

T.C.
DOKUZEYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
KLASİK ARKEOLOJİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

KIYI EGE NEOLİTİK DÖNEM YERLEŞİMLERİ VE
YERLEŞMEDÜZENİ

Kemal BAŞ

Danışman
Yrd.Doç. Dr. A. Semih GÜNERİ

İZMİR-2014

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak “**Kıyı Ege Neolitik Dönem Yerleşimleri ve Yerleşme Düzeni**” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yaparak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

..../..../2014

Kemal Baş

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Kıyı Ege Neolitik Dönem Yerleşimleri ve Yerleşme Düzeni

Kemal BAŞ

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Arkeoloji Anabilim Dalı

Klasik Arkeoloji Programı

Tarih öncesi arkeoloji söz konusu olduğunda yerleşik yaşama geçiş, tarım ve hayvancılığa dayalı yaşam biçiminin ortaya çıkışı ve bu yaşam biçimin başka coğrafyalara aktarımının yolu ve şekli yoğun olarak tartışılan konulardır. Bununla birlikte, Fırat ve Dicle havzalarında baraj projeleri kapsamında yapılan kısa süreli kurtarma kazıları ve Orta Anadolu’da yapılan arkeolojik çalışmalar Neolitik dönemin çeşitli aşamalarına ilişkin olarak kapsamlı veriler ortaya çıkarmıştır. Ancak Anadolu’nun batı kesimi ise konumu nedeniyle eskiçağda Yakındoğu ve Avrupa gibi farklı coğrafyalar arasındaki bilgi, kültür ve mal aktarımını sağlayan bir konuma sahip olmasına rağmen uzun bir süre Neolitik döneme yönelik çalışmaların dışında kalmıştır.

Öte yandan ilk olarak D. French’in Balıkesir, Akhisar, Manisa çevresi ile Büyük Menderes Havzası’nın orta kesiminde ve J. Mellaart’ın Büyük Menderes Havzası’nın doğu kısmında yaklaşık 50 yıl önce yapmış oldukları yüzey araştırmaları ile başlayan Batı Anadolu çalışmaları son yıllarda yapılan yeni araştırmalarla birlikte, bölgenin tarihöncesi dönemlerde önemli bir yerleşim alanı olduğunu göstermiştir. Son yıllarda yapılan kazılar ile bölgede Neolitik döneme ilişkin olarak önemli bilgiler elde edilmiştir.

Başlangıç tarihi yeni arkeolojik çalışmalarla revize edilmekle birlikte Neolitik dönem, Kıyı Ege’de yaklaşık olarak MÖ 7. binyılın ilk yarısından MÖ 6. binyılın ilk yarısına kadar devam bir süreci kapsamaktadır. Tezin amacı bu süreci iskân modeli bağlamında ele almak ve değerlendirmeye çalışmaktır. Bu çerçevede yüzeyden toplanan buluntuların yanı sıra özellikle kazılardan elde

edilen veriler ışığında Kıyı Ege'deki Neolitik dönemi temsil eden yerleşimlerin bölgenin topografik özelliklere göre dağılımı ve birbirleri ile olan ilişkileri, yerleşimlerin konumu, boyutu, yoğunluğu ve sosyo-ekonomik örgütlenmesine ilişkin olarak bir çıkarımda bulunmayı hedeflemektedir. Aynı zamanda bölgenin Neolitikleşme süreci değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Neolitik, Neolitikleşme, İskan Modeli, Kıyı Ege, Batı Anadolu.

ABSTRACT
Master's Thesis
Coastal Eagean Neolithic Settlements and Settlement System
Kemal BAŞ

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of Archaeology
Classical Archaeology Program

Once prehistorical archeology is a matter of question, transition to settled life, appearance of agriculticure and livestock- based life and transfer of this lifestyle to the other regions becomes a matter of discussion. And, The Euphrates and Tigris dam projects carried out under the short-term recovery of the archaeological excavations and studies in Central Anatolia in relation to the various stages of the Neolithic period have revealed extensive data. However, the western part of Anatolia, because of its location that provided the exchange of information, culture, and goods between different geographical regions such as between Near East and Europe in ancient times, despite its critical position remained, for a long time outside of the Neolithic period studies.

On the other hand, Western Anatolia studies, which began with the surface researches of D. French in Balikesir, Akhisar, Manisa surroundings with the B y k Menderes River Basin in the central part and of J. Mellaart in B y k Menderes Basin in the eastern part about 50 years ago, with new researches in recent years have shown that this region was a significant residential area in prehistoric times. With the latest excavation made in recent years in the region, important information has been obtained in relation to the Neolithic period.

Eventhough revised with the latest archeological excavations, Neolithic period in Aegean Coast encompasses a process between the first half of the 7th millenium BC and the first half of the 6th century. The aim of the thesis is to try to handle and evaluate this process in context of settlement model. In this context, in addition to collected findings from the surface, especially in the light

of data from the excavations, this thesis aims to make an inference in Aegean coast settlements representing the Neolithic period, in accordance with the topographical features of the region and their relationship with each other, the settlement of the location, size, density and socio-economic organization. Moreover, Neolithization process of the region has been evaluated.

Keywords: Neolithic, Neolithization, Settlement Model, Aegean Coast, Western Anatolia.

İÇİNDEKİLER

KIYI EGE NEOLİTİK DÖNEM YERLEŞİMLERİ VE YERLEŞME DÜZENİ

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	x
TABLolar LİSTESİ	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ	xii
EKLER LİSTESİ	xiii
 GİRİŞ	 1

BİRİNCİ BÖLÜM AMAÇ-KAPSAM VE YÖNTEM

İKİNCİ BÖLÜM NEOLİTİK DÖNEME GENEL BAKIŞ

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM KIYI EGE BÖLGESİ

3.1. TOPOGRAFIK YAPI	24
3.2. KIYI ÇİZGİSİNİN DENİZEL ETKİLERE VE DELTA İLERLEMESİNE BAĞLI OLARAK DEĞİŞİMİ	28
3.3. COĞRAFİ ÇEVRE DEĞİŞİMLERİ İLE KIYI ÇİZGİSİ DEĞİŞİMLERİNİN SONUÇLARI	32

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
KIYI EGE BÖLGESİ'NDE NEOLİTİK DÖNEM ÖNCESİ
KÜLTÜREL ORTAM

BEŞİNCİ BÖLÜM
KIYI EGE NEOLİTİK DÖNEM YERLEŞİMLERİ

5.1. ARKEOLOJİK KAZI ÇALIŞMALARI İLE TESPİT EDİLEN YERLEŞİMLER	39
5.1.1. Ulucak Höyük	40
5.1.2. Yeşilova Höyüğü	49
5.1.3. Ege Gübre	54
5.1.4. Dedecik-Heybelitepe	62
5.1.5. Çukuriçi Höyük	64
5.1.6. Aphrodisias-Pekmez Tepe	68
5.1.7. Sakız Adası-Ayio Gala	67
5.1.8. Beşparmak- Latmos Dağları	71
5.2. YÜZEY ARAŞTIRMALARI İLE TESPİT EDİLEN YERLEŞİMLER	75

ALTINCI BÖLÜM
KIYI EGE NEOLİTİK DÖNEM YERLEŞİMLERİNİN
İSKAN MODELİ

SONUÇ	88
KAYNAKÇA	95
EKLER	

KISALTMALAR

bkz.	Bakınız
EN I	Erken Neolitik I
ETÇ I	Erken Tunç Çağı I
Fig.	Figür
km	Kilometre
km²	Kilometrekare
m	Metre
m²	Metrekare
MÖ	Milattan Önce
PPNA	Çanak Çömleksiz Neolitik A
PPNB	Çanak Çömleksiz Neolitik B
PPNC	Çanak Çömleksiz Neolitik C
ss.	Sayfadan Sayfaya
TD	Tapınak Dönemi

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Roger Matthews'ın Orta Anadolu İçin Önerdiği Yeni Kronoloji.	s. 8
Tablo 2: M. Özbaşaran ve H. Buitenhuis'un Orta Anadolu İçin Önerdiği Yeni Kronoloji.	s. 9
Tablo 4: Kronoloji Tablosu.	s.71
Tablo 3: Yüzey Araştırmalarında Saptanmış Yerleşimler.	s.75

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Baskı Bezekli-İmpresso Çanak Çömleğinin Yayılımını Gösteren Harita.	s.5
Şekil 2: Bereketli Hilal.	s.11
Şekil 3: Neolitik Oluşum Bölgesi ve Diğer Coğrafyalara Aktarılan Farklı Neolitik Yaşam Biçimleri.	s.17
Şekil 4: Neolitik Yaşam Biçiminin Batıya Aktarımı.	s.19
Şekil 5: Ege Bölgesi'nin Fiziki Haritası.	s.22
Şekil 6: Günümüzden 18 Binyıl ve 9 Binyıl Önce Ege'de Deniz Seviyesi ve Kıyı Çizgisi	s.29
Şekil 7: Küçük Menderes Vadisinde Delta Gelişimi.	s.31
Şekil 8: Büyük Menderes Vadisinde Delta Gelişimi.	s.32
Şekil 9: Ege'de Mezolitik/Epipaleolitik Yerleşimler.	s.36
Şekil 10: Kazısı Yapılmış Kıyı Ege Neolitik Dönem Yerleşimleri.	s.39
Şekil 11: Latmos Körfezi'nin Kıyı Çizgisi.	s.72
Şekil 12: Kıyı Ege'de Yüzey Araştırmaları ile Tespit Edilmiş Neolitik Dönem Yerleşimleri.	s.75
Şekil 13: Kıyı Ege'de Kazısı Yapılmış ve Yüzey Araştırmaları ile Saptanmış Neolitik Dönem Yerleşimleri.	s.82
Şekil 14: Neolitik Dönemde Melos Adası Obsidyeninin Dağılımı.	s.84
Şekil 15: Khiroktia IIIb Katı Yuvarlak Planlı Yapıları ile Ege Gübre'nin Yuvarlak ve Dikdörtgen Planlı Yapıları.	s.86
Şekil 16: Epipaleolitik/Mezolitik Dönemde Melos Adası Obsidyenin Dağılımı	s.87

EKLER LİSTESİ

EK 1: Ulucak Höyük VI. Tabaka Mimarisi.	ek s.1
EK 2: Ulucak Höyük V. Tabaka Mimarisi.	ek s.1
EK 3: Ulucak Höyük IV. Tabaka Mimarisi.	ek. s.2
EK 4: Ulucak Höyük IV. Tabaka Çanak Çömleği.	ek s.3
EK 5: Ulucak Höyük V. Tabaka Çanak Çömleği.	ek s.4
EK 6: Ulucak Höyük Baskı Bezemeli-İmpresso Çanak Çömlek Örnekleri.	ek s.5
EK 7: Ulucak Höyük Obsidyen, Çakmaktaşı ve Yassı Balta Örnekleri.	ek s.5
EK 8: Ulucak Höyük IV. Tabaka Baskı Kalıbı Örneği.	ek s.6
EK 9: Yeşilova Höyük Mimarisi.	ek s.7
EK 10: Yeşilova Höyük Çanak Çömlek Örnekleri.	ek s. 8
EK 11: Yeşilova Höyük Obsidyen ve Çakmaktaşı Örnekleri	ek s.8
EK 12: Yeşilova Höyük Kemik Aletler ve Baskı Kalıbı Örneği.	ek s.9
EK 13: Ege Gübre Neolitik Dönem Yapıları	ek s.9
EK 14: Yuvarlak ve Dikdörtgen Taş Temelli Yapılar.	ek s.10
EK 15: Ege Gübre Neolitik Yerleşimi Genel Plan	ek s.10
EK 16: Ege Gübre Neolitik Dönem Çanak Çömleği.	ek s.11
EK 17: Ege Gübre Baskı Bezemeli-İmpresso Çanak Çömlek Örnekleri.	ek s.11
EK 18: Ege Gübre Obsidyen ve Çakmaktaşı Örnekleri.	ek s.12
EK 19: Ege Gübre Baskı Kalıbı Örneği.	ek s.12
EK 20: Dedecik-Heybelitepe A Tabakası Çanak Çömleği.	ek s. 13
EK 21: Dedecik-Heybelitepe Obsidyen Örnekleri.	ek s.14
EK 22: Baskı Kalıbı Örneği.	ek s.14
EK 23: Çukuriçi VIII. Tabaka Çanak Çömleği.	ek s.15
EK 24: Çukuriçi VIII. Tabaka Çanak Çömleği.	ek s.15
EK 25: Çukuriçi Obsidyen Örnekler.	ek s.16
EK 26: Çukuriçi Kemik Aletler.	ek s. 16
EK 27: Aphrodisias-Pekmez Tepe Neolitik Dönem Çanak Çömleği.	ek s.17
EK 28: Ayio Gala Aşağı ve Yukarı Mağara Çanak Çömlek Örnekleri.	ek s.17
EK 29: Latmos Kaya Resimleri.	ek s.18

“Sonra buz zamanları geldi ve geçti. İnsanlar topraklara yayıldılar. Yeni kabileler kurdular ve yeni totemler seçtiler: kuzgunlar, tilkiler, tembel hayvanlar, büyük kediler, bufalolar; her hayvan bir kabilenin kimlik simgesi oldu, her hayvan bir tanrı” (Gaiman, 2002: 389-390).

GİRİŞ

Yerleşik yaşama geçişin yanı sıra tarım ve hayvancılığa dayalı yaşam biçiminin ortaya çıkışı tarihöncesi arkeolojisinin en çok tartışılan konuları arasındadır. Bu soruların cevapları ise başta tüm Yakındoğu olmak üzere, özellikle Fırat ile Dicle havzalarında aranmaktadır (Karul, 2013: 24).

Fırat havzasında baraj projeleri kapsamında yürütülen kurtarma kazıları, Anadolu’nun tarihöncesi dönemlerine ilişkin olarak önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda, Karakaya Barajı’nın kapsadığı kısımda özellikle Cafer Höyük’te yapılan arkeolojik çalışmalar, çiftçiliğe dayalı ilk yerleşik yaşamın sadece Güneydoğu Toros Dağları yayının güneyindeki alanlarla sınırlı olmadığını göstermiştir (Özdoğan 2013b: 14-16). Daha sonra Atatürk, Birecik ve Karkamış barajları nedeniyle yapılan kısa süreli kurtarma kazıları ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Neolitik yaşam biçimin ortaya çıkış ve gelişimde önemli verilere ulaşılmıştır (Özdoğan, 2013b: 18-20).

Dicle havzasının Türkiye sınırlarında kalan kısmı ise yakın zamana kadar neredeyse arkeolojik araştırmaların dışında kalmıştı. Diyarbakır yakınlarında yer alan ve özellikle çanak çömleksiz Neolitik dönem buluntuları ile bilinen Çayönü söz konusu havzanın tek kazısı durumundaydı. Ancak 1990’lı yılların ilk yarısında kurtarma kazıları ile tespit edilen Hallan Çemi ve aynı yörede bulunan Demirköy’deki araştırmalar, bu bölgede avcı ve toplayıcı topluluklara ait kalıcı yerleşimlerin ortaya çıktığını ve bunların öngörüldüğü gibi basit köyler olmadığını ortaya koymuştur. Ilısu Barajı nedeniyle Körtik Tepe, Hasankeyf Höyük ve Gusir Höyük gibi yerleşimlerde başlatılan yeni dönem kazıları ise bölgenin yerleşik yaşamın başladığı yerlerden biri olduğunu göstermiştir (Karul, 2013: 24-26).

Güneydoğu Anadolu'nun yanı sıra Orta Anadolu'da 1950'li yıllarda başlayan ve daha sonra gerek yüzey araştırmaları gerekse de arkeolojik kazılar ile devam eden çalışmalar, bu bölgede de Neolitik yaşam biçiminin ortaya çıkışının başka bir bölgeden aktarımla değil, yerel bir gelişmenin sonucu olduğunu ortaya çıkarmıştır. Öte yandan ikinci bölümde de değinileceği gibi Güneydoğu Anadolu ve Orta Anadolu Neolitik kültürün oluşum bölgesi olarak kabul edilirken, bunun dışında kalan Marmara, Batı Anadolu ve Göller Bölgesi ise periferi olarak öngörülmüştü.

Avrupa ile Yakındoğu arasındaki temas noktalarından birini oluşturan Batı Anadolu, konumu nedeniyle tarihöncesi dönemlerde kültürel açıdan önemli bir yere sahiptir. Buna karşın söz konusu bölge uzun bir süre Neolitik dönem üzerine yapılan tartışmaların dışında kalmıştır. Dolayısıyla Batı Anadolu, kendine ait yerel dinamikleri de olan bir bölge olarak değil, sadece Yakındoğu'da ortaya çıkan ve gelişen Neolitik kültürün Balkanlar ve Avrupa'ya aktarılmasında geçiş noktalarından biri olarak görülmüştür. Bununla beraber, son yıllarda arkeoloji projeleri giderek daha fazla oranda bölgenin prehistoryasına yönelik araştırmalara yer vermekteyse de bu tarihe gelene kadar Anadolu'nun batı kesiminde esas olarak iyi korunmuş Yunan ve Roma kalıntılarına odaklanan arkeolojik araştırmalar yapılmaktaydı (Horejs, 2012: 117).

Son yıllarda Kıyı Ege'de yapılan az sayıdaki kazı bölgenin özellikle Neolitik dönemi ile ilgili olarak önemli bilgiler edinmemize yol açmıştır. Ancak Neolitik yaşam biçiminin Kıyı Ege'de nasıl başladığı ve nasıl bir gelişim gösterdiği veya söz konusu yaşam biçiminin gerek çekirdek bölge gerekse de bölgenin yerel avcı-toplayıcı topluluklar ile olan sosyo-kültürel ilişkisi gibi birçok problemin varlığı henüz tam anlamıyla açıklığa kavuşmuş değildir. Bununla birlikte mevcut çalışmalar, söz konusu bölgenin Neolitik topluluklar için önemli bir yaşam alanı olduğuna işaret eder.

"Kıyı Ege'de Neolitik Dönem Yerleşimleri ve Yerleşim Düzeni" başlıklı bu yüksek lisan çalışmasının ilk bölümünde tezin amacı ortaya konulmuş ve bu çalışma ile ilgili olarak izlenecek yöntem açıklanmıştır. İkinci bölümde, farklı yaklaşımlardan hareketle 19. yüzyılın ikinci yarısından günümüze kadar Neolitik kavramının zaman içerisinde değişen anlamı, Neolitik yaşam biçiminin nerede ve ne zaman başladığı, çekirdek bölgenin dışında tarım ve hayvancılığa dayalı toplulukların ortaya çıkışı

gibi belli başlı sorunlar bağlamında tartışmaya çalışılmaktadır. Üçüncü bölümde, çalışma alanını oluşturan Kıyı Ege Bölgesi'nin coğrafî sınırları belirlenmiş ve bölgenin topografik özellikleri detaylı bir şekilde sunulmuştur. Aynı zamanda kıyı topografyasının değişimi ve bu değişimin sonuçları da açıklanmıştır. Çalışmanın dördüncü bölümünde Kıyı Ege'nin Neolitik dönem öncesi kültürel süreci ele alınmıştır. Buradaki amaç, bölgenin yerel avcı-toplayıcı topluluklarına dair verileri serimlemek ve aynı zamanda bu toplulukların bölgenin Neolitikleşme sürecine bir katkısının olup olmadığına ilişkin olarak bazı çıkarımlara ulaşmaktır.

Beşinci bölümde, zaman zaman kesintiye uğramakla birlikte yaklaşık elli yıllık bir zaman dilimi içerisinde yüzey araştırmaları ile saptanmış ve kazısı yapılmış yerleşimler iki ayrı başlıkta ele alınmıştır. Buna göre, ilk olarak bölgede kazısı yapılmış yerleşimler tek tek ele alınıp bütün yönleriyle değerlendirilmeye çalışılmıştır. İkinci kısmında ise bölgede yüzey araştırmaları ile saptanmış yerleşimler incelenmiştir. Tezin temel bölümünü oluşturan altıncı bölümde ise şu anki veriler ışığında Kıyı Ege'de Neolitik dönemde gelişen yerleşim modelini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Yüzey araştırmaları sırasında saptanan buluntuların yanı sıra esas olarak kazılardan elde edilen veriler doğrultusunda yerleşimlerin sosyo-ekonomik örgütlenmesine ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır. Bununla birlikte, Neolitik döneme ait yerleşimlerin yer seçimleri ve yerleşme biçimlerini belirleyen faktörlerin neler olduğu açıklamaya çalışılmış ve bu faktörlerin yerleşimlerin geçim modeline olan etkisi araştırılmıştır.

Çalışmanın sonuç bölümünde ise elde edilen veriler doğrultusunda bölgedeki Neolitik toplumların yapısının anlaşılmasına ilişkin olarak bazı çıkarımlar yapılmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak bu izlekler üzerinden gelişecek olan çalışmamız, Kıyı Ege'nin erken dönemlerine ilişkin olarak yapılacak çalışmalara ve tartışmalara bir katkı sunma çabasıdır.

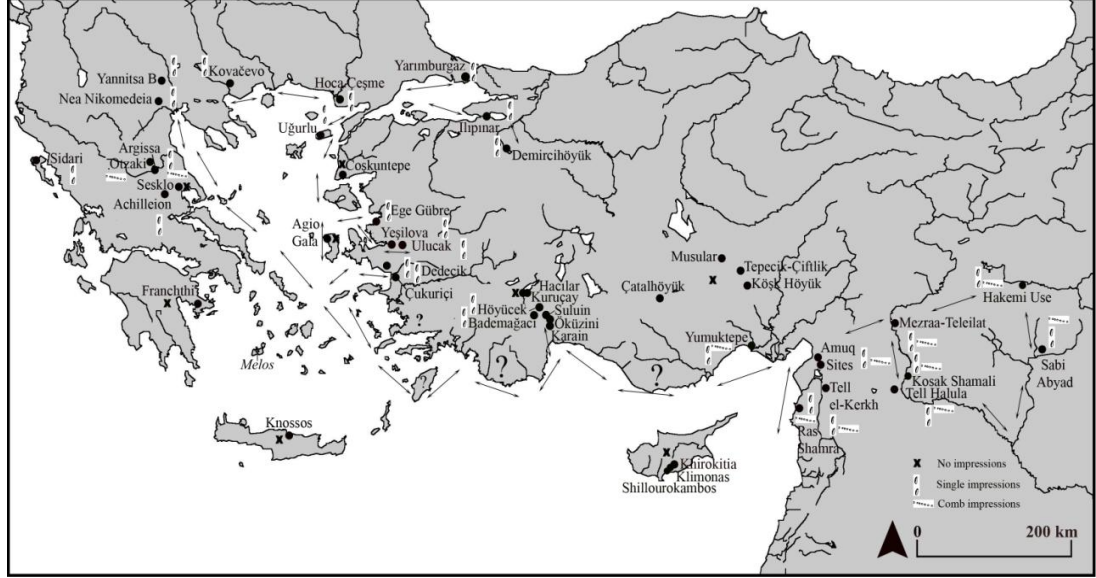
BİRİNCİ BÖLÜM

AMAÇ- KAPSAM ve YÖNTEM

1990'lı yıllara değin esas olarak yüzey araştırmaları sırasında toplanan buluntular ile sınırlı olan Kıyı Ege'nin tarihöncesi dönemlerine ilişkin veriler, bölgede son yıllarda arkeolojik kazıların nispeten çoğalması ile birlikte artmıştır. Bu bölgenin özellikle kıyı kesimlerinde 1990'lı yılların ortalarında Ulucak'ta ve daha sonra Dedecik-Heybelitepe, Yeşilova, Ege Gübre ve Çukuriçi gibi yerleşimlerde yapılan arkeolojik kazılar, bölgede Neolitik yaşam biçiminin ortaya çıkışı ve gelişimine dair bugüne kadar bilinenden farklı bir tablo ortaya çıkarmıştır. Kemalpaşa Ovası'nda bulunan Ulucak yerleşimde son birkaç yıl içinde yapılan çalışmalar, Kıyı Ege'de Neolitik dönemin MÖ 7. binyılın ilk yarısında başladığını göstermektedir.

Öte yandan, Akdeniz Neolitik'inin tipik bir ögesi olan baskı bezekli-*impresso* türü çanak çömleğin Urfa-Diyabakır bölgesi ile Kuzey Suriye ve Levant kıyıları dışında Ege kıyılarındaki yerleşimlerde de saptanması Kıyı Ege'de Neolitik yaşam biçiminin ortaya çıkışı ve gelişimi üzerine yapılan tartışmaları yeni bir boyuta taşımıştır. Bunun nedeni ise söz konusu çanak çömleğin Orta Anadolu'daki Neolitik merkezlerde bulunmamasıdır (Güldoğan, 2008: 55-326; Çilingiroğlu, 2010: 9-22). Bu durum Neolitik yaşam biçiminin batıya aktarılmasında kara yolunun dışında kıyı şeridi boyunca deniz yoluyla gerçekleşen ikinci bir yayılım paketinin olduğuna işaret etmektedir. Böylece yeni veriler, Kıyı Ege'de Göller Bölgesi ve İç Anadolu'nun yanı sıra Doğu Akdeniz Neolitik'i ile ilişkili gelişen ancak farklılıkları da olan yeni bir Neolitik oluşum bölgesinin var olabileceğini düşündürmektedir. Zira Ulucak başta olmak üzere Ege Neolitik yerleşimlerinin tarihleri MÖ 7. binyılın ilk yarısına kadar erkene gitmesi bunu destekleyen bir kanıt olabilir (Özdoğan, 2007a: 447).

Şekil 1: Baskı Bezekli-İmpresso Çanak Çömleğinin Yayılımını Gösteren Harita.

Kaynak: Ç. Çilingiroğlu (baskıda)

Kıyı Ege’de MÖ 7. binyılın ilk yarısından MÖ 6. binyılın ilk yarısına kadar devam eden bir süreci içeren Neolitik dönem, bu çalışmada esas olarak iskan modeli bağlamında ele alınacak ve değerlendirmeye çalışılacaktır. Bu çerçevede yeni veriler ışığında, Kıyı Ege’deki Neolitik toplulukların yaşam alanlarının bölgenin topografik özelliklere göre dağılımı ve birbirleri ile olan ilişkileri, yerleşimlerin konumu, boyutu, yoğunluğu ve sosyo-ekonomik modeline ilişkin olarak bir çıkarımda bulunmayı hedeflemektedir. Bununla birlikte, Kıyı Ege’de Neolitik yaşam biçiminin ortaya çıkışı ve gelişimi ile bölgedeki yerel avcı-toplayıcı toplulukların bu süreçte olan etkisi de bu çalışmanın kapsamında irdelenmektedir.

1.1. YÖNTEM

Kıyı Ege Bölgesi’ni temel alan çalışma esas olarak kazıların depo ve laboratuvarı ile kütüphane olmak üzere iki aşamada yürütülmüştür. Bütünlükçü bir yaklaşım geliştirebilmek ve bölgeyi kavrayabilmek amacıyla, öncelikli olarak bahse konu olan bölgenin coğrafi yapısı anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu ilkedен hareketle haritalar ve uydu görüntüleri ile söz konusu bölgenin topografyasına dair detaylı veriler elde edilmiştir. Daha sonra Kıyı Ege’de gerek yüzey araştırmaları ile

saptanmış gerekse de kazısı yapılmış Neolitik döneme ait yerleşimler, önceden hazırlanan CBS haritaları üzerine işaretlenmiştir. Ayrıca bu çalışma boyunca elde edilen verilerin istatistikleri yapılmıştır.

Bu çalışmalara paralel olarak yayın taraması yapılmış ve tez için belirlenen kaynaklara ulaşabilmek için özellikle kütüphanelerden yararlanılmıştır. Bu bağlamda, ilk olarak Ege ve Dokuz Eylül Üniversiteleri'nin kütüphanerinden yararlanılmıştır. Ancak bu konuyla ilgili ayrıntılı yayınlar bahse konu olan kütüphanelerde bulunmadığından tez süreci içerisinde zaman zaman özellikle İstanbul'daki Alman Arkeoloji Enstitüsü Kütüphanesi başta olmak üzere Hollanda Araştırma Enstitüsü Kütüphanesi'ndeki yayınlardan yararlanılmış ve tez için gerekli olan kaynakların bir önemli kısmı temin edilmiştir. Bununla birlikte, gerek bölgenin Neolitik dönemi üzerine gerekse de topografik yapısı üzerine araştırmaları olan bilim insanları ile görüşülmüş ve söz konusu görüşmelerden elde edilen bilgiler, bu çalışmanın şekillenmesinde önemli bir dayanak noktası olmuştur.

Bu aşamadan sonra ise yüzey araştırmaları ve kazılar sonucunda tespit edilen çanak çömlek, mimari ve küçük buluntu topluluğu detaylı bir şekilde incelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca söz konusu yerleşimlerin geçim modelinin yanı sıra çevresindeki fauna ve floranın tanımlanması için bitki ve hayvan kalıntıları da çalışma kapsamı içinde değerlendirilmiştir. Böylece gerek yerleşim içi örgütlenmenin gerekse de yerleşimler arası ilişkinin türü ve boyutları anlaşılmasına çalışılmıştır.

Öte yandan, arkeoji ve özellikle fiziki coğrafya başta olmak üzere sosyal bilimlerin ilgili bilim dalları ile ilişki kurularak inter-disipliner bir çalışmanın zemini oluşturulmaya çalışıldı. Sonuçta bu yöntemlerle toplanan veriler, Neolitik dönemde bölgenin topografik özelliklerine koşut olarak gelişen iskan modelini anlamak adına analitik bir perspektiften hareketle analiz edilmeye çalışılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

NEOLİTİK DÖNEME GENEL BAKIŞ

Neolitik dönem, insanların Son Buzul Çağı'nı takip eden ılıman ve nemli iklim koşullarının ortaya çıktığı Holosen dönemde toplumların yerleşik yaşama ve besin üretimine geçmeye başladığı ve geçtiği aşama olarak tanımlanabilir. Başlangıç ve bitiş tarihleri yeni arkeolojik çalışmalarla değişmekle birlikte Neolitik dönem, yaklaşık olarak MÖ 11. binyıldan 6000'lere kadar devam eden bir süreci kapsamaktadır. Bu dönem kendi içinde alt evrelere ayrılmasına rağmen esas olarak Çanak Çömlekli Neolitik dönem ve Çanak Çömleksiz Neolitik dönem olmak üzere iki temel evre ile tanımlanmıştır. Neolitik dönem için oluşturulan kronoloji önerileri ilk olarak, Levant Bölgesi yerleşimlerinden geliştirilmiştir. Yakınoğu için halen geçerli olan kronolojik ayırım K. Kenyon tarafından 1950'li yıllarda Eriha (Jericho) kazılarında elde edilen verilere dayanır. Söz konusu merkezde yürütülen araştırmalar sırasında çanak çömleğin kullanılmadığı tabakalar ortaya çıkarılmış ve dolayısıyla bu yerleşimin Çanak Çömleksiz Neolitik dönemin başlarına ait olduğu sonucuna varılmıştır. Bu tabakalarda yapılan araştırmalar neticesinde, yerleşimin birbirini takip eden Çanak Çömleksiz Neolitik A (PPNA) ve Çanak Çömleksiz Neolitik B (PPNB) olmak üzere iki aşamadan oluştuğu tespit edilmiştir (Hauptmann ve Özdoğan, 2007: 405). Bununla birlikte G ve K. Rollefson gibi bilim insanları, Ain Ghazal yerleşimindeki verileri göz önüne alarak Çanak Çömleksiz Neolitik B'nin geç döneminin ayrı bir evre yani PPNC olarak ele alınması gerektiğini belirtmişlerdir (Rollefson ve Rollefson, 1993: 33-42). Ancak PPNB döneminin bitiminin ayrı bir evre olarak ele alınması konusunda tam bir görüş birliği yoktur. Oldukça kısa süren bu ara dönem için bazı araştırmacılar PPNC yerine "Son PPNB" adlandırılmasını tercih etmektedirler (Özdöl, 2006: 10).

MÖ 11. binyıldan 8. binyılın sonlarına kadar süren çanak çömleksiz aşamayı, Çanak Çömlekli Neolitik takip eder. Bu da yaklaşık olarak 6000'lere kadar devam eder. Ancak, özellikle Levant Bölgesi'ndeki Eriha'da (Jericho) yapılan stratigrafik tespitlere dayanan ve Güneydoğu Anadolu dahil Yakınoğu'daki Neolitik yerleşimler için geçerli olan iki basamaklı sınıflama, Orta Anadolu'daki kültürel gelişim ile örtüşmez (Hauptmann ve Özdoğan, 2007: 406). Bu nedenle, M.

Özbaşaran, H. Buitenhuis ve R. Matthews tarafından Orta Anadolu Neolitik'ini temel alan farklı bir kronoloji önerilmiştir.¹ Söz konusu bilim insanları PPN teriminden farklı olarak, bölge kronolojisi için Erken Orta Anadolu terimini kullanmışlardır (Özbaşaran ve Buitenhuis, 2002: 68).

Tablo 1: Roger Matthews'ın Orta Anadolu İçin Önerdiği Yeni Kronoloji.

Önerilen Terminoloji	Geleneksel Terminoloji	Zaman Aralığı
EOA I:	Akeramik Neolitik Dönem	Pleistosen Sonu-MÖ Geç 8. Binyıl
EOA II:	Erken Çanak Çömlekli Neolitik Dönem	MÖ Geç 8. Binyıl
EOA III:	Geç Neolitik Dönem	MÖ 6700/6000-6000
EOA IV:	Erken Kalkolitik Dönem	MÖ 6000-5500
EOA V:	Orta Kalkolitik Dönem	MÖ 5500-4000

Kaynak: Özbaşaran ve Buitenhuis, 2002: 68.

M. Özbaşaran ve H. Buitenhuis, mevcut verilere göre avcı ve toplayıcılıktan, bitki ve hayvan evcilleştirmeye doğru gerçekleşen sürecin Levant Bölgesi ile aynı biçimde ilerlemediğini öne sürmüş ve dolayısıyla Güneydoğu Anadolu dahil Yakındoğu için kullanılan PPN teriminin Orta Anadolu için kullanılamayacağını belirtmiştir (Özbaşaran ve Buitenhuis, 2002: 76). Söz konusu araştırmacılar bu terimin Neolitik kültürlerin gelişmeleriyle ilgili verilerin eksik olduğu bir dönemde ortaya çıktığını ve en belirgin değişim unsurlarını tanımlamak için kullanıldığını ifade etmiştir (Özbaşaran ve Buitenhuis, 2002: 76). Bu nedenle, Orta Anadolu için oluşturulacak bir kronolojide, yalnızca taş alet türleri ya da çanak çömleğin var olup olmadığına göre değil kültürel değişimin ana sorunları, bölgenin diğer kültür bölgeleri ile bağlantıları, sosyal boyutları, iklim, çevre, jeomorfoloji gibi bütün unsurların hesaba katılması gerekir (Özbaşaran ve Buitenhuis, 2002: 76). Bununla birlikte, Matthews'ın Orta Anadolu için önerdiği kronolojinin de ayrıntıları içermediğini dolayısıyla mevcut arkeolojik verilerin de katkısıyla daha detaylı bir sınıflandırmanın yapılması gerektiğini belirtmişlerdir (Özbaşaran ve Buitenhuis, 2002: 68; Dedeoğlu, 2010: 60).

¹ Orta Anadolu kronolojisi için yapılan tartışmalar için bkz. (Özbaşaran ve Buitenhuis, 2002: 72-76'da yer alan tartışma bölümü)

Tablo 2: M. Özbaşaran ve H. Buitenhuis'un Orta Anadolu İçin Önerdiği Yeni Kronoloji.

Önerilen Terminoloji	Geleneksel Terminoloji	Örnek Yerleşme
EOA I (Geç Dryas-MÖ 9000)	Geç veya Epipaleolitik Dönem	?
EOA II(MÖ 9000-Geç 8. Binyıl)	Akeramik Neolitik Dönem	Aşıklıhöyük, Musular, Canhasan III
EOA III(MÖ Geç 8. Binyıl-6000)	Erken ve Geç Neolitik Dönem	Doğu Çatalhöyük
EOA IV (MÖ 6000-5500)	Erken Kalkolitik Dönem	Köşk, Tepecik ve Batı Çatalhöyük
EOA V (MÖ 5500-4000)	Orta kalkolitik Dönem	Güvercinkayası

Kaynak: Özbaşaran ve Buitenhuis, 2002: 69.

Öbür taraftan, Neolitik kavramı zaman içerisinde gerek içeriği gerekse de kapsamı bakımından günümüzde kullanılan anlamına kavuşuncaya kadar sürekli değişmiştir (Özdoğan, 1995: 268). Bununla birlikte Neolitik terimi ilk kez 1865 yılında, J. Lubbock tarafından Avrupa'nın tarihöncesi kültürlerini sınıflamak amacıyla, alet teknolojisi göz önüne alınarak kullanılmıştır. Söz konusu kavram daha sonra aynı teknolojik basamakta olan diğer bölgeler içinde kullanılmaya başlanmış, ancak 20. yüzyılın başlarında E. Smith Neolitiği belirleyen esas ögenin tarımın başlaması olduğunu öne sürmüştür. Böylece teknoloji çıkışlı belirleme yeni bir anlam yani ekonomik bir içerik kazanmıştır. O tarihe kadar kültür basamaklarının ayırımında daha çok “teknoloji” ve “eser” türlerindeki değişimleri esas alan arkeoloji, ilk kez somut bir biçimde tarım ve hayvancılığın nasıl başladığı, bunun neden ve sonuçlarıyla ilgilenmeye başlayan biyoloji, sosyoloji ve beslenme ekonomisi gibi diğer bilim dalları ile etkileşim içine girmiştir. E. Smith'in Neolitik kavramına getirdiği bu yeni tanım ile birlikte arkeolojide disiplinler arası çalışmanın temelleri de atılmış olur. R. Pumpelly bu temelden yola çıkarak “*Vaha Kuramı*”nı ortaya atar ve daha sonraki yıllarda bu kuram çevresel yorumlarla G. Childe tarafından yeniden ele alınarak geliştirilir (Özdoğan, 1995: 269). Childe, tarım, hayvancılık ve yerleşik yaşamın ilk olarak nerede ve nasıl başladığı sorusunu “*Vaha Kuramı*” ile açıklamıştır. Buna göre, Son Buzul Çağı'nın sona ermesiyle birlikte insanlar ve hayvanların değişen iklim koşulları karşısında hayatta kalabilmek için giderek azalan dere kenarlarında, su birikintilerinin olduğu yerlerde yani vahalarda toplanmak zorunda kaldıklarını ve bu zor koşulların evcilleştirme sürecini tetiklediğini iddia etmiştir (Childe, 1992: 61-62). Childe, üretime dayalı yerleşik yaşamın bu dönemle

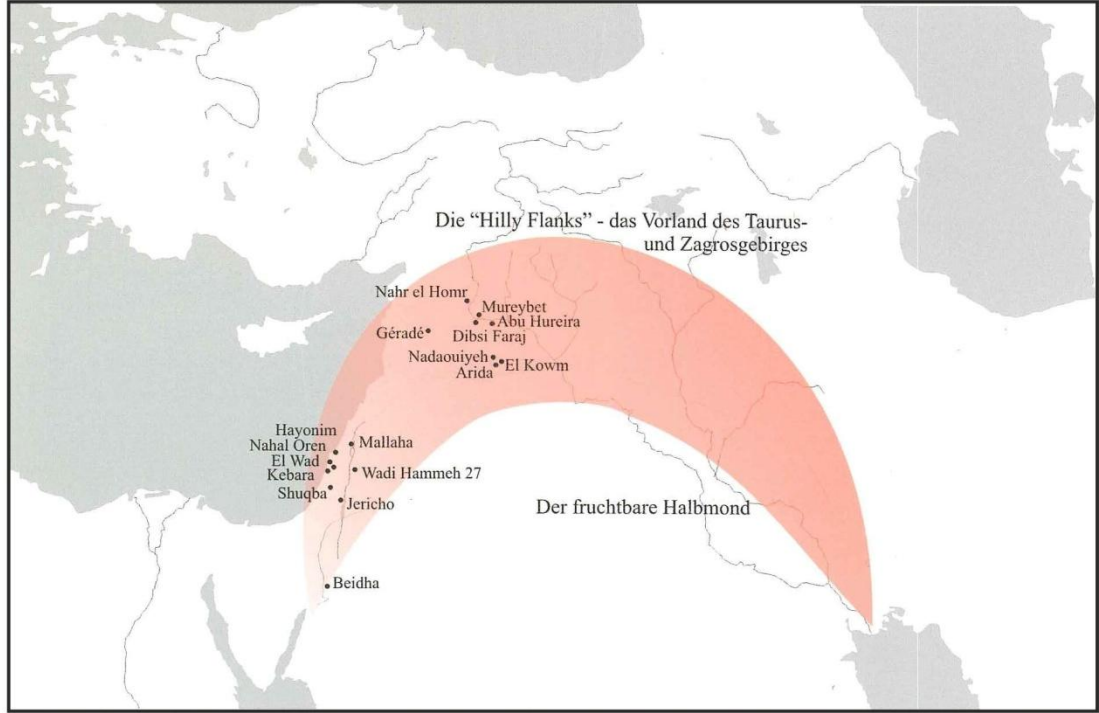
birlikte başladığını ileri sürmüş ve bu yeni yaşam biçiminin ilk olarak belli bölgelerde yani Yakındoğu'daki Fırat, Dicle ve Nil gibi nehirlerin vadilerinde ortaya çıkıp geliştikten sonra, Girit, Anadolu, Yunanistan ve daha sonra ise Orta ve Batı Avrupa'ya yayıldığını öne sürmüştür (Childe, 1992: 66). Böylelikle değişimler uygarlaşmış merkezlerden başlayan yayılma süreçlerinin sonucu olarak görülmüş ve bu değişimin motoru olarak da nüfus hareketleri (göç) düşünülmüştür (Renfrew ve Bahn, 2013: 320).

İnsanlığın yerleşik yaşama ve besin üretimine geçişi toplum yaşamının birçok alanında köklü değişimler ortaya çıkarmış, bu değişim ve dönüşümler, üretim ilişkilerinde ve toplumsal örgütlenmenin niteliğinde bir sıçrama yaratmıştır (Diakov ve Kovalev, 2008: 25-45). İnsanlık tarihindeki bu dönüm noktasını birçok olguya dayanarak, sürecin özünü ortaya koyan G. Childe, değişimleri devrim olarak kavramsallaştırmıştır (Childe, 1992: 54-78).

R. J. Braidwood, tarihteki toplumsal olayların ve kültür oluşumlarının teknik terimlere göre açıklanmasının doğru olmadığını düşünerek, kültürlerin gelişim süreçleri için yeni bir sınıflandırma ileri sürmüştür (Esin, 2004: 24). Bununla beraber Braidwood, ilk olarak, içerik olarak belirsizlikler taşıyan Neolitik adlandırmasını tartışmaya açarak işe başlamıştır. Kelime anlamı Yenitaş olan, yaşamsal açıdan anlam taşımayan bu sözcüğün içeriğinde “yerleşik köy yaşantısı”, “tarım” ve “hayvancılık” olmak üzere üç ayağı olduğunu, bu nedenle bu dönemin “*İlk Üretimci Köy Toplulukları*” dönemi olarak tanımlanmasının daha doğru olacağını savunmuştur (Özdoğan: 2004: 46). Neolitik adlandırılmasına getirdiği yeni tanımın dışında, Neolitik kültürün ortaya çıkmasını sağlayan doğal koşulları da tartışmaya açar ve bu bağlamda G. Childe'in kullandığı “*Vaha Kuramı*” yerine “*Doğal Yaşam Bölgesi*” kavramını öne sürer. Bu yaklaşıma göre, Neolitik yaşam biçimi ancak tarım ve hayvanların yabanıl atalarının doğal olarak bulunabildiği, sulama gerektirmeden tarımın yapılabileceği bir bölgede gerçekleşebilirdi (Özdoğan, 2007c: 13). O yüzden “*Çekirdek Bölge*” olarak adlandırdığı Neolitik yaşam biçiminin oluşum bölgesini, “*Bereketli Hilal*”² kuzeyindeki dağların etek ve eşikleri boyunca uzanan, daha yağışlı ve bereketli bölgeye doğru kaydırır (Braidwood, 1995: 135-136).

² Bereketli Hilal, doğuda İran-Irak sınırı boyunca uzanan Zagros Dağları ile başlayıp, kuzeyde Doğu Toros yayı ile batıya döndükten sonra güneye doğru Amanos, Lübnan ve Karmel Dağları ile uzanan, yay biçimindeki alana verilen addır (Özdoğan, 1996: 270).

Şekil 2: Bereketli Hilal.

Kaynak: Schmidt, 2007c: 93.

Braidwood'un Jarmo kazı projesi ile elde ettiği sonuçlar, arkeoloji camiasında büyük heyecanla karşılanmış ve bu çalışmayı izleyen yıllarda İsrail, Ürdün, Lübnan, Suriye, Irak ve İran gibi ülkelerin çöl veya yarı çöl niteliğindeki orta bölgelerinde yoğunlaşan kazılar sonucunda, çok sayıda yeni yerleşim yeri ortaya çıkarılmıştır. Diğer taraftan, Neolitik dönem üzerine yapılan araştırmaların çoğalmasi ile birlikte "Çekirdek Bölge" kavramı değişmiş ve söz konusu bölgenin kapsadığı alan da genişlemiştir. Özellikle Filistin ve İsrail'i içine alan kesimde kazıların yoğunlaşması ile bu bölgelerde Neolitik dönemin en erken evrelerine ulaşılmış ve bunun sonucu olarak da besin üretimi ve yerleşik yaşamın ilk olarak bu bölgede ortaya çıktığı öne sürülmüştür. Bu noktadan hareketle, başta O. Bar-Yosef, O. Henry ve J. Cauvin gibi araştırmacılar "Güney Levant" olarak adlandırdıkları ve İsrail, Filistin ve Ürdün'ün bir kısmını kapsayan bölgeyi çekirdek bölge olarak ön plana çıkarmışlardır (Özdoğan 1995, 271-273). Ancak daha sonra O. Bar-Yosef, Neolitik dönemin en erken aşamaları için "Levant Koridoru" olarak Güney Suriye ile Filistin arasında kalan bölgeyi yeni bir çekirdek bölge olarak önermiştir (Bar-Yosef, 2002: 116-123). Yine bu bakış açısıyla bağlantılı olarak, Neolitik yaşam biçiminin ilk olarak bu bölgede

başladığı ve arkasından kuzeye, Suriye ve Güneydoğu Anadolu'ya aktarıldığı şeklinde yeni bir kuram öne sürülmüştür. Cauvin ve Bar-Yosef gibi bilim insanları başta olmak üzere birçok araştırmacı, ilk tarımcı topluluklarının çekirdek bölgeden kuzeye doğru olan yayılımını iklim ve doğal çevre koşullarındaki değişime bağlamış, Güney Levant'ta giderek kötüleşen ortamın insanları kuzeye, yağışların daha bol olduğu bölgelere göç etmek zorunda bıraktığını savunmuşlardır (Özdoğan, 1995: 273).

Yakındoğu merkezli yayılım kuramını temel alan görüşler devam etmesine karşın, 1960'lı yıllardan itibaren önce Balkan ve daha sonra Avrupa arkeolojisini temelden etkileyen gelişmeler olmuştur. Bunların ilki Avrupa ve özellikle Balkan kültürlerine ait maddi öğelere radyoaktif tarihlleme yönteminin uygulanması devrim sayılabilecek bir değişime neden olmuş, bu bölgelerdeki en eski yerleşmelerin tarihinin, sanıldığından 2-3 bin yıl daha eskiye gittiği anlaşılmıştır. Tarihlleme yöntemlerindeki bu gelişme, arkeolojiyi etkileyen düşünce akımlarında da bir değişime yol açmış ve Mezopotamya merkezli görüşün yerini Avrupa odaklı bir yaklaşım almıştır. Kültürlerin birbirleri ile ilişkili olmadan ayrı coğrafyalarda benzer gelişim gösterebileceğini savunan ve koşut gelişme olarak tanımlanan yeni kuram, daha çok antropologlar tarafından geliştirilmiş, ancak Avrupa arkeolojisine, C. Renfrew tarafından Avrupa kültürlerinin “*bağımsız gelişimi*” olarak aktarılmıştır (Özdoğan, 1998: 66). Nitekim C. Renfrew, Güneydoğu Avrupa'daki Neolitik yaşam biçiminin dışarıdan gelen etkiler değil de, yerel avcı-toplayıcı Mezolitik toplumların evrilmesi sonucunda ortaya çıktığını öne sürmüştür (Özdoğan, 1997: 1). Ancak C. Renfrew, zaman içinde bu görüşlerinden vazgeçmiş ve Avrupa kültürlerinin Neolitik dönem içinde tümüyle Anadolu'dan geldiğini ileri süren yeni bir kuram geliştirmiştir (Özdoğan, 1998: 67).

Bu yaklaşımların dışında son yıllarda çekirdek bölge kavramını yeniden değerlendiren S.K. Kozłowski ve O. Aurench, “*Altın Üçgen*” olarak tanımladıkları ve Kuzey Suriye ile Güneydoğu Anadolu'yu kapsayan toprakları, Neolitik yaşam biçiminin şekillendiği bölge olarak ön plana çıkarmışlardır (Kozłowski ve Aurench, 2005: 46). Çünkü bu bölge MÖ 9. binyıl sonlarında evcilleştirilen hayvan ve kültüre alınan bitki türlerinin yabanıl biçimleri için son derece uygun bir ortam sunmamaktadır. Ancak S.K. Kozłowski, bu durumun avcı-toplayıcıların MÖ 9000-

8000 yılları arasında, tarım ve hayvancılığı hakim konuma getiren bir süreci neden başlattıklarını, tek başına açıklamaya yetmediğini dolayısıyla kültürün gerek mimari bakımdan gerekse de kolektif kullanılan mekanın organizasyonu ile semboller dünyası açısından belli bir olgunluğa erişmesi gerektiğini belirtir (Kozłowski, 2007: 421). Bu durumda “Altın Üçgen” hem Neolitik yaşam biçimini yansıtan maddi unsurların fazla olması ve çeşitlilik göstermesi hem de araştırma sonuçlarının kalitesi açısından Neolitik kültürün başladığı yer olma olasılığını güçlendirmektedir (Kozłowski, 2007: 428).

Çekirdek bölge kavramının zaman içinde değişime uğramakla birlikte günümüze kadar kullanılmaya devam edildiği görülmektedir. Bununla birlikte, Hans Georg K. Gebel, çekirdek bölge kavramının Neolitik dönemi açıklamada yetersiz kaldığını, dolayısıyla bu süreci bir merkez çevre ilişkisi üzerinden açıklamanın yeterli olmayacağını, bunun yerine bölgelere göre değişen ve birbirinden bağımsız çok merkezli bir gelişim modelini öne sürmüştür (Gebel, 2004: 28-32).

Yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığımız tartışmaların çoğunda Anadolu, ya Neolitik toplulukları Yakındoğu’dan Avrupa’ya nakleden bir köprü ya da biri Levant’ta diğeri Güneydoğu Avrupa’da yer alan iki farklı Neolitikleşme bölgesini ayıran bir bariyer olarak kabul ediliyordu (Özdoğan, 2005: 15). Dolayısıyla uzun yıllar boyunca Neolitik yaşam biçiminin Bereketli Hilal olarak adlandırılan topraklarda gelişimini tamamladıktan sonra Anadolu’ya yayıldığı düşünülüyordu. Bununla birlikte, geçen yüzyılın ikinci yarısında Neolitik dönem çalışmalarının yoğunlaştığı süreçte Anadolu yarımadası, Neolitik yaşam biçiminin çekirdek bölgesinin dışında kaldığı öngörülmüştü. Buna bağlı olarak Anadolu’nun Neolitik sürece katkıda bulunan bir yer olmadığı varsayılıyordu (Schmidt, 2007c: 8). Başka bir deyişle, Anadolu, Doğu-Akdeniz-Levant ve Mezopotamya kültür bölgesinin taşrası olarak görülmüş (Özdoğan, 1998: 67) ve Anadolu’da Neolitik sürecin başlangıcı Levant modeline göre açıklanmaya çalışılmıştır (Esin, 2007: XI). Ancak bu bakış açısı, Nevali Çori (Hauptmann, 2007a: 97), Hallan Çemi (Rosenberg, 1999: 25), Göbekli Tepe (Schmidt, 2007a: 115), Körtik Tepe (Özkaya ve Coşkun, 2007: 86) ve Çayönü (Özdoğan-Erim, 2007a: 57) gibi yerleşim yerlerinde yapılan sistematik kazılar ve araştırmalar ile değişmiş ve dolayısıyla neolitikleşme süreci gerek kronolojik gerekse de içerik açısından yeni tanımlarla ele alınmaya

başlanmıştır. Zira özellikle Aşıklı Höyük (Esin ve Harmankaya, 2007: 255), Pınarbaşı A (Baird, 2007: 285), Musullar (Özbaşaran ve diğerleri, 2007: 273), Boncuklu (Baird ve diğerleri, 2012: 219) ve Canhasan III (French, 1972: 181) gibi merkezlerde yapılan çalışmalar, İç Anadolu'da Çanak Çömleksiz Neolitik dönemden itibaren yerleşimlerin bulunduğunu ve bu yerleşmelerin Yakındoğu'daki gibi kendi özgün gelişimlerinin olduğunu ortaya koymaktadır (Özdoğan, 2007b: 32; Özbaşaran ve Cutting, 2007: 457-462). Aynı zamanda, Pınarbaşı B Epipaleolitik buluntu yeri, bölgede yerleşik yaşamın Neolitik dönem öncesine kadar gittiğini göstermiştir (Baird, 2007: 285). Bu bağlamda, İç Anadolu Neolitik'inin Güneydoğu Anadolu'yu da içeren Yakındoğu'dakinden ayrıldığı noktaları belirtmek gereklidir. İlki, İç Anadolu'da büyük kalabalık ve uzun süreli yerleşimlerin varlığıdır. Diğer ise yerleşme düzeni ve mimari gibi maddi öğeler üzerinden izlenebilen farklılıklara dayanmaktadır (Özbaşaran ve Cutting, 2007: 461). Bu farklılıklara karşın, ölü gömme gelenekleri ve kafatası kültü gibi birçok ortak unsurun saptanması bölgesel ilişkilerin olduğunu ortaya koymaktadır (Özdoğan, 2007a, 447). Diğer taraftan çekirdek bölge olarak kabul edilen bölgelerin hemen hepsinde Neolitik yaşam biçiminin hemen hemen eş zamanlı geliştiği bir olgudur. Bu bağlamda bahse konu olan bölgelerden herhangi birini merkez kabul ederek diğer bölgelere Neolitik yaşam biçiminin buradan aktarıldığı yaklaşımı arkeolojik veriler açısından tutarlı bir görünüm sunmaz (Ozan, 2012: 2-3). Göbekli Tepe, Çayönü, Jerf el Ahmar ve Tell Abr gibi Çanak Çömleksiz Neolitik A ve B sürecine dair önemli bilgiler veren yerleşim yerlerinden anlaşıldığı üzere, gerek mimari gibi maddi öğeler gerekse de sembolik imgeler Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu'yu kapsayan bölgede benzer pratiklerin veya kültürel birlikteliğin olduğunu ortaya çıkarmıştır (Stordeur, 2004: 49-50).

Yakın zamana kadar, Neolitik yaşam biçiminin belirleyici ön koşulu, sürtme taş aletler, çanak çömlekçilik ve özellikle çiftçiliğe dayanan ekonomi biçimi ile köy yaşamı olarak düşünülüyordu (Hauptmann ve Özdoğan, 2007: 404). Bu bağlamda, Neolitik topluluklar kültürel oluşumları ayırt edilemeyecek basit topluluklar olarak ön görülmüştür. Bu yüzden, öncelikli tartışma konusu ve araştırmaların amacı, evcil hayvan ve tarıma alınmış bitkilerin varlığı ve yokluğu veya bitkilerin kültüre alınma, hayvanların evcilleştirme sürecinin belirlenmesi gibi, toplulukların maddi

varlıklarına işaret eden, geçim biçimleri üzerineydi (Özdoğan, 2005: 16). Ancak özellikle son dönemlerde yapılan araştırmalar, tarım ve hayvancılığa dayalı üretici ekonominin erken dönem Neolitik topluluklarda oynadığı rolün düşünöldüğü kadar önemli olmadığı yönündedir. Çanak Çömleksiz Neolitik dönemin önemli bir bölümünde avcılık ve toplayıcılığa dayalı geçim biçiminin beslenme ekonomisinde yiyecek üretiminden daha etkili bir yöntem olduğı görölmektedir. Bunun yanı sıra beslenme modelleri benzer doğal çevre ortamlarına sahip bölgelerde dahi yerleşimden yerleşime değışmektedir. Bazı yerleşimlerde geçim avcı ve toplayıcılığa bağımlıyken bazılarında avcılık ve tarım yapılmış veya bir kısmında avcılık, tarım ve hayvancılık gibi karma ekonomik faaliyet bir arada yürütölmüştür (Özdoğan, 2005: 16; Özdoğan, 2007a: 408-409). Başka bir bağlamda ifade etmek gerekirse, bir topluluğun, aynı yerde uzun süre kalarak sabit bir köy kurabilmesinin ön koşulu mutlaka tarım yapılması olduğı öngörölmekteydi. Ne var ki, Güneydoğı Anadolu'da yapılan sistematik kazılar ve araştırmalar, Neolitik olarak tanımlanan sürecin başlangıç aşamasını, yeni tanımlarla ele almayı gerekli kılmıştır (Özdoğan, 2007c: 11). Zira avcı-toplayıcı olan Nevali Çori (Hauptmann, 2007b: 131), Göbekli Tepe (2007b: 93), Körtik Tepe (Özkaya ve San, 2007: 21), Hallan Çemi (Rosenberg, 2007: 1), Çayönü (Özdoğan, A. 2007b: 89) ve Orta Fırat bölgesinde bulunan Jerf el Ahmar (Stordeur, 1999: 1) gibi yerleşim yerleri Neolitik dönemin en başlarında dahi bölgeler arası değış tokuşun, költ yeri ya da tapınak olarak tanımlanabilecek yapıların, heykel ve kabartmaların varlığı, önceden düşünölenin aksine gelişkin bir toplumsal sistemin bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Yeni bulgular değeriendirildiğinde Neolitik olarak tanımlanan költürün esasını beslenme modeli, tarım veya hayvancılık değil, yaşam biçimi oluşturmaktadır (Özdoğan, 2007a: 448). Bununla birlikte yaklaşık 4 bin yıl süren bu süreç içinde mimarinin, uzak bölgelerarası mal aktarımının, yeni teknolojilerin geliştiğı, ancak Çanak Çömleksiz Neolitik dönemin sonu olarak adlandırılan MÖ 7000 yılları içinde kelimenin gerçek anlamıyla tarım ve hayvancılığın önem kazandığı anlaşılmıştır (Özdoğan, 2007c: 11). Tarım ve hayvancılığın Neolitik yaşam biçiminin önemli bir bileşenine dönüşme sürecine toplumsal örgütlölük, yerleşme düzeni ve mimari gibi alanlarda da önemli dönüşömler eşlik etmiştir. Özellikle düşün dünyasında yaşanan dönüşömler maddi költür öğeleri üzerinden izlenebilecek düzeydedir (Ozan, 2012:

7). Zira tapınak olarak anılan kamusal yapılar, görkemli heykel ve kabartmalar, taş kaplar, bezekli taşlar ve takılar gibi belirli bir uzmanlık gerektiren maddi öğelerin varlığı (Özdoğan, 2007a: 452), toplulukların zihinsel bir dönüşüme uğradıklarının göstergesidir. Bu dönüşüm “Sembol Devrimi” olarak adlandırılmıştır (Cauvin, 2000: 22).

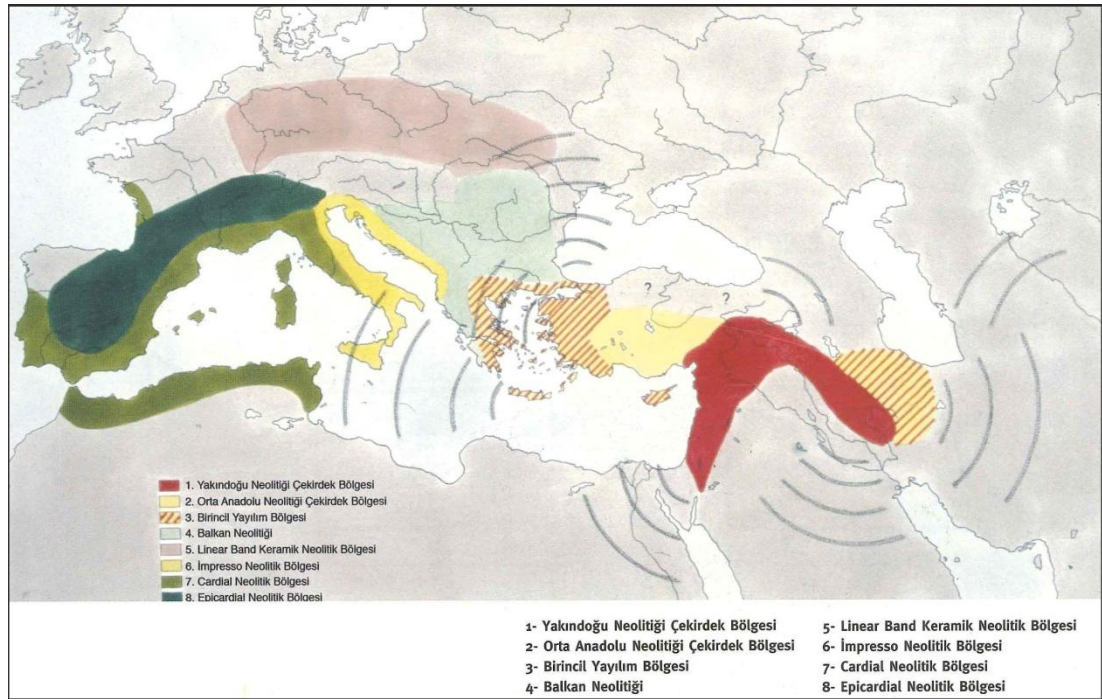
Bölgesel farklılıkların yanı sıra Filistin’den Güneydoğu Anadolu’nun kuzey kısımlarına ve Orta Anadolu’dan Zagros Dağları’na kadar uzanan geniş bir coğrafya içinde, MÖ 12. binyıldan itibaren sürekli bir iletişimin olduğu anlaşılmaktadır (Özdoğan, 2007b: 32). Örneğin Ürdün, Orta Fırat ve Kıbrıs’a kadar yayılan İç Anadolu ve Doğu Anadolu kökenli obsidyenin yanı sıra Levant’a özgü ok ucu tiplerinin Çayönü ve Cafer Höyük gibi yerleşim yerlerinde bulunması yerleşmeler arası mal ve teknoloji değiş tokuşu olduğunu göstermektedir (Balkan-Atlı ve Cauvin, 2007: 74-75). Bunun dışında mimari uygulamalar, gömü gelenekleri, kült uygulamaları ve statü objeleri gibi ortak kültürel öğelerin varlığı yoğun paylaşımın diğer kanıtları olarak görülmektedir (Özdoğan, 2005: 19). Zira Neolitik yaşam biçimi yaklaşık olarak 4 binyıl boyunca çekirdek bölge olarak adlandırılan Neolitik kültürün oluşum kuşağı³ içinde kalarak gelişimini sürdürmüştür (Özdoğan 2007a: 448). Neolitik yaşam biçimi tam olarak gelişimini tamamladıktan sonra yaklaşık olarak MÖ 7. binyılın başlarından itibaren çekirdek bölgenin dışına yayılmaya başlamıştır (Özdoğan, 2007a: 450).

Bu hareketlenme, aynı zamanda “Neolitik Çöküş” olarak da tanımlanan süreç ile yaklaşık olarak aynı döneme rastlamaktadır (Özdoğan, 2007a: 450). Bu durumun nedenleri bilim insanları arasında tartışmalı bir konudur. Bununla birlikte bu tartışmalara dair esas olarak iki görüş ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki, bu çöküşün iklim şartlarının değişmesi, kuraklaşma ve doğal çevrenin insan eli ile tahribi gibi faktörlere dayanarak açıklanmaktadır (Rollefson O. G, 1989: 136-139; Rollefson ve Rollefson, 1990: 3-14; Wenninger ve diğerleri, 2006). Diğerisi ise bu çöküşün iklimsel olmadığı, olasılıkla çekirdek bölge içinde meydana gelen bir sosyal

³ Şu anki verilerden hareketle, bu oluşum kuşağının kesin sınırlarını çizmek olası değildir. Bu yüzden, söz konusu sınır ancak tipik PPN yerleşimlerinin varlığı ya da yokluğu ile ayırt edilmektedir (Özdoğan, 2005: 18). Bu veriler ışığında Neolitik oluşum kuşağı, Filistin’den başlayarak, İsrail, Suriye, Lübnan, Ürdün, Kuzey Irak, Batı İran, İç Anadolu ve hatta son araştırmalar ışığında Kıbrıs’ı da içine alan çok geniş ve geniş olduğu kadar birbirinden farklı ekolojik çeşitliliği olan bir bölgedir (Özdoğan, 2007c: 15).

çalkantıdan kaynaklanmış olabileceği yönündedir. Diğer bir deyişle, toplumu binlerce yıl çok katı kurallarla yönetmiş ruhban sınıfına duyulan tepkinin yol açmış olduğu sosyal bir çalkantının sonucunda oluşan bir göç dalgası veya evcil sürü hayvanlarının yaşama girmesiyle toplumun bazı kesimlerinin sistemin dışına çıkmayı tercih etmesi gibi nedenlere bağlanmaktadır (Özdoğan, 2007a: 450). Ancak hangi öneri doğru olursa olsun, Neolitik yaşam biçimi çok hızlı sayılabilecek bir süreç içinde, çekirdek bölgeden çıkarak, Avrupa içlerinden Hollanda’da Atlantik kıyılarına, Akdeniz kıyı şeridi üzerinden İspanya’ya, Nil üzerinden Sudan’a, doğuda da Türkmenistan’a kadar yayıldığı düşünülmektedir (Özdoğan, 2007: 450).

Şekil 3: Neolitik Oluşum Bölgesi ve Diğer Coğrafyalara Aktarılan Farklı Neolitik Yaşam Biçimleri.

Kaynak: Özdoğan, 2007d: 435.

M. Özdoğan, bu süreci çöküş, yıkım veya bunların dışında başka bir neden ile ifade etmenin çok da önemli olmadığını, ancak açık olan Çanak Çömleksiz Neolitik dönemden sonra neredeyse birdenbire Orta Anadolu, Kıyı Ege ve Balkanlar’da yerleşme sayısının attığına dikkat çeker (Özdoğan, 2002a: 255). Buna karşın Yukarı Mezopotamya ve Filistin’de bilinen pek çok büyük Çanak Çömleksiz Neolitik

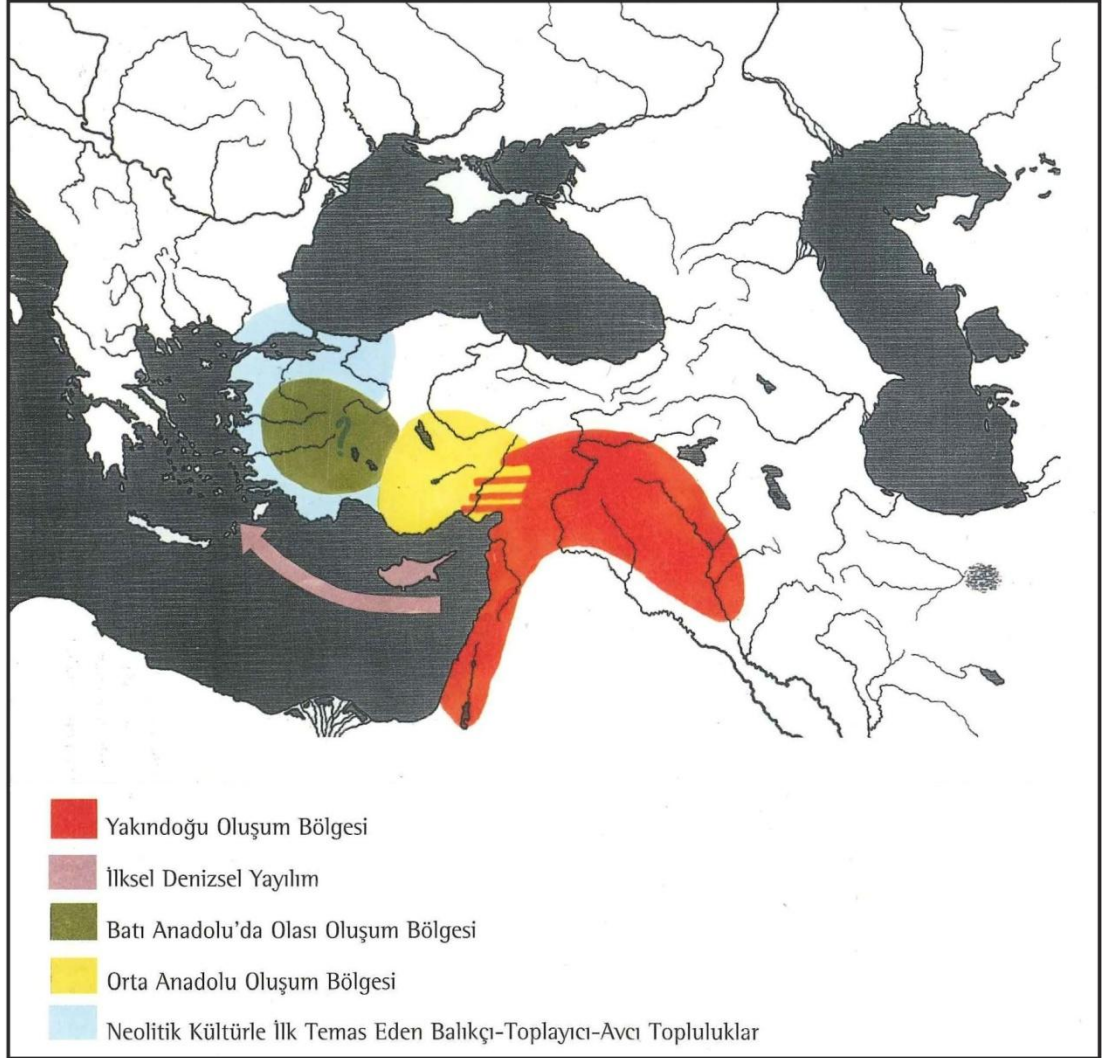
(PPNB) dönem yerleşimi ya terk edilmiş ya da bir öncesiyle karşılaştıramayacak kadar küçülmüştür (Özdoğan, 2002a: 255; Hauptmann ve Özdoğan, 2007: 408). Bununla birlikte bu yeni yerleşimlerde, bir önceki dönemin karakteristik özelliği olan planlı yapılaşma ve özel işlevli yapıların yerleşimin diğer kısmından ayrı tutulması gibi özelliklere rastlanmaz (Hauptmann ve Özdoğan, 2007: 409). Zira bu gelişme ile paralel olarak, Neolitik'in oluşum bölgesinde maddi öğeler, inanç sistemi ve geçim ekonomisi gibi öğeler üzerinden daha açık olarak kuzey-güney doğrultusunda izlenebilen ortak kültürel yapının yön değiştirdiği ve benzerliklerin daha çok doğu-batı eksenine kaydığı görülür (Ozan, 2012: 9-10). Nitekim doğudan batıya doğru olan bu hareketlilik gerek çanak çömlek üretim ve yapım tekniklerinde gerek yontma taş, kemik ve taş alet tiplerinde gerekse de, baskı kalıpları gibi ortak kültürel öğeler üzerinden izlenebilmektedir (Özdoğan, 2002a: 255).

Yukarıda özetlemeye çalıştığımız tartışmaların dışında Neolitik yaşam biçiminin başka coğrafyalara aktarımının yolu ve şekli de yoğun olarak tartışılan konulardan biridir (Özdoğan, 2007a: 450). C. Perlés, Neolitik yaşam biçiminin batıya aktarılmasında kara ve deniz yolunun kullanıldığını belirtmiştir (Perlés, 2005: 80). Bu aktarım, bazı bölgelerde çiftçilerin göçü, kolonizasyonu, bazı bölgelerde yerli avcı-balıkçıların akültürasyonu, bazı bölgelerde ise bilgi ve mal aktarımı şeklinde yaşanmış ve bunun sonucu olarak değişik coğrafyalarda farklı özellikler taşıyan Neolitik yaşam biçimleri ortaya çıkmıştır (Özdoğan 2002b, 104; Diamond 1998, 128-134). MÖ 7. binyıl ile birlikte yerleşik köy, çanak çömlek kullanımı, sürtme taş alet yapımı, evcil koyun, keçi, sığır ile domuz ve buğday, arpa, burçak, mercimekgiller ve baklagiller gibi “Neolitik Paketi” oluşturan unsurların tümü veya bir kısmı farklı yollarla başka bölgelere aktarılmıştır (Özdoğan 2002b, 103-104).

Batıya doğru yayılımının bir yolu, Akdeniz kıyı şeridi boyunca deniz yoluyla gerçekleşmiştir. Zira M.Ö. 6000 yıllarının başlarından itibaren ‘Neolitik paket’in bazı öğeleri kıyı yoluyla Akdeniz ve çevresi başta olmak üzere Kuzey Afrika sahilleri de dahil Akdeniz’in batısına yani Portekiz’e kadar yayılmıştır. Bu yayılım, kısmen göç ile olmuşsa da esas olarak mal ve bilgi aktarımı üzerinden gerçekleşmiştir. Akdeniz kıyı şeridinde geleneksel balıkçı yaşam devam etmesine rağmen diğer yandan yaygın olmamakla birlikte az sayıda koyun, tahıl ve sınırlı

ölçüde çanak çömlek gibi Neolitik öğelerin dahil olduğu farklı bir yaşam modeli de ortaya çıkmıştır (Özdoğan, 2002b: 104).

Şekil 4: Neolitik Yaşam Biçiminin Batıya Aktarımı.

Kaynak: Özdoğan, 2007d: 434.

Neolitik'in bir başka yayılım şekli ise doğu ve kuzeye doğru İran üzerinden Orta Asya'nın güneyine Türkmenistan'a kadar olan bölgeleri kapsayan bir yayılımdır. Türkmenistan'ın güneyinde "Jeytun" kültürü olarak bilinen tarımcı köyler görülmektedir (Özdoğan, 2002b: 104).

Yukarıda bahsettiğimiz yayılım modellerinden en canlı ve sonuçları bakımından en önemli olanı, batıya Ege ve Balkanlar üzerinden Avrupa'ya olan aktarım olmalıdır. Bu doğrultuda Neolitik yaşam biçimi, köy yaşantısı ve "Neolitik paketi" oluşturan öğelerin bir kısmı zaman içinde Batı Avrupa'ya kadar yayılmıştır.

Ancak bu yaşam biçimiyle birlikte Yakındoğu Neolitik'inin belirleyici özelliği olan sosyal sınıf farkları ve üretimi elinde tutan yönetici sınıf batıya gitmemiştir. Bundan dolayı çekirdek bölgeden batıya doğru gidildikçe bu karmaşık Neolitik yaşamın giderek köylüleştiği, basit çiftçilik şekline dönüştüğü de görülmektedir (Özdoğan, 2002b: 104). Çünkü Neolitik yaşam biçimi hangi modele uygun olarak yayılmış olursa olsun, bu yayılımda belleğin etkileri zaman ve mesafeye bağlı olarak zayıflamıştır (Özdoğan 2007a: 404). Bununla ilişkili olarak Jerf el Ahmar, Eriha, Çayönü, Nevalı Çori ve Göbekli Tepe gibi yerleşim yerlerinde yaygın olarak bilinen ve olasılıkla merkezleşmiş törensel faaliyetlerin yapıldığı kamusal yapılar, batıdaki yerleşimlerin çoğunda tespit edilmemiştir (Hodder 2006, 179). Bunun yanı sıra Neolitik dönem batıya doğru yayıldıkça, kullanılan teknolojilerin ve buluntu topluluğunu oluşturan alet türlerinin de değiştiği görülmektedir (Özdoğan 2007b, 34).

Üretime dayalı Neolitik yaşam biçiminin “çekirdek bölge”nin dışında nasıl ortaya çıktığı sorununa yönelik olarak, yayılımcı veya bağımsız modellerin dışında son yıllarda farklı değişkenleri içeren bütünlükçü yaklaşımlar ön plana çıkmıştır. Zira bu yaşam biçiminin Batı Anadolu, Yunanistan veya Güneydoğu Avrupa gibi farklı bölgelerde ortaya çıkışı ile ilgili olarak sadece göç/yayılım, bilgi ve mal aktarımı gibi dış etkilerin veya tamamen bağımsız gelişmelerin değil, yerel dinamikleri de göz önüne alan çok yönlü süreçlerin rol oynadığı görüşü giderek ağırlık kazanmaktadır (Zvelebil, 2001: 2). Böylelikle değişimin dinamiği olarak sadece nüfus hareketleri veya diğer maddi öğeler değil, yerelin kendine özgü birçok özelliğini barındıran çok yönlü ve daha karmaşık bir yapının olduğunu söylemek mümkündür.

Öbür yandan çekirdek bölgenin batı kısmını oluşturan İç Anadolu'nun doğu kesimindeki kazılar, sayılarının azlığına karşın Neolitik dönemle ilgili bir tablonun ortaya çıkmasını sağlamıştır. Buna karşılık Konya Ovası'ndan batıya doğru gidildikçe arkeolojik veriler giderek azalmaktadır. Her ne kadar bu bölgelerde Neolitik dönemin gelişkin aşamaları ile ilgili olarak başta J. Mellart, D. French ve R. Duru'nun çalışmalarıyla bilgi sağlanmışsa da, bu bölgelerdeki merkezlerde Çanak Çömleksiz Neolitik döneme (PPN) ilişkin neredeyse bir kanıt ile karşılaşılammıştır. Dolayısıyla “Neolitik Oluşum Bölgesi”nin batı sınırının nereden geçtiğini ve hatta İç Anadolu'da farklı özelliğe sahip tanımlı ayrı bir çekirdek bölgenin olup olmadığı

tartışmalıdır (Özdoğan, 2007b: 33). Nitekim R. Duru, Göller Bölgesi'ndeki Neolitikleşmenin doğrudan bir aktarımla gelmediğini, burada Anadolu'nun diğer bölgelerinden bağımsız olarak geliştiğini öne sürmektedir (Duru, 2007: 358).

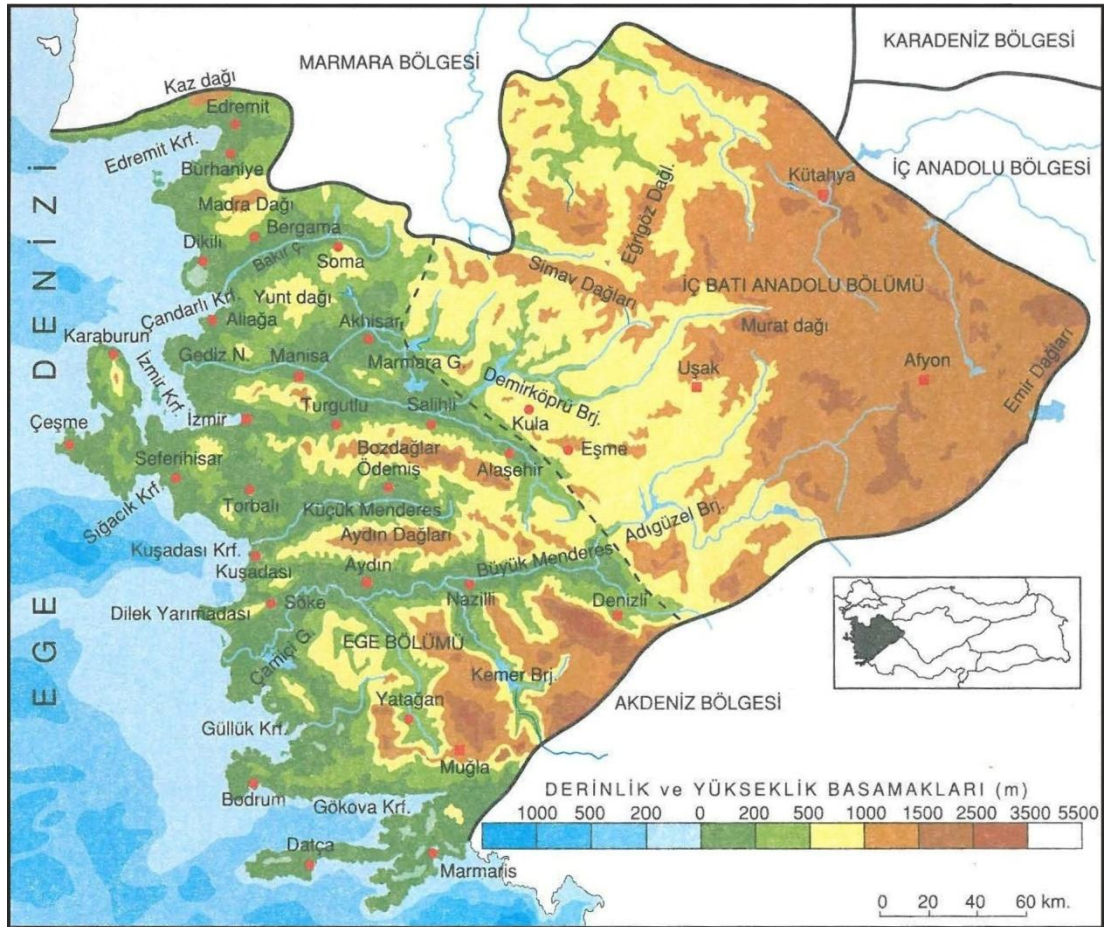
Kıyı Ege Bölgesi'nde ise son yıllarda yapılan araştırmalarla birlikte bölgenin Neolitikleşme sürecine dair önemli veriler ortaya çıkarılmıştır. Zira bölgenin değişken coğrafi ortamına rağmen yüzey araştırmalarında Neolitik döneme ait otuzdan fazla yerleşim yerinin saptanması (Çilingiroğlu ve Çilingiroğlu, 2007: 362) Kıyı Ege'de Neolitik yerleşimlerin varsayılandan daha yoğun olduğunu ortaya koymuştur. Üstelik Ulucak Höyük'ün (Çilingiroğlu ve diğerleri, 2012: 139) en erken tabakası, Kıyı Ege Neolitik'ini MÖ 7. binyılın ilk yarısına kadar geriye çekmiştir. Bununla birlikte söz konusu bölgede MÖ 7. binyılın ilk yarısında Neolitik toplulukların ortaya çıkması ile Neolitik kültürün oluşum bölgesinden batıya doğru yayılması arasındaki ilişki zamansal olarak çakışmaktadır. Bu nedenle en azından şimdiki veriler, Kıyı Ege Bölgesi'nde çiftçilik ve hayvancılığa dayalı yaşam biçiminin çekirdek bölgede olduğu gibi birkaç binyıla yayılan bir gelişim süreci geçirerek ortaya çıkmadığına, tersine Neolitik yaşam biçimini oluşturan unsurların bölgeye dışarıdan geldiğine işaret etmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIYI EGE BÖLGESİ

Anadolu'nun batı kısmını kapsayan Ege Bölgesi; kuzeyinde Marmara, doğuda İç Anadolu Bölgesi, güneyde Akdeniz ve batıda ise Ege Denizi ile sınırlanmıştır.

Şekil 5: Ege Bölgesi'nin Fiziki Haritası.

Kaynak: Atalay ve Mortan, 1997: 142.

Bu bölge coğrafi faktörler bakımından İç Batı Anadolu ve Ege Bölümü olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır (Darkot ve Tuncel, 1978: 1-3). Söz konusu bölümler arasındaki sınırı, Ege çöküntü ovalarının doğu kısmı oluşturur. Bu sınırın batısında denizel etkilerin hakim olduğu Ege Bölümü yer alırken, doğu kısmında ise karasal etkilerin hissedildiği platolar ve bunların üzerinde dağların bulunduğu İç Batı

Anadolu Bölümü bulunmaktadır (Atalay ve Mortan, 1997: 183). Araştırma alanı, bahse konu olan bölümlerden biri olan Kıyı Ege bölümü oluşturmaktadır.

Ege kesimi kuzeyde Edremit Körfezi'nden güneyde Kocaçay Vadisi'ne kadar uzanır ve iç kesimlere 50-200 km mesafesinde sokularak yaklaşık 47000 km²'lik bir alanı kaplamaktadır. Bu kesimin kuzey ve güney uzantıları arasında belli jeomorfolojik farklar mevcuttur. Kuzey uzantısı körfezlerin ayırdığı kayalık yarımadalardan oluşmuşken, güneyde ise nehir vadileri hakimdir (Yakar, 2007: 274). Doğu-batı doğrultusunda uzanan dağ silsileleri ve bunların arasında bulunan Bakırçay, Gediz, Küçük ve Büyük Menderes gibi nehir vadileri bölgeyi ekonomik potansiyeller bakımından alt bölgelere ayırır. Bununla beraber, vadiler uygun coğrafi yapısıyla hem sahil kesimini ile Anadolu'nun iç kısımları arasında iletişimi sağlar hem de çok sayıda verimli ovasıyla bölgenin ilk yerleşik toplulukları için uygun koşullar oluşturmuştur. Nitekim arkeolojik araştırmalar ile tespit edilen birçok yerleşimin vadiler arasında yer alması, söz konusu havzaların tarihöncesi dönemlerden itibaren çiftçi topluluklar tarafından terci edilen alanlar olduğunu göstermektedir (Yakar, 2007: 275).

Kıyıya paralel uzanan doğu-batı doğrultulu yüksek dağ sırasının geniş ova oluşumlarını engellediği ve kıyıdan iç bölgelere geçiş için doğal engel teşkil ettiği Karadeniz ve Güney Anadolu'dan farklı olarak (Ozan, 2012: 18) Ege Bölgesi'ndeki dağlar, platolar, nehir havzaları ve vadiler çok çeşitli geçim ekonomilerinin yaratılması ve geliştirilmesine olanak sağlamaktadır (Yakar, 2007: 277). Bu topografik yapı tarihöncesi dönemler de dahil olmak üzere hemen her dönemde bölgenin kültür coğrafyası üzerinde belirleyici olmuştur. Gerek kıyılarda gerekse de iç kesimlerde ortaya çıkan kültürler bu özellikleri dolayısıyla birbiri ile ilişkili gelişmiştir. Dolayısıyla Kıyı Ege, Ege Bölgesi'nin Ege Denizi ile temas ettiği satıh boyunca yer alan kıyı kesimi, bu kıyı kesiminin ilişkili olduğu vadileri ve bu vadiler üzerinde bulunan dağ arası ovaları ifade eder (Ozan, 2012: 19).

Bununla beraber, kıyı ve kıyı ile ilişkili iç kısımlarda farklı jeomorfolojik süreçler etkili olmuştur. İç kısımlar esas olarak nehirler ve kollarının taşıdığı alüvyonlarla şekillenmiştir. Bu karşın kıyı kesiminde ise deniz seviyelerinin değişimi ve nehirlerin kıyılarda biriktirdiği alüvyonlarla oluşan delta ovaları belirleyici olmuştur.

3.1.TOPOGRAFİK YAPI

Ege Bölgesi'nin batı yarısını kaplayan Ege Bölümü'nün yüzey şekilleri, önemli ölçüde genç yer hareketleri sonucunda meydana gelmiştir. Nitekim bu bölümde Saruhan, Menteşe sert kütesinin faylarla parçalanması ile oluklar (grabenler) ve bunların arasında yükselen dağlar (horstlar) uzanmaktadır. Ege Denizi kıyılarında, körfezler oluklara; burun veya yarımadalar ise dağların uzanışına uyarlar. Körfez ve yarımadalar sırayla birbirini takip ederler. Bölgenin topografyasını şekillendiren bu horst ve graben sistemi, Ege Denizi boyunca uzanan kıyı şeridinin de oldukça girintili ve çıkıntılı olmasını sağlamıştır (Atalay ve Mortan, 1997: 183).

Bu bölümde dağlar, faylarla parçalanmış Menderes masifinin yüksekte kalan bloklarıdır. Ege Bölümü'nde kuzeyden güneye doğru doğu-batı doğrultusunda uzanan Madra, Yunt Dağı, Bozdağlar, Aydın ve Menteşe Dağları bulunmaktadır. Bu dağlar, çevresindeki grabenlerin tabanlarından birdenbire yükselir ve grabenle olan yükseklik farkı daima 1000 m'nin üzerindedir. Bu horstların arasında yer alan Bakırçay, Gediz, Küçük Menderes ve Büyük Menderes grabenlerinde aynı adlarla anılan nehirler akar (Atalay ve Mortan, 1997: 145). Bu nehirlerin tümü Ege Denizi'ne kavuşarak son bulur.

Ege Bölümü'nün büyük seviye farkları gösteren parçalanmış topografyası içinde, alüvyal tabanlı geniş ovalık alanlar yer almıştır. Bölgenin başlıca yer şekillerinden olan bu depresyonlar, jeolojik olarak Neojen ve Kuaterner'de etkin olan yer hareketleri ile oluşmuştur. Ana çizgileriyle doğu-batı doğrultusunda uzanan oluk biçimindeki Ege ovaları (alüviyal ovalar), çoğu yerde fay diklikleri ya da dik yamaçlarla sınırlanmıştır (Koçman, 1992: 33). Bu ovaların tabanları deniz seviyesinde başlar ve yükseklikleri 200 m'ye kadar çıkar (Çukur, 1998: 2). Öbür yandan anılan ovaları ayıran dağ kütleleri de aynı doğrultuda yükselerek büyük yükselti farkları ortaya koymuştur. Genel görünüm böyle olmakla birlikte, söz konusu depresyonlara birçok yerde kuzey ya da güney taraftan genişçe ovalar da eklenmiştir. Bununla beraber, Gediz ve Büyük Menderes Ovaları bölgenin topografyasını boydan boya yarıp İç Batı Anadolu eşiği kenarına kadar uzanır (Koçman, 1992: 33).

Yukarıda da bahsedildiği gibi genel olarak, ovaların yüzey suları büyük akarsularla Ege Denizi'ne boşalmaktadır (Koçman, 1992: 33). Bu nehirler denize kavuştukları kesimlerde geniş kıyı ovaları oluşturur. Bu kıyı ovaları dar geçitler ile ana vadiler üzerinden birbirine bağlıdır (Ozan, 2012: 20). Ege Bölgesi'nde tektonik oluklara yerleşmiş ovaların yanı sıra Bakırçay, Gediz, Küçük Menderes ve Büyük Menderes delta ovaları yer almaktadır (Atalay ve Mortan, 1997: 148). Çalışma alanı ile doğrudan bağlantılı olduğu için ovaların jeomorfolojik gelimi aşağıda kısaca ele alınmıştır.

Kuzey Ege kesiminde Bakırçay'ın denize ulaştığı Çandarlı Körfezi'nin doğusunda bulunan Bakırçay deltası, yapısal ve jeomorfolojik özellikleriyle Batı Anadolu kıyı kesiminin tipik bir alüvyal deltasını oluşturur (Pınar, 1985: 87). Bakırçay havzası, kuzeyde Madra Dağı'nun (1344 m) hafif engebeli volkanik yamaçları ve Kozak (1051 m) kütlesi, güney ise Yunt Dağı (1075 m) ile sınırlanmaktadır (Darkot ve Tuncel, 1978: 84).

Üst kısımda bahsedilen delta ovasının yanı sıra Bakırçay'ın içerisinde aktığı depresyonda bulunan ovaların, oluşum ve gelişimleri birbirine çok benzemektedir (Çukur, 1998: 51-52). Miyosen'den itibaren etkinlik gösteren tektonizma hareketlerinin neden olduğu horst-graben sistemine bağlı olarak Bakırçay grabeni ve çevresi genel olarak bugünkü görünümünü almıştır. Diğer taraftan daha sonraki dönemde, Bakırçay'ın zaman içinde taşıdığı malzemelerin birikmesiyle vadi üzerindeki ovalar meydana gelmiştir (Pınar, 1985: 98). Bunlar esas olarak batıda Bayat ve Çandarlı, merkezi kısımda Bergama ve Soma ovaları, doğuda Kırkağaç ile Gelenbe ovalarından oluşmaktadır. Gelenbe Ovası 31 km², Kırkağaç Ovası 120 km², Soma Ovası 40 km², Kınık-Bergama Ovası 325 km², Bayat ve Çandarlı ovaları ise 138 km²'lik yüzölçüme sahiptirler (Çukur, 1998: 51-52).

Aşağı Gediz havzası ovaları kuzeybatıda Yunt Dağı-Dumanlı Dağ kütlesi, batıda Manisa Dağı-Yamanlar Dağı volkanik kütlesi ve güneyde Bozdağlar ile çevrili durumdadır. Söz konusu ovaların doğusunda yükselen relief ise İç Batı Anadolu platosunun oldukça engebeli olan batı kesimidir. Aşağı ve Orta Gediz ovaları, doğuda Gediz nehrinin önemli bir kolu olan Alaşehir Çayı'nın Alaşehir-Sarıgöl Ovaları ile başlar. Batıya doğru genişleyen bu ovalar Salih, Ahmetli, Turgutlu ve Manisa ovaları ile Dumanlı Dağ ve Yamanlar Dağı eteklerine kadar devam eder.

Aşağı Gediz yöresinin kuzeyinde bulunan Akhisar Ovası, Kum Çayı boğazı aracılığıyla Manisa Dağı kuzeydoğusunda Manisa Ovasına açılır (Çukur, 1998: 2-3). Burada birbirinden alçak eşik ve tepelerle ayrılmış olmakla birlikte, esas olarak aynı havzanın tabanında yer alan bir ovalar grubu söz konusudur. Çevresindeki yüksek sahalardan akarsular tarafından aşındırılıp taşınan çeşitli boyuttaki malzemelerin sözü geçen genç depresyon alanında birikmesi sonucu oluşan bu alüvyal ovaların en büyüğü Selendi (170 km²) ovasıdır. Diğerleri, Akhisar (124.5 km²), Mecidiye (98.6 km²), Selçikli (22.2 km²) ve Büknüş (9 km²) gibi ovalar oluşturmaktadır (Çukur, 1998: 57).

Gediz, Dumanlı Dağ ve Yamanlar Dağı arasında dar bir vadi oluşumundaki Menemen boğazını geçtikten sonra, kıyıda oluşturduğu delta ovasını geçerek Ege Denizi'ne dökülür (Çukur, 1998:2-3). İzmir Körfezi'nin kuzeybatısında geniş bir alanı kaplayan Gediz deltası Ege Denizi'nin -100 m'ye indiği dönemde İzmir Körfezi'nin kuzeyinde gelişmiş ve hatta Karaburun civarına kadar sokulmuştur. Daha sonra ise Ege Denizi'nin yükselmesine bağlı olarak, İzmir oluğu denizle işgal edilmiş ve delta gelişmesi doğuya doğru ilerleyerek bugünkü delta sahasının batısında bulunan Taşlıtepe, Değirmen-tepe ve Üçtepe ler karaya bağlanmıştır (Atalay ve Mortan, 1997: 148).

Orta Gediz ovalarının güneyinde yükselen Bozdağlar (2159 m) ile Aydın Dağları (1646 m) arasında Küçük Menderes ovaları bulunmaktadır (Çukur, 1998: 38). Ege Bölümü'nün en tipik grabenlerinden biri olan ve grabenin alüvyonlarla dolması sonucu oluşan Küçük Menderes Ovaları, yaklaşık olarak 1135 km²'lik yüzölçüme sahiptir. Ovanın doğu-batı uzunluğu (Kiraz-Menderes arası) 100 km, kuzey-güney (Ödemiş-Gökçen arası) genişliği ise 20 km kadardır. Alüvyon düzlükler içerisinde yer yer tekdüzeliği bozan Adagide-Kaymaklı, Tire-Bayındır arasında olduğu gibi tepelik alanlar mevcuttur. Ovanın yüksekliği Kiraz'da 370 m. iken, Selçuk'da ise m'ye kadar düşer (Çukur, 1998: 59-60).

Küçük Menderes havzasında, Küçük Menderes deltası (Selçuk Ovası), Bayındır-Tire, Torbalı ve Pancar Ovası, güneybatıda Cumaovası (Menderes) ile kuzeybatıda Gaziemir ovası yer almaktadır. Havzada ovaların yanı sıra göller ve bataklıklar da bulunmaktadır. Bunlardan Çavuş Gölü, Karagöl bataklığı, Belevi Gölü, Kuyumcu bataklığı (Boğaziçi), Belvi Gölü (Selçuk boğazı), Kuyumcu

bataklığı (Torbalı) gibi pek çok bataklık ya da sığ göl bugün kurutulmuş durumdadır. Ancak delta alanında bulunan Çakal, Elaman ve Selçuk göl veya bataklıkları ise eğim azlığı nedeniyle kurutulamamıştır (Çukur, 1998: 60).

Kıyı Ege Bölgesi'nin güney kesiminde ise Büyük Menderes havzası yer alır. Kuzeyde Aydın Dağları, güneyde Menteşe Dağları ile çevrili, sularını boşalttığı Ege Denizi kıyılarından, doğuda Denizli ve Pamukkale'ye kadar 220 km kadar uzunluğunda, bazı yerlerde 20 km'yi aşan genişlikte alüvyal dolguya sahip bir havzadır (Atalay ve Mortan, 1997: 190). Denizli'nin doğusundaki Honaz Dağı'na kadar sokulan Büyük Menderes ovalarının yukarı kesimi, bu çalışmanın dışında kalmaktadır. Havzanın Orta kısmı doğuda Ortakçı'dan (Burhaniye) batıda Gümüşdağı eteklerine kadar uzanan alüvyal ovalardır. Ovaların genişliği doğudan batıya doğru artar. Ortakçı yakınında ovanın genişliği 2 km iken, Kuyucak önlerinde 5 km, Aydın yakınlarında 10 km ve Germencik önlerinde 15 km'yi bulmaktadır. Ovanın yükseltisi doğuda 130 m. iken, batıda Gümüşdağı önünde 30 m. civarındadır (Darkot ve Tuncel, 1978: 109-110).

Yukarıda topografik özellikleri kısaca belirtilen Kıyı Ege Bölgesi; konumu, yer şekillerinin çeşitliliği ve buna bağlı olarak iklim koşulları ve sosyo-ekonomik etkinlik açısından çeşitli özelliklere sahiptir. Nitekim bölgede doğu-batı doğrultulu dağlık kütleler ve aralarındaki geniş tabanlı vadi oluklarının varlığı, denizel etkilerin bölgenin iç kısımlarına kadar sokulmasını sağlamıştır. Bu durum geniş bir alanda tarımsal faaliyetlerin sürdürülmesine, ürünlerin çeşitliliğine, taşımacılık açısından ulaşım kolaylığına imkan tanımaktadır (Uçar, 1998: 3).

Ege Denizi de coğrafi açıdan Ege Bölgesi topografyasının şekillenişinde belirleyici bir rol üstlenmiştir. Özellikle kıyı topografyasının yanı sıra kıyı kesimi ve kıyı kesimi ile ilişkili bölümlerde iklimi ve buna bağlı olarak bitki ve hayvan çeşitlerinin belirlenmesinde önemli bir unsur olmuştur.

Günümüzdeki haliyle, Yunanistan ile Türkiye arasında kabaca dikdörtgen biçiminde bir adalar denizi olan Ege, kuzey-güney yönünde 660 km uzunlukta, ortalama olarak orta kesimde 150, kuzeyde 270, güneyde ise 400 km genişliktedir. Adalarla birlikte 214 bin km²'lik bir alan kaplamaktadır (Atalay ve Mortan, 1997: 150). Zira Ege Denizi bir adalar denizi olarak tanımlanabilir. Son Buzul Çağı'nda bugün Ege Denizi'nin bulunduğu sahaya doğru uzanan dağlar ve vadiler Anadolu

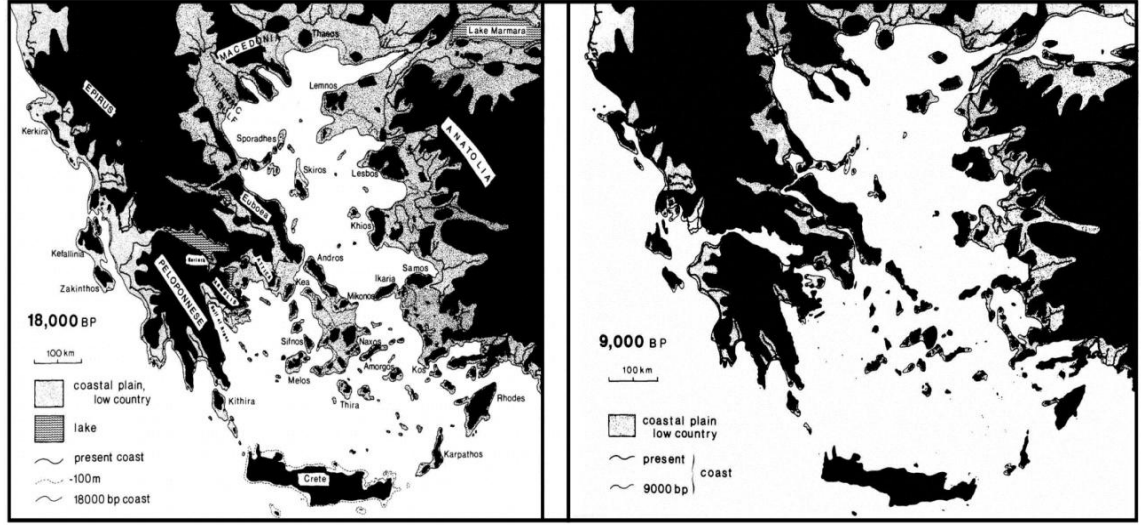
kütlesine ait kıt'a sahanlığı üzerinde yükselen adalara dönüşmüştür (Ozan, 2012: 21). Dolayısıyla Batı Anadolu sahili, içlerinde Sisam ve Sakız adalarının da yer aldığı Ege'nin doğusundaki bazı adalarla bir bütün halindeydi (Yakar, 2007: 274).

3.2. KIYI ÇİZGİSİNİN DENİZEL ETKİLERE VE DELTA İLERLEMESİNE BAĞLI OLARAK DEĞİŞİMİ

Ege Denizi, Dördüncü jeolojik zamanın başlarından itibaren meydana gelen kırılmalarla, Ege Denizi'nin bulunduğu sahadaki Egeit kara kütlesi, birkaç kez tekrarlanan faylanma hareketleri sonucunda dilimlere ayrılmıştır. Çöken sahaların Akdeniz'in suları tarafından kaplanmasıyla Ege Denizi oluşmuştur (Atalay ve Mortan, 1997: 150). Ancak bu süreç kesintisiz devam etmiş ve Ege Denizi Pleistosen'in son dönemlerinde, Buzul Çağı sonrasında görülen dünya deniz seviyelerindeki yükselmelere bağlı olarak önemli değişiklikler geçirmiştir (Ozan, 2012: 21).

Deniz seviyesi, iklim değişimlerinin yüksek frekansta ve yüksek amplitütte meydana geldiği Kvarterner boyunca sıklıkla değişmiştir. Kvarterner'deki iklim değişiklikleri, küresel hidrolojik döngüde önemli değişimler yaratarak soğuk dönemlerde düşük deniz seviyeleri, sıcak dönemlerdeyse rölatif olarak yüksek deniz seviyelerinin oluşmasına neden olmuştur (Bekaroğlu, 2008: 2). Kuzey Avrupa ve Kuzey Amerika'daki buzulların erimesine bağlı olarak dünya deniz seviyeleri yükselmeye başlamıştır (Lambeck, 1996: 588). Bu sürecin başlangıcı günümüzden 18000 yıl öncesine dayanır. Ancak buzulların yoğun olarak eridiği ve dünya deniz seviyesinde önemli oranda yükselmelere neden olduğu dönem günümüzden 16000 ile 8500 yılları arasındır (Lambeck ve diğerleri, 2002: 358). Günümüzden yaklaşık 15000 yıl önce, Son Buzul Çağı esnasında yüksek enlemlerdeki buzullaşma nedeniyle deniz seviyesinin 100-120 m alçakta olduğu bilinmektedir. Son Buzul Çağı'nın sona ermesiyle birlikte, deniz seviyesi günümüzden 10000 yıl önce yaklaşık olarak -50 m kadar yükselmiş ve 6000 yıl kadar önce günümüzdeki seviyesine ulaşmıştır (Kayan, 2003: 73; Doğan, 2003: 971). İklim kontrolünde gelişen ve hidrolojik döngüde meydana gelen değişmelere bağlı olan bu süreç, östatik deniz seviyesi değişimleri olarak adlandırılır (Bekaroğlu, 2008: 2).

Şekil 6: Günümüzden 18 Binyıl ve 9 Binyıl Önce Ege’de Deniz Seviyesi ve Kıyı Çizgisi.

Kaynak: van Andel ve Shackleton, 1982: Fig. 2-3.

Anadolu genel olarak Pleistosen ve Holosen’de meydana gelen iklim değişimlerinden etkilenmiştir. Buna bağlı olarak deniz seviyesinde önemli değişimler olmuştur. Deniz seviyelerinde meydana gelen değişimlerde izostatik ve tektonik hareketler de etkilidir. Ancak Akdeniz Havzası’nda izostatik hareketlerin deniz seviyesi değişimine etkisi tartışmalı bir konudur (Lambeck, 1995: 1023; Bekaroğlu, 2008: 4). Bununla beraber, deniz seviyesinin östatik olarak bugünkü seviyesine ulaşmasına takiben bir süre stabil kaldığı; daha sonra ise Girit’ten Lübnan’a kadar uzanan ve Afrika ile Ege-Anadolu mikroplakası arasındaki levha sınırının kuzeyinde kalan alanlardaki bazı kıyıların tektonik hareketlerle dikey doğrultuda yer değiştirdiği bir dizi araştırmayla ortaya konmuştur (Bekaroğlu, 2008: 4).

Kıyı bölgelerinde meydana gelen ani dikey tektonik yükselimler, kıyıdaki bazı önemli deniz seviyesi göstergelerinin aniden dikey doğrultuda yer değiştirmesine neden olur. Ani olarak meydana gelen sismik olaylarla dikey doğrultuda yer değiştiren kıyı çizgilerinin yeryüzündeki çok önemli bir örneği aktif sıkışma, genişleme ve yanıl atım tektoniğinin bir arada hüküm sürmekte olduğu Doğu Akdeniz kıyısında meydana gelmiştir (Bekaroğlu, 2008: 3). Doğu Akdeniz’in birçok kıyı bölgesinde, Yunanistan’dan Levant’a kadar uzanan alandaki bazı yükselmiş kıyı çizgilerinin iklimik kökenli östatik deniz seviyesi değişimlerinin değil, Geç Holosen’de meydana gelmiş sismoteknik yer değiştirmelerinin ürünü

olduğu uzun bir zamandan beri bilinmektedir. Girit Adası'nın batı kıyılarında, Sikliye Adasında, Korint Körfezi'nde, Teselya'da, Alanya'da ve Levant kıyılarında bulunan yükselmiş kıyı çizgileri, radyokarbon yöntemi kullanılarak MS 4. yüzyılın ortaları ile MS 6. ortaları arasındaki iki yüzyıllık zaman dilimine tarihlenmiştir (Bekaroğlu, 2008: 1). Öbür yandan Anadolu aktif bir tektonik kuşak üzerinde bulunmaktadır. Bu nedenle, tektonik hareketler Anadolu'nun bazı kıyılarında örneğin Antalya ile Hatay veya Marmara Denizi, Çanakkale Boğazı ve Saros Körfezi gibi Kuzey Anadolu Fay Sistemi'nin etkin olduğu bölgelerde kıyı çizgisinin değişmesine neden olmuştur (Bekaroğlu, 2008: 16-18).

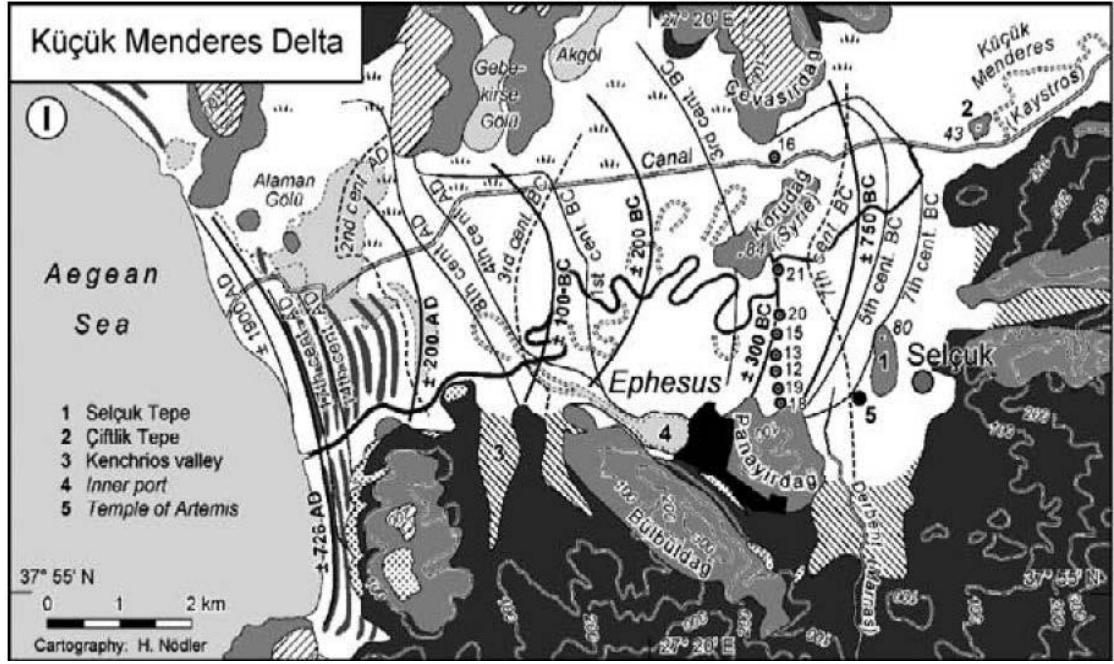
Anadolu'nun kıyı topografyasının şekillenmesinde esas olarak Son Buzul Çağı sonrası yaşanan iklimik kökenli öztatik değişimlerin belirleyici olduğu bilinmektedir. Bunun yanı sıra izostatik hareketler de rol oynamıştır. Dünyada özellikle İskandinavya ile İtalya'daki Napoli ve Venedik gibi merkezlerde etkileri görülen izostatik hareketler, Anadolu'nun Ege kesiminde deniz seviyesi değişimlerine neden olduğu bilinmektedir⁴.

Deniz seviyesindeki yükselme, günümüzden yaklaşık olarak 7000-6000 yıl kadar önce yavaşlayarak durmuştur. Bu dönem aynı zamanda denizin karaya en çok sokulduğu dönemdir. Deniz seviyesindeki yükselmenin yavaşlaması ve neredeyse günümüzdeki seviyesine ulaşmasıyla birlikte, kıyı kesimlerinde jeomorfolojik gelişme alüvyon birikimine, delta ilerlemesine bağlı bir nitelik kazanmıştır. (Kayan, 1999: 544-545; Kayan, 2003: 73). Ege Denizi'ne ulaşan nehirlerin taşıdığı alüvyonları kıyıda biriktirmesiyle kıyı çizgisinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Nitekim Ege sahili boyunca oluşan bu değişiklikler, birçok kısımda gözlemlenmektedir. Son Buzul Çağı'nda bugünkünden -120 m kadar alçakta olan deniz, Erken Holosen'de hızla yükselerek Selçuk-Efes çukurluğuna, bugünkü ova yüzeyinden 20-30 m kadar derindeki bir yüzeyi kaplayarak Belevi Boğazı içlerine kadar yaklaşık olarak 15 km sokulmuştur. Küçük Menderes'in bu dönemde taşıdığı alüvyonlar, deniz dalgalarının fazla etkili olmadığı bu sığ, dar ve uzun körfezin tabanında denizel çamurlar olarak birikmiştir (Kayan, 1997: 79; Kraft ve diğerleri, 2005: 147). Ancak genel olarak Orta Holosen'de deniz seviyesindeki yükselmenin yavaşlayarak durmasıyla birlikte, Küçük Menderes bu tarihlerden itibaren yaklaşık

⁴ Sabri Karadoğan ile özel görüşme

olarak 18 km (Kraft ve diğerleri, 2007: 123), son 6 bin yılda ise yaklaşık 15 km daha denize doğru ilerlemiştir (Kraft ve diğerleri, 2007: 146). Kıyıda delta ovasının şekillenmesiyle birlikte, Antik Çağ ve Roma döneminde önemli bir liman şehri olan Efes kıyıdan uzaklaşmış ve önemini kaybetmiştir.

Şekil 7: Küçük Menderes Vadisinde Delta Gelişimi.

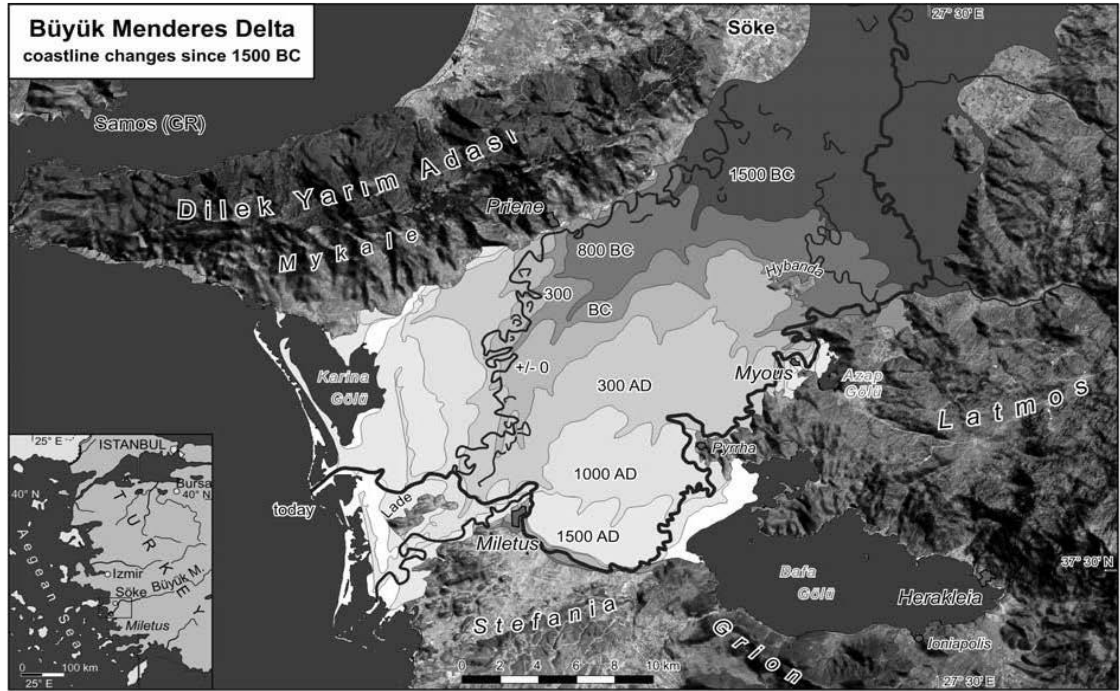

Kaynak: Brückner ve diğerleri, 2005: 98.

Büyük Menderes Nehri'nin aşağı kesiminde de benzer bir jeomorfolojik gelişim olmuştur. Holosen'de deniz seviyesinin yükselmesiyle nehrin aşağı kısımları körfeze dönüşmüştür. Nitekim Tunç Çağı ve İlk Demir Çağı'nda Büyük Menderes, Karina ve Derin Gölleri'nin olduğu yerde bugünkü sahil şeridinden daha içerilere kadar sokulan ve Latmos Körfezi olarak bilinen derin bir haliçe dökülüyordu. Zira Bafa Gölü'nün kuzey sınırını oluşturan ve bugün kıyıdan yaklaşık olarak 30 km içerde bulunan Beşparmak (Latmos) Dağları, tarihöncesi dönemde bu körfezin kıyısında yer almaktaydı. Zamanla bu körfez, Büyük Menderes Nehri'nin taşıdığı alüvyonlarla dolmuş ve Bafa Gölü haline gelmiştir. Büyük Menderes'in taşıdığı alüvyonların birikmesiyle oluşan deltanın kıyıya doğru genişlemesinin sonucu olarak, kıyıda bulunan yerleşimler karayla çevrilmiştir. Örneğin, Söke'nin batısında bulunan ve MÖ 5. yüzyılda denizin kıyısında yer alan Priene, Büyük Menderes deltasının hızla denize doğru ilerlemesi nedeniyle 4. yüzyılda içerde kalmıştır. Daha

güneyde, MÖ 5. yüzyılda denize açık olan Myus, benzer bir kaderi paylaşmış ve 2. yüzyılın başlarında bu küçük şehir tamamen terk edilmiştir. Antik Çağ'da önemli bir liman kenti olan Miletos da Büyük Menderes'in giderek artan silt tabakasının kurbanlarından biri olmuş ve sonuçta sahilden yaklaşık olarak 7 km kadar içerde kalmıştır (Yakar, 2007: 275). Sonuçta Miletos, Priene ve Myus gibi körfezin kıyısında yer alan Antik dünyanın liman kentleri, delta ilerlemesi ile körfezin dolması sonucunda kıyıdan içerde kalmış ve önemini yitirmiştir.

Şekil 8: Büyük Menderes Vadisinde Delta Gelişimi.

Kaynak: Müllenhoff ve diğerleri, 2004: 56.

3.3. COĞRAFİ ÇEVRE DEĞİŞİMLERİ İLE KIYI ÇİZGİSİ DEĞİŞİMLERİNİN SONUÇLARI

Gerek iklim salınımlarına gerekse de tektonik veya izostatik hareketlere bağlı olarak deniz seviyesinde meydana gelen değişimlerin doğal çevre ortamına önemli etkileri olmuştur. Dolayısıyla kıyı şeridindeki pek çok yerleşme, kıyı topografyasında meydana gelen değişimden etkilenmiştir. Son Buzul Çağı'nın sona ermesiyle birlikte, denizlerdeki su miktarı artmış ve buna bağlı olarak geniş alanlar sular altında kalmıştır. Bu süreç ilk olarak, Akdeniz Havzası'ndaki Paleolitik toplulukları

etkilemiş ve bu topluluklara ait mağara ve açık alanlardaki konak yerleri gibi yaşam alanları sular altında kalmıştır (Flemming, 1998: 135). Bununla birlikte, deniz seviyesindeki oynamalar MÖ yaklaşık 7000 yıllarında yavaşlamasına rağmen devam etmiştir. Bu durumda kıyı kesimlerindeki pek çok Neolitik yerleşme, kıyıdaki hareketlilikten ve dolayısıyla coğrafi değişimlerden etkilenmiştir. Bu nedenle, Neolitik topluluklar iç kısımlara doğru çekilmek zorunda kalmış ve yeni kıyı çizgisine göre konumlanmışlardır.

Akdeniz ve Marmara Bölgeleri'nde yapılan arkeolojik ve jeoarkeolojik araştırmalar da coğrafi çevre değişimleri ile kıyı çizgisinde meydana gelen değişimlerin kıyı ve kıyı ile ilişkili yerleşimler alanlarına olan etkisini kavramak açısından önemli kanıtlar ortaya koymaktadır. Nitekim Akdeniz'de kıyı ve kıyı ile ilişkili bilinen 1200'den fazla yerleşimin 335'inde deniz seviyesinin değişimine dair veriler tespit edilmiştir (Flemming, 1998: 141). Özellikle son yıllarda İstanbul Yenikapı'da saptanan Neolitik yerleşim, deniz seviyesindeki farklılaşmaların kıyı şeridinde yer alan Neolitik yerleşimler üzerindeki etkisine dair somut bir örnektir. MÖ 7. binyılın ikinci yarısına tarihlenen Yenikapı Neolitik yerleşimi, Fikirtepe kültürünün çeşitli evrelerini, Yarımburgaz ve Toptepe kültürünü yansıtan yapı kalıntıları, mezarlar ve buluntu topluluğu ile bugünkü deniz seviyesinin yaklaşık 9.5 m altında ortaya çıkarılmıştır (Özdoğan, 2008b: 79; Özdoğan, 2011b: 223-224; Algan ve diğerleri, 2011).

Yukarıda da ifade edildiği gibi özellikle Holosen'e geçişle birlikte deniz seviyesi değişimleri ve daha sonraki jeomorfolojik gelişim Kıyı Ege'nin büyük bir bölümünde belirleyici olmuştur. Günümüzden yaklaşık 6 binyıl kadar önce deniz bugünkü seviyesine ulaşmış ve yükselme sona ermiştir. Bu dönemde suların altında kalan vadiler, nehirlerin taşıdığı alüvyonlarla dolmaya başlamış ve kıyı şeridinde delta ovaları etkin olmaya başlamıştır (Kayan, 1999: 544-545; Kayan, 2003: 73). Böylelikle tarihöncesi yerleşmeler için uygun ortamlar oluşturan körfez veya koylardaki kıyı yerleşmeleri, alüvyal dolgularla örtülmüştür (Özdoğan, 1999: 209). Aynı süreçte kıyı ile ilişkili iç kısımlarda da alüvyal dolgulara bağlı olarak daha geç yerleşimler de dahil özellikle Neolitik döneme ait pek çok yerleşim toprak altında kalmış olmalıdır. Örneğin, Bornova Ovası'nda bulunan Yeşilova Höyük, yerleşimin hemen kuzeyinden geçen Manda Çayının taşıdığı alüvyonlarla (Derin, 2007: 378) ve

Ege Gübre’de yerleşimin doğu kesimi boyunca akan Hayatlı Dere’nin taşıdığı malzemeyle, günümüz tarla yüzeyinin ortalama 3-4 m altında kalmıştır (Sağlamtimur, 2007: 373). Bu durum Batı Anadolu’nun kendine özgü jeolojik yapısı nedeniyle, tarihöncesi dönemlere ait kıyıda ya da ovalarda bulunan yaşam alanlarının büyük bir bölümünün alüvyonlu dolguların altında kaldığını gösteren önemli bir kanıttır (Sağlamtimur ve Ozan, 2012: 97). Zira Sardis ve çevresinde yapılan kazı alışmaları, Son Tunç ağı’na ilişkin çeşitli buluntu topluluğu bugünkü ova seviyesinin yaklaşık olarak 7 m ile 9.2 m arasında değişen kesimlerinden ortaya çıkarılmıştır (Akdeniz, 2011: 29).

Sonuçta, Kıyı Ege Bölgesi’nde birden fazla doğal sürecin bölgenin coğrafyasının ve topografyasının şekillenmesinde önemli olduğu görülmektedir. Hem küresel düzeyde yaşanan iklimsel dönüşümlerin hem de yerel düzeyde işleyen doğal süreçlerin, Neolitik dönem esnasında ve sonrasında insan toplulukları üzerinde çeşitli etkilere neden olduğu anlaşılmaktadır (Ozan, 2012: 31).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KIYI EGE BÖLGESİ'NDE NEOLİTİK DÖNEM ÖNCESİ KÜLTÜREL ORTAM

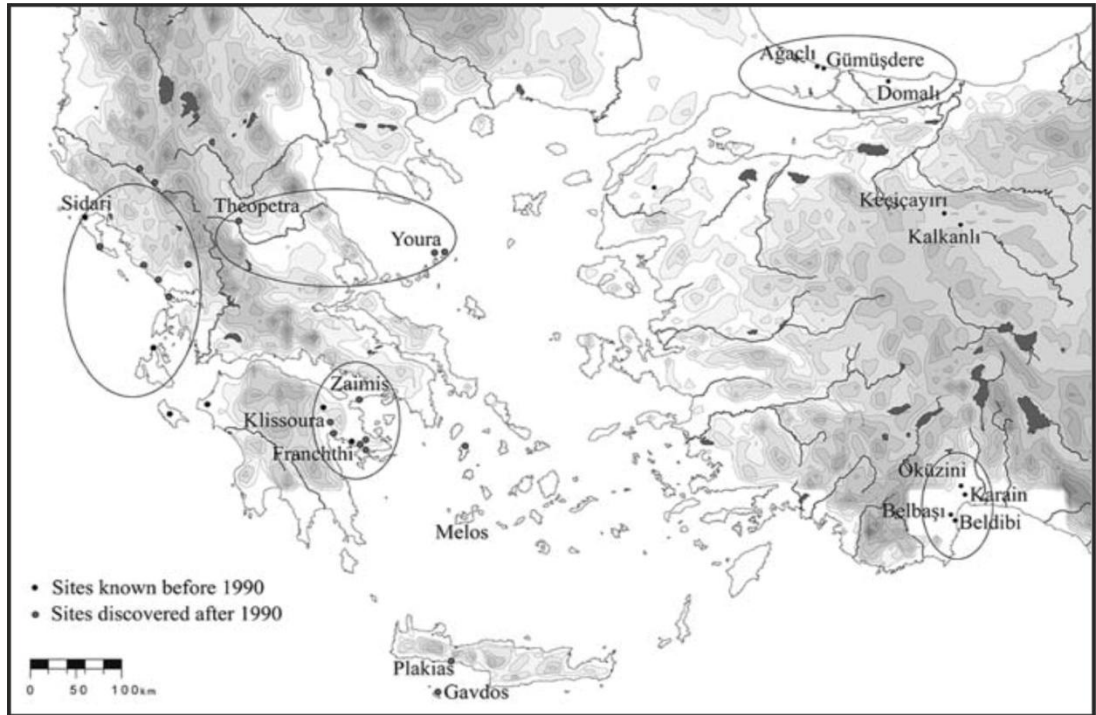
Anadolu'nun batı kesiminde 1960'lı yıllarda D. French'le başlayan ve daha sonra da belli aralıklarla yürütülen yüzey araştırmaları ile söz konusu bölgede erken dönem yerleşimlerin varlığı saptanmıştır (French, 1965; French, 1969). Ancak çalışmaların yüzey araştırmaları ile sınırlı kalması Neolitik dönemin bölgedeki gelişimini izlemek bakımından yetersiz kalmıştır. Ne var ki, Ulucak Höyük'te 1995 yılında başlayan sistematik kazılar, Kıyı Ege'de Neolitik dönem için bir dönüm noktası olmuş, ardından Ege Gübre, Yeşilova, Çukuriçi ve Dedecik-Heybelitepe gibi yerleşimlerde yürütülen kazı çalışmaları ile bölgenin Neolitik sürecini anlamak açısından daha kapsamlı veriler edinilmeye başlanmıştır. Ancak Ege Bölgesi'nde Neolitik yaşamın ortaya çıkışı ile Yakınoğu ve İç Anadolu'daki başlangıcı arasında yaklaşık 3 bin yıllık bir fark vardır (Özdoğan, 1998: 68; Özdoğan, 2007b: 33). Bu zaman içinde gerek Yakınoğu ve gerekse de Anadolu'da Neolitik yaşam biçimi bütün aşamaları ile gelişimini sürdürürken, bu bölgenin batı kısmında Epipaleolitik/Mezolitik olarak adlandırılan yaşam biçimi, devam etmiştir (Özdoğan, 2007b: 33). Bununla birlikte eldeki veriler, Kıyı Ege Bölgesi Neolitik yaşam biçiminin Epipaleolitik kültüründen gelişmediği yönündedir. Zira evcil hayvan, tarıma alınmış bitki ve çanak çömlek gibi Neolitik yaşam biçimini oluşturan öğelerin Ege Bölgesi'nde öncülleri olmadan gelişkin olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir (Özdoğan, 2007b: 34). Orta Anadolu ile olan bağların yanı sıra Doğu Akdeniz kıyı şeridi üzerinden yayılan “Neolitik Paketin”, Kıyı Ege'de Neolitik yaşam biçiminin başlangıcını şekillendirdiği öne sürülmektedir (Özdoğan, 2010: 886; Özdoğan, 2011a: 421; Özdoğan, 2013a: 261).

Bu noktadan hareketle, özellikle yayılımcı yaklaşımlar ön plana çıkmaktadır. Yakınoğu Neolitikleşme sürecinde evcilleştirilen bitki ve havyanın yanı sıra çanak çömlek kullanımı gibi Neolitik paketi oluşturan temel öğelerin bölgeye dışarıdan getirildiği düşünülmektedir. Bu da bölgede ortaya çıkan ve kendi içerisinde gelişen

ama başka kültürlerle de bağlantısı olan bir Neolitikleşme sürecinin değil de ikincil bir Neolitikleşme sürecinin olduğunu göstermektedir. Zira şimdilik yayılımcı arkeolojik yaklaşımlar bölgede ortaya çıkan bu sürecin kökeni konusunda ağırlıktadır (Cauvin, 1988: 69-80).

Diğer taraftan, gerek Paleolitik Çağ'ın bütün aşamalarına ait gerekse de Epipaleolitik döneme ilişkin buluntu yerleri Marmara, Akdeniz ve Karadeniz gibi bölgelerde esas olarak kıyı kesimlerinde yoğunlaşmıştır (Özdoğan, 2008a: 146; Özdoğan, 2011c: 662).

Şekil 9: Ege'de Mezolitik/Epipaleolitik Yerleşimler.

Kaynak: Reingruber, 2011: 294.

Bu bulgulardan hareketle Kıyı Ege'de de aynı dönemlere ait buluntuların daha yoğun bir şekilde özellikle sahil şeridi ve yakın çevresinde bulunmuş olabileceği düşünülebilir. Ancak özellikle Holosen ile birlikte deniz seviyesindeki salınımlara bağlı olarak böylesi yerleşimlerin sular altında kaldığını düşünmek mümkündür (Ozan, 2012: 34). Diğer taraftan bölgenin alçak seviyelerdeki arazilerinin büyük bir kısmı alüvyonal dolguların altında kalmış durumdadır. Bu yüzden bu alanlardaki muhtemel açık hava yerleşimlerinin tespiti hemen hemen imkansız görünmektedir (Kartal, 2009: 90). Kıyı kesimleri dışında bitki örtüsü

bakımdan zengin olması veya avcılığa uygun koşullar sağlayan dağ yamaçları da Epipaleolitik/Mezolitik dönem toplulukları için yaşamaya uygun ortamlar barındırmaktadır.

Araştırma eksikliği ve Kıyı Ege Bölgesi coğrafyasının hareketli yapısına karşılık, sınırlı da olsa Paleolitik ve Epipaleolitik dönemlere ilişkin buluntu yeri ya da tekil buluntular tespit edilmiştir. Nitekim bölgede yürütülen araştırmalarda Manisa-Gölmarmara çevresindeki Alt-Orta Paleolitik ve olası Epipaleolitik/Mezolitik buluntular (Çilingiroğlu ve Çakırlar, 2013: 22) ile Aydın-Çine Kızıldaş'ta Alt-Orta ve Üst Paleolitik ile Epipaleolitik/Mezolitik döneme tarihlenen buluntular (Akdeniz, 1996: 240), Kıyı Ege'de avcı-toplayıcıların varlığına işaret etmektedir. Ayrıca Bafa Gölü'nün kuzeyindeki Beşparmak (Latmos) Dağları'nda bulunan kaya sığınakları ve mağaralarda Epipaleolitik döneme ait buluntular tespit edilmiştir (Gerber, 2002: 197-197). Bununla birlikte Urla ve Narlıdere'de bir rastlantı sonucu bulunmuş Alt Paleolitik döneme ait iki el baltası (Kansu, 1963: 485-490; Kansu, 1969: 79-80) ve Bornova'nın kuzeyindeki İkizgöller 'de saptanan çakmaktaşı aletler (Derin, 2011b: 319) bölgenin Neolitik öncesi avcı-toplayıcı yerel topluluklara ait diğer kültürel izlerdir.

Yukarıda kısaca belirtildiği gibi Kıyı Ege Bölgesi'nde Neolitik öncesine ait verilerin çok sınırlı olması hem Neolitik öncesi kültürel sürecin anlaşılmasını hem de Epipaleolitik/Mezolitik altlığın Neolitik gelişim sürecine olası katkısını izlemeyi güçleştirmektedir. Dolayısıyla Kıyı Ege'deki Neolitik yaşam biçimin temelini oluşturan gelişmelerin dışarıdan gelen etkilerle mi yoksa Epi Paleolitik-Mezolitik toplumların evrimleşmesiyle mi ortaya çıktığı sorunu halen güncelliğini korumaktadır. Bununla birlikte, tekil buluntular dışında şimdiye kadar Epipaleolitik/Mezolitik'ten Neolitik döneme geçişi gösteren bir yerleşim yeri tespit edilmiş değildir. Dolayısıyla bu sorunu temel alan sistemli yüzey araştırmaları, muhtemel bir yerleşim yeri veya yeni buluntuların tespitini mümkün kılacaktır. Başka bir deyişle, bu aşamada karma toplulukların var olup olmadıkları sorununu cevaplamak veya bölgenin Neolitikleşme sürecini anlayabilmek için detaylı bir Epipaleolitik dönem araştırması zorunlu duruma gelmiştir. Ayrıca bu Epipaleolitik toplulukların avcı ve toplayıcı olmaları nedeniyle sürekli bir yerleşim kurmamış olduklarını, bazı küçük istasyonlarda konaklayarak gündelik yaşamlarını sürdürmüş

olabileceklerini özellikle Marmara Bölgesi'nde⁵ yapılan yüzey araştırmalarına dayanarak söylemek mümkündür. Dolayısıyla Ege Bölgesi için Neolitik dönemden geriye doğru yapılacak bir projeksiyonda göz önünde bulundurulması gereken parametrelerin çokluğu ve araştırma eksikliği bu konunun önündeki en önemli engeldir.

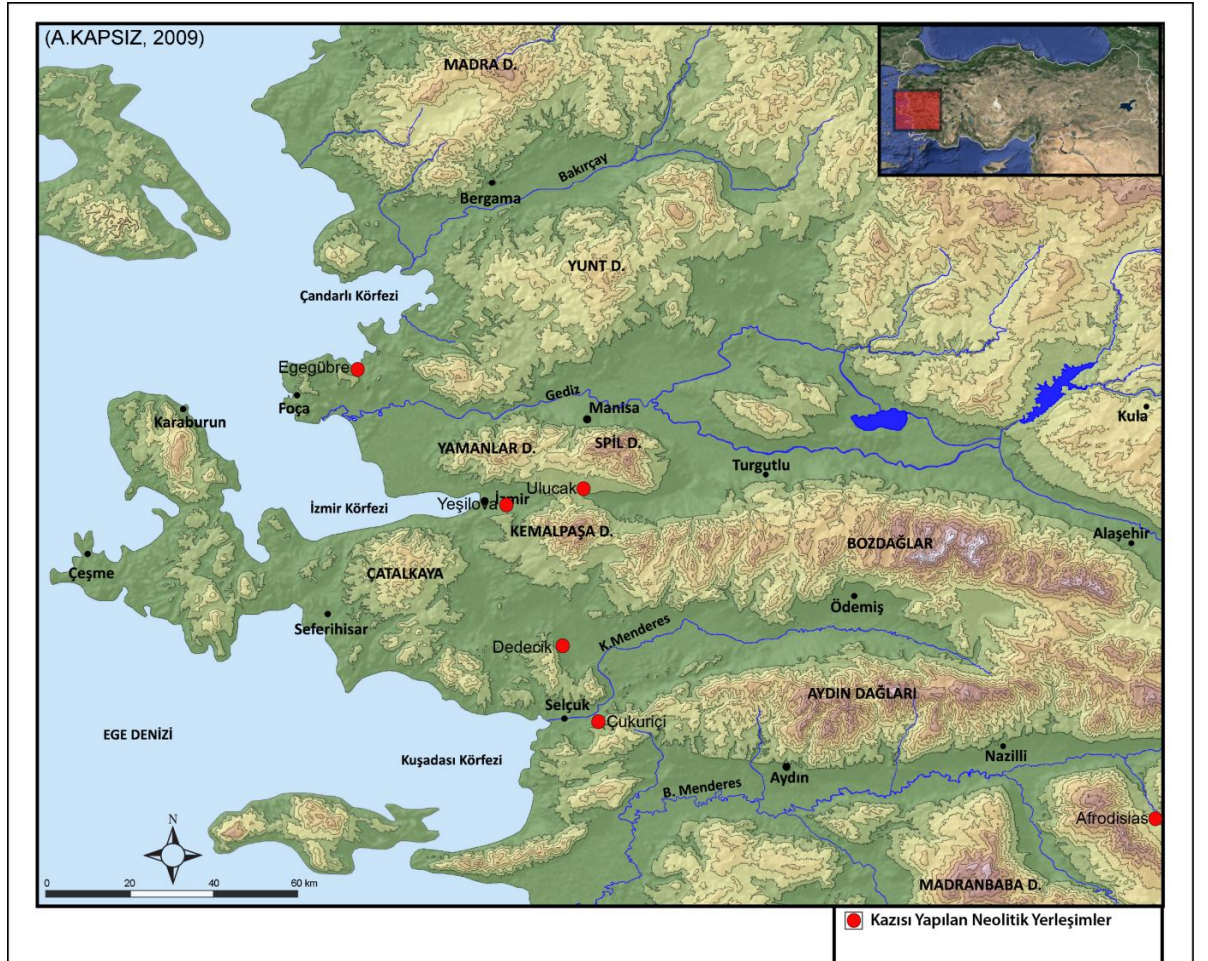
⁵ Ağaçlı, Gümüşdere-Kilyos, Ören Mevkii ve İbonun Rampası gibi geçici konaklama yerleri için bkz. (Harmankaya ve Tanındı, 1996)

BEŞİNCİ BÖLÜM

KIYI EGE NEOLİTİK DÖNEM YERLEŞİMLERİ

Bu bölümde Kıyı Ege’de kazısı yapılmış veya halen devam eden yerleşim yerleri ayrı bölümler halinde incelenmiştir. Her bölüm, yerleşimin coğrafi konumu, araştırma ve kazı çalışmaları, tabakalanması ve tarihi, mimari, çanak çömlek, küçük buluntu ve geçim ekonomisi gibi bütün özellikleri ile değerlendirilmeye çalışılmıştır. İlk bölümde kazı çalışmaları tamamlanmış ya da halen devam eden yerleşimler ele alınmış, ikinci bölümde ise yüzey araştırmaları kapsamında tespit edilmiş merkezler tanıtılmıştır.

Şekil 10: Kazısı Yapılmış Kıyı Ege Neolitik Dönem Yerleşimleri.

Kaynak: Karadaş, 2013: 914. (Düzenleyen: Kemal Baş)

5.1. ARKEOLOJİK KAZI ÇALIŞMALARI İLE TESPİT EDİLEN YERLEŞİMLER

Kıyı Ege Bölgesi'nde kazı çalışmalarıyla ortaya çıkarılan tüm yerleşmeler bu bölüm içinde tanımlanmaya çalışılmaktadır. Bunlar Ulucak, Ege Gübre, Yeşilova, Çukuriçi, Dedecik-Heybelitepe, Sakız Adası-Ayio Gala ve Aphrodisias-Pekmez Tepe gibi yerleşimler ile Latmos (Beşparmak Dağları) bölgesindeki araştırmalardan oluşmaktadır. Sakız Adası-Ayio Gala, Aphrodisias-Pekmez Tepe, Dedecik-Heybelitepe ve Ege Gübe'de kazı çalışmaları sona ermiştir. Diğer yerleşimlerde ise kazılar halen devam etmektedir.

5.1.1.Ulucak Höyük

Ulucak Höyük, kuzeyde Manisa Dağı ve güneyde Kemalpaşa Dağı (Nif) ile sınırlanmış ve doğuya doğru açılan oluk şekilli Kemalpaşa Ovası'nda yer almaktadır (Darkot ve Tuncel, 1978: 32). Kemalpaşa Ovası Manisa-Akhisar üzerinden kuzeye, Turgutlu-Alaşehir üzerinden doğuya, Karabel geçidiyle güneye, Belkahve geçidiyle de kıyıya açılmaktadır (Kayan, 1999: 14). Bu özelliklerinin yanında gerek ovanın gerekse de dağlık alanın sağladığı farklı potansiyeller, buranın yerleşim yeri olarak seçilmesinde belirleyici olmuş olmalıdır. Söz konusu ovanın batı ucunda, Belkahve geçidinin 3 km doğusunda bulunan Ulucak Höyük, İzmir-Ankara karayolunun hemen kuzeyinde, Kemalpaşa'ya bağlı Ulucak Mahallesi'nin sınırları içinde yer alır. Bugünkü kıyı çizgisine göre kıyıdan yaklaşık 25 km uzakta bulunmaktadır. Yerleşimin hemen yakınından Nif Çayı akar (Çilingiroğlu ve diğerleri, 2004: 2-4). Günümüzde höyüğün bulunduğu kesimin doğu ve güneyinde sanayi kuruluşları ile batısında Ulucak'a giden karayolu bulunmaktadır. Höyüğün bir kısmı bu inşaatların yapımı sırasında tahrip edilmiştir. Bugün ölçülebilen boyutları yaklaşık 120x140 m olan höyüğün en yüksek noktasının, denizden yüksekliği 220.86 m, ova tabanından yüksekliği ise 5 m olarak ölçülmüştür (Derin ve Öner, 1997: 411; Çilingiroğlu ve Çilingiroğlu, 2007: 562). İlhan Kayan'ın başkanlığında yürütülen sondaj çalışmaları, yerleşmenin ova taban seviyesinin altında devam ederek yaklaşık olarak 3 hektarlık bir alana yayıldığını ve kültür dolgusunun 10 m olduğunu, ancak bunun 5 metrelik

kısımının günümüz ova seviyesinin altında kaldığını göstermiştir (Çilingiroğlu ve Çilingiroğlu, 2007: 361).

5.1.1.1. Araştırma ve Kazı Çalışmaları

Yerleşim, 1960 yılında D. French'in bölgede gerçekleştirdiği yüzey araştırmalarında tespit edilmiştir (French, 1969: 55). Bunu Recep Meriç'in 1987-1988 yıllarındaki araştırmaları izlemiştir (Meriç, 1989: 387; Meriç, 1990: 362). Höyükte ilk sistemli kazılar, 1995-2008 yılları arasında İzmir Arkeoloji Müzesi başkanlığında ve A. Çilingiroğlu'nun bilimsel danışmanlığında kurtarma kazıları olarak gerçekleşmiştir. Ulucak Höyük'teki ikinci dönem kazıları, Bakanlar Kurulu kararı ile 2009 yılından itibaren, Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Trakya Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü adına Ö. Çevik'in başkanlığında halen devam etmektedir (Çevik, 2013: 143).

5.1.1.2. Yerleşimin Tabakalanması

Ulucak Höyük'te bugüne kadar yapılan kazı çalışmalarında, 6 farklı kültürel tabaka tespit edilmiştir. Yerleşimin üst tabakasında Geç Roma-Bizans dönemine ait buluntular ele geçmiştir. Bunun altında ise Orta Tunç ve Erken Tunç Çağları'nı karakterize eden mekanlara ait taş temeller ve çanak çömlek gibi kültürel öğeler vardır. III. tabaka Orta Kalkolitik dönem buluntuları ile temsil edilirken, IV-VI. tabakalar ise Neolitik ve Erken Kalkolitik dönemlere tarihlenmektedir. IV. tabaka kendi içinde 10 (a-k) farklı evreye ve b yapı katı iki alt bölüme (IVb1-IVb2) ayrılmaktadır (Çilingiroğlu ve diğerleri, 2004: 9-10; Çilingiroğlu ve diğerleri, 2012b: 158-161). V. tabaka ise 6 evre (a-f) ile izlenmektedir. Vf evresi Ulucak Höyük'teki en erken çanak çömlekli evreyi temsil etmektedir. Bununla birlikte, Ulucak Höyük'ün şimdiye kadar tespit edilen en erken tabakası, VI. tabakadır. Bahse konu olan tabaka, gerek materyal kültür gerekse de mimari özellikler bakımından diğer kültür tabakalarından kesin çizgilerle ayrılmaktadır. Bu tabakada, şimdilik herhangi bir çanak çömlek parçası bulunmamıştır. Bu durum, söz konusu dönemde topluluğun henüz çanak çömlek teknolojisini kullanmadığına, dolayısıyla günlük yaşamda

ahşap, hasır gibi çeşitli organik maddelerden yapılmış kapların kullanıldığına işaret etmektedir. Anılan tabakayla ilişkili olarak vurgulanması gereken diğer bir nokta ise yerleşimin IV-V. tabakaları için tipik olan baskı kalıbı, figürin, sapan tanesi ve ağırşak gibi keramik dışında görülen diğer pişmiş toprak nesnelerin de bu tabakada saptanmamış olmasıdır. Ayrıca, kırmızı boyalı kireç tabanlara da yalnızca VI. tabakada rastlanır (Çilingiroğlu ve diğerleri, 2012a: 145-149; Çevik, 2013: 148).

Ulucak Höyük'ün IV-VI. tabakalarından alınan 31 radyo-karbon tarihlendirmesi sonucu, VI. tabakanın MÖ 7. binyılın ilk yarısına tarihlendiğine işaret etmektedir. Yerleşimin V. tabakası (a-f) kabaca MÖ 6400-6000, IVb katı ise MÖ 5990-5660 yılları arasına tarihlenmektedir (Çilingiroğlu ve diğerleri, 2012a; 141-142, Çilingiroğlu Ç., 2009: 44-48). MÖ 6. binyılın ilk yarısında ani iklim değişimi veya başka faktörlerin etkisiyle Kıyı Ege Bölgesi'ndeki pek çok yerleşme yeri ortadan kalkmış veya yer değiştirmiştir. Aynı süreç içinde Ulucak yerleşimi, büyük bir yangınla sona ermiştir (Çilingiroğlu ve diğerleri, 2004: 38).

5.1.1.3. Mimari

Höyükteki en erken yerleşme olan VI. tabakada şimdilik sınırlı bir alanda ana toprağa ulaşılmış ve bu tabakada iki yapı katı saptanmıştır. Bu katlarda dal örgü tekniği ile yapılmış ve kırmızı boyalı kireç tabanlara sahip iki yapı ortaya çıkarılmıştır (Şekil 15). Söz konusu tabakanın ayırt edici özelliği her iki evrede görülen kırmızı boyalı kireç tabanlarıdır. Mekanlardan birinde kırmızı tabanların en az üç kez yenilenme evresine sahip olduğu gözlenmiştir. Kıyı Ege Bölgesi'nde ilk kez saptanan kırmızı boyalı tabanlar, çoğunlukla Levant ve Doğu-Orta Anadolu'nun Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşmeleri ile Göller Bölgesi'ndeki Bademağacı ve Hacılar gibi yerleşmelerden bilinmektedir (Çilingiroğlu ve diğerleri, 2012a: 149-151; Çilingiroğlu ve diğerleri, 2012b: 165; Çevik, 2013: 148-150). İki yapı dışında çok sayıda ocak, küllü dolgular ile 1 adet fırın tabanı tabakanın diğer mimari unsurlarını oluşturmaktadır (Çevik, 2013: 148-150).

Geç Neolitik döneme tarihlenen V. tabaka altı farklı yapı katına ayrılmaktadır. Bu tabakanın en erken evresi olan Vf inşa tekniği açısından bir önceki tabakanın devamı niteliğinde gibi görülse de hem mekanların boyutları hem de iç

düzenlemeleri değişmiştir. Bu yapı katı büyük bir yangınla tahrip olmuş, dal örgü tekniği ile inşa edilmiş bir mekan, üst üste farklı yenileme evrelerine sahip ocak tabanları, atık çukurları ve kazık delikleri ile temsil edilmektedir (Çevik, 2013: 147-148). Bununla birlikte, yerleşimin Vc-e yapı katları da yangınla tahrip olmuştur. Dolayısıyla Vd yapı katına ait dikdörtgen plan gösteren taş temel, kazık delikleri ve tabanlar dışında mimari özellikleri hakkında oldukça sınırlı veri mevcuttur. Bu öğelerin yanı sıra sapan taneleri, yontma taş aletler, kemik aletler, çanak çömlek parçaları, taş boncuklar ve öğütme taşları gibi buluntular ele geçmiştir (Çilingiroğlu ve diğerleri, 2012: 146).

Diğer yandan V. tabakanın üst evreleri daha tanımlanabilir bir mimari dokuya sahiptir. Zira Vb evresi bu tabakanın en iyi korunmuş mimari örneklerini sunmaktadır. Bütün duvarları korunmuş 30 nolu yapının dışında toplam üç yapı ortaya çıkarılmıştır. Bu yapılar birbirinden bağımsız olarak inşa edilmiştir. Mekanlar 15-20 cm. kalınlığında taş temelsiz duvarlara sahiptir. Dikdörtgen planlı yapılara ait bazı duvarların içinde saptanan ahşap delikleri duvar yapım tekniği konusunda önemli veriler sunmaktadır. Olasılıkla duvarları inşa etmek için ahşap direkler dikilmiş ve bu direklerin arası ince dallarla örülmüştür. Daha sonra ise bu örgünün üstü çamurla sıvanmıştır. Ayrıca yapıların tabanları da çamurla sıvanmıştır. Çatı ise ahşap direklerle desteklenmiş olmalıdır. Mekanların iç kısımlarında kil kutular, fırın, ocaklar ve kilden silindirik depolar bulunmaktadır. Bunların yanı sıra sıvalı tabanlar üzerinde toplu halde ağırşaklar, sapan taneleri, çanak çömlek ve yontma taş aletler tespit edilmiştir. Ayrıca içinde çok sayıda çeşitli buluntunun in situ olarak bulunduğu bir işlik ortaya çıkarılmıştır (Çilingiroğlu ve Dedeoğlu, 2007: 138-140; Çilingiroğlu Ç., 2009: 62-63; Çilingiroğlu ve diğerleri, 2012a: 146). Vb yapı katı şiddetli bir yangınla sona ermiştir (Çilingiroğlu ve Dedeoğlu, 2007: 138).

V. tabakanın en üst yapı katı olan Va inşa teknikleri bakımından bir önceki yapı katının devamı olmakla birlikte yerleşim düzeninde birtakım değişiklikler de mevcuttur. Değişim daha çok yapıların düzenlenmesinde ön plana çıkmaktadır. Vb yapı katından farklı olarak yapılar ayrı değil bitişik düzende inşa edilmiştir (Şekil 16). Mekanlar dal örgü tekniği ile yapılmıştır (Çilingiroğlu ve diğerleri, 2012a: 145). Ortaya çıkarılan yapılar, küçük mekanlardan oluşan büyük bir yapı görünümündedir. Bu yapının içerisindeki mekanlar oluşturulurken duvarlar ortak kullanılmıştır

(Çilingiroğlu ve Çilingiroğlu, 2007: 366-367). Her yapının içinde ocaklar, düz çatılı fırınlar, dikdörtgen kil kutular ve kilden yuvarlak depolar ortaya çıkarılmıştır. Mimari öğelerin dışında yapıların bazılarında çok sayıda sapan tanesi, ağırlıklar, taş aletler, yontma taş aletler, tüm kaplar, depo kapları, kemik aletler ve hayvan figürinleri ele geçmiştir. Bu yapı katının da olasılıkla yerleşmenin tamamını etkilemiş bir yangınla sona erdiği gözlenmiştir (Çilingiroğlu ve diğerleri, 2012a: 145).

Neolitik dönemin en geç tabakası olan IV. tabaka 800 metrekarelik geniş bir alanda araştırılmıştır. Bu tabakada gerek yerleşme düzeni gerekse de mimari yapıların inşaat teknikleri bakımından bir önceki tabakadan ayrılmaktadır (Derin, 2005: 85). Kazı çalışmalarında tabanlar ve düzensiz taş temeller dışında bu tabakanın farklı evrelerine ait 19 yapı, üç avlu ve 2 sokak ortaya çıkarılmıştır. Ancak yapıların çoğu bu tabakayı en iyi karakterize eden IVb yapı katından ele geçmiştir (Çilingiroğlu ve diğerleri, 2004: 30; Derin, 2005: 87; Çilingiroğlu ve diğerleri, 2012: 142). Bununla birlikte IVa, c, d-g yapı katları hem tahrip olmuş hem de sınırlı bir kesimde tespit edilmiştir. Bu yüzden mimari oldukça zayıf olup net bir mimari plan vermeyen taş temeller, tabanlar, platform, fırınlar ve ocaklar gibi öğelerden oluşmaktadır (Çilingiroğlu ve diğerleri, 2004: 21-30). Söz konusu tabakanın erken evresi ise (IVk) kısmen daha iyi korunmuştur. Ancak bu evreye ait mimari öğeler de, sınırlı alanda tespit edilmiş taş temel ve çakıl döşeli taban ile temsil edilmektedir (Çilingiroğlu ve diğerleri, 2012: 143).

Ulucak Höyük'te bu tabakada, bir önceki tabakada kullanılan kazıklarla desteklenmiş ince duvarlar terk edilmiştir (Ozan 2012, 234). Bunun yerine yapılar kerpiç, dal örgü ve pise tekniği gibi üç ayrı duvar yapım yöntemi ile inşa edilmiştir. Kerpiç duvarlar çoğunlukla tek sıra taş temeller ya da bazen doğrudan toprak üzerine inşa edilmiştir (Çilingiroğlu ve diğerleri, 2004: 31; Çilingiroğlu ve Çilingiroğlu, 2007: 364). Ortaya çıkarılan dikdörtgen planlı yapılar çoğunlukla 3 ile 6 metre genişliğinde ve 6 metre uzunluğundadır. Yapıların çoğu iki odalıdır. Ancak mekanlara sonradan eklenen bölümler de vardır. Tek başına duran yapıların yanı sıra birbirine bitişik yapılar da görülmektedir. Bitişik yapıların bazılarında ortak duvar kullanılmıştır (Çilingiroğlu ve diğerleri, 2004: 30; Çilingiroğlu ve Çilingiroğlu, 2007: 364). Mekanların tabanları ve avlular sıkıştırılmış kilden yapılmıştır. Duvarlar ise

kille sıvanmış ve bu duvarların iki tanesinde kırmızı renkli duvar boyası tespit edilmiştir (Çilingiroğlu ve diğerleri, 2004: 32; Çilingiroğlu ve Çilingiroğlu, 2007: 364). Kapı açıklıkları genellikle uzun duvarlarının orta kısmında yer alır. Bazı yapıların kapıları da önlerindeki avluya açılmaktadır. Çatılar olasılıkla düz biçimli olup ahşap direklerle destekleniyordu. Nitekim yapıların iç kısmında bulunan ahşap yuvaları, çatıyı destekleyen direklere ilişkin olmalıydı (Çilingiroğlu ve diğerleri, 2004: 32; Derin, 2005: 88). Bazı yapıların iç kısımlarında ocak, fırın ve platform gibi mimari öğeler bulunmaktadır. Bunlar aynı zamanda avlularda da yer almaktadır. Bu durum gündelik işlerin hem yapılarda hem de yapıların dışında avlularda yapıldığına işaret etmektedir. (Çilingiroğlu ve diğerleri, 2004: 32-33; Derin, 2005: 88-90).

Diğer taraftan bazı yapılar da biri yerleşmenin kuzeyinde diğeri ise güneyinde yer alan iki sokağa paralel inşa edilmiştir. Bu düzenleme kuzeydeki sokaktan daha açık izlenmektedir (Şekil 17). Burada bulunan yapıların kapı açıklıkları ile avlular sokağa bakacak şekilde düzenlenmiştir (Çilingiroğlu ve diğerleri, 2004: 30) .

5.1.1.4. Çanak Çömlek

Ulucal Höyük Neolitik dönem çanak çömleği;

Kırmızı Astarlı ve Açıklı Mallar,

Krem Astarlı ve Açıklı Mallar,

Gri Mallar,

Krem Üzerine Kırmızı Boyalı Mallar,

Kırmızı Üzerine Krem Boyalı Mallar,

Mika Yüzeyli Mallar ve

Kahverengi Açıklı Mallar

olarak adlandırılan sekiz farklı ana grubun varlığı tespit edilmiştir (Şekil 18, 19, 20). Bununla birlikte çanak çömlek grupları kendi içindeki farklılıklarından dolayı alt gruplara ayrılırlar. Söz konusu mal gruplarından Kırmızı Astarlı ve Açıklı Mallar, Neolitik dönem tabakalarının en kalabalık grubunu oluşturmaktadır (Çilingiroğlu Ç., 2009: 86-88). Özellikle IV. tabakanın son evrelerine doğru oranı % 90'nın üzerine çıkmaktadır (Çilingiroğlu Ç., 2009: 191). Bu mal grubu genel olarak orta-iyi derecede fırınlamış; kırmızı, turuncu veya açık kahverengi astarlı ve parlak açıktır.

Hamur kum, küçük taşçık, mika ve saman gibi çeşitli katkı maddeleri içermektedir (Çilingiroğlu Ç., 2009: 86-88; Çilingiroğlu ve diğerleri, 2012: 143). Kırmızı Astarlı ve Açkılı Mallardan sonra çanak çömleğin ikinci kalabalık grubunu Krem Astarlı ve Açkılı Mallar oluşturmaktadır. V. tabakada tüm çanak çömlek topluluğunun % 32'ni oluştururken, oranları IV. tabakada nispeten düşmüştür (Çilingiroğlu Ç., 2009: 192). Bu mal grubunda bazen küçük taşçık ancak ağırlıklı olarak kum ve mika katkı maddesi olarak kullanılmıştır. Hamur rengi ise açık kahverengi, açık krem ve açık turuncudur (Çilingiroğlu Ç., 2009: 88).

Kahverengi Açkılı Mallar V. ve az da olsa IV. tabakalarda ortaya çıkarılmıştır Kendinden astarlı ve açkısız bir grup olan Gri Mallar çoğu zaman baskı bezemeli-*impresso* türü mal grubu olarak bilinir. İlk defa Va yapı katında görülmektedir. Bu mal grubunun çanak çömlek içindeki oranları oldukça düşüktür. Olasılıkla bezeme yönteminden dolayı bu mal grubunda astar ve açkı uygulanması ile karşılaşılmaz. Bu özelliği ile diğer mal gruplarından ayrılmaktadır. Bu mal grubunun dışında baskı-bezek kırmızı astarlı ve açkılı mallar ile krem açkılı mallar üzerinde de görülmektedir (Çilingiroğlu Ç., 2009: 88-89; Çilingiroğlu Ç., 2010: 11-12). Boyalı malların oranı ise oldukça düşüktür. Diğer yandan sadece V. tabakada saptanan Mika Yüzeyli Malların oranı da düşüktür. Zira bu mal grupları Neolitik dönem tabakalarında saptanan çanak çömleğin % 1 oranında temsil edilmektedir (Çilingiroğlu Ç., 2009: 192).

Diğer taraftan Vf yapı katı şimdilik Ulucak Höyük'teki en erken çanak çömlekli evreyi temsil etmektedir. Bu evrede çanak çömlek nitelik olarak kaliteli olmakla birlikte, nicelik olarak düşük bir düzeydedir. Kırmızı ve Krem astarlı ve Açkılı Malların yanı sıra koyu kahve renkli ve açkılı örnekler ile Mika Yüzeyli Mallar bu yapı katının çanak çömlek gruplarını oluşturmaktadır (Çevik, 2013: 147). Ulucak Höyük Neolitik dönem çanak çömlekleri arasında dışbükey, hafif içe kapanan "S" kıvrımlı çanaklar, düz ağız kenarlı çanaklar, derin çanaklar ve yarı küresel çanaklar ile uzun boyunlu, boyunsuz ve dışa dönük ağız kenarlı, küresel çömlekler ana kategoriyi oluşturmaktadır⁶. Bunların yanı sıra insan biçimli kaplar ile büyük hacimli depolama kapları yalnızca IV. tabakada tespit edilmiştir (Çilingiroğlu

⁶ Ulucak Höyük çanak çömleğinin tabakalar arasındaki değişimi için bkz. (Çilingiroğlu, 2009: 198-200; Çilingiroğlu 2009 ek)

Ç., 2009: 92-94; Çilingiroğlu ve diğerleri, 2012a: 143-147). Çanak çömlek üzerinde dikine yerleştirilmiş tünel tutamaklar ile dikine ve yatay delikli düğme biçimli tutamaklar yaygındır. Kulpların oranı ise düşüktür. Diplerin çoğu düz veya disk biçimlidir. Buna karşılık, oval ve halka biçimli dipler de görülmektedir (Çilingiroğlu Ç., 2009: 91) .

5.1.1.5. Küçük Buluntular

Ulucak Höyük yerleşmesinde tespit edilen Neolitik dönem buluntularından önemli bir grubu çakmaktaşı ve obsidyenden yapılmış yontma taş aletler oluşturmaktadır. Söz konusu aletlerin oranları tabakalara göre değişiklik göstermektedir. Yerleşmedeki başlıca alet tiplerini, yonga, dilgi, dilgicik, yan kazıyıcılar, orak bıçak ve deliciler oluşturmaktadır (Çilingiroğlu Ç., 2009: 66). Ulucak'ın IV-V. ve VI. tabakalarında ortaya çıkarılan obsidyen buluntular üzerinde yapılan analizler sonucu yerleşimde kullanılan obsidyenin tamamına yakının kaynağı Melos adası olduğu anlaşılmıştır (Çilingiroğlu ve diğerleri, 2012a: 148).

Yontma taş aletlerin dışında Neolitik dönemin en geç tabakasında, kadın figürinler yoğun olmak üzere, insan ve hayvan figürinleri, baskı kalıbı, kulak tıkaçları, sapan taneleri ve dokumacılığın göstergelerinden olan ağırşaklar ile ağırlıklar, kemik aletler ve çeşitli boyutlarda yassı baltalar (Şekil 21, 22) ana kategoriyi oluşturmaktadır (Çilingiroğlu ve diğerleri, 2012a: 144-145). V. tabakada özellikle sapan taneleri ön plana çıkar. Yine kemik aletlerden spatulalar öne çıkan diğer bir buluntu grubunu oluşturur. Bunların yanı sıra kil baskı kalıbı⁷, havaneli, taş balta, ağırşaklar, ağırlıklar ve idol türü buluntular da yer almaktadır (Çilingiroğlu ve diğerleri, 2012a: 147-148; Çevik, 2013: 148).

VI. tabakada ise kemik aletlerden bızlar ve spatulalar en yaygın grubu oluşturmaktadır. Yontma taş aletler, ezgi taşları, havaneleri ve taş boncuklar ise diğer alet türleridir (Çilingiroğlu ve diğerleri, 2012a: 149; Çevik, 2013: 148-150).

⁷ Mühür, ekonomi yani özel mülkiyet ile ilişki olduğundan söz konusu buluntuyu ifade etmek için baskı kalıbı kavramının daha uygun olacağını düşünmekteyim.

5.1.1.6. Beslenme Ekonomisi

Ulucak Höyük'ün konumu hem stratejik hem de ekonomik açıdan önemlidir. Zira gerek tarıma elverişli bir ovada kurulmuş olması gerekse de söz konusu ovayı kıyıya bağlayan doğal bir geçit üzerinde yer alması yerleşimi ekonomik açıdan ayrıcalıklı kılmıştır. Bu konumu aynı zamanda yerleşimin besin ekonomisini de belirlemiştir. Zira Ulucak Höyük yerleşmesinin tarımsal faaliyetleri ile yerleşmedeki hayvancılık konusunda yapılan arkeometrik çalışmalar, Neolitik dönemin IV. ve V. tabakalarında tarım ve hayvancılığa ilişkin yoğun bir faaliyetin yürütüldüğünü kanıtlamıştır. Söz konusu çalışmalar yerleşimde buğday, arpa, mercimek, bezelye ve burçak türü tahıl ürünleri ile koyun, keçi, sığır ve domuz gibi evcil hayvanların tüketildiğini göstermiştir. Yerleşimde küçükbaş ve büyükbaş hayvancılığın yanında geyik, domuz, keçi ve çok az sayıda ayı gibi yabanıl hayvanların da avlanarak tüketildiği tespit edilmiştir. Zoo-arkeolojik çalışmalar, avcılığın geçim ekonomisinde önemli bir yer tutmadığına, ancak av faaliyetlerinin V. tabakanın sonuna doğru ve özellikle IV. tabakada arttığına işaret etmektedir. Ayrıca az da olsa deniz kabukluları ve balık besin ekonomisini oluşturan unsurlar arasındadır (Çakırlar, 2012a: 1-33; Çilingiroğlu ve diğerleri, 2012a: 150).

Diğer taraftan VI. tabakadaki arkeobotanik ve zoo-arkeolojik çalışmalar, henüz tamamlanmamıştır. Ancak ilk çalışmalar, söz konusu tabakada da tarımsal faaliyetler ile hayvancılığın besin ekonomisinde ana kategoriye oluşturduğuna işaret etmektedir. Tarım ve hayvancılığın yanı sıra sınırlı da olsa avcılık yapılmıştır (Çakırlar, 2012a: 1-33; Çilingiroğlu ve diğerleri, 2012a: 150). Ayrıca büyükbaş hayvan verileri ile koyun ve keçi diş çıkarma ve aşınma bulguları üzerine yapılan zoo-arkeolojik araştırmalar, beslenme ekonomisinin önemli bir parçası olmamasına rağmen süt ve süt ürünlerinin de bir besin maddesi olarak yerleşmede tüketildiğini ortaya koymuştur (Çakırlar, 2012a: 1; Çakırlar, 2012b). Nitekim çanak çömlek üzerine yapılan arkeometrik çalışmalar da sütün yerleşim yerinde tüketildiğini göstermektedir (Özbal ve diğerleri, 2013: 105-109).

5.1.2. Yeşilova Höyüğü

İzmir Körfezi'nin doğusu ucunda yer alan ve Batı Anadolu'nun doğu-batı doğrultulu yapısal çukurlarından biri olan Bornova Ovası, kuzeyde Yamanlar ve Manisa dağları, güneyde Kemalpaşa Dağı ve Balçova-Seferihisar arasındaki dağlık alanlarla çevrilmiştir (Kayan, 2000: 104). Ova jeolojik anlamda Batı Anadolu'nun temel yapısını oluşturan Menderes masifinin kuzeybatısında ve kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan İzmir-Ankara Mesozoik jeosenklinal kuşağının güney kesiminde bulunmaktadır. Batı Anadolu'nun doğu-batı yönlü horst-graben sistemi bu eski yapısal birimleri parçalamış İzmir Körfezi'nden başlayıp Belkahve eşiğine uzanan tektonik oluğu şekillendirmiştir (Karadaş, 2013: 913). Bahse konu olan çukurluk çevresindeki dağ yamaçlarından inen, Akdeniz yağış rejiminde mevsimlik akışa sahip küçük derelerin yanı sıra Manda Çayı, Gökdere ve Koraçay gibi daha büyük derelerin taşıdığı alüvyonlarla dolmasıyla günümüzdeki şeklini almıştır (Kayan, 2000: 109).

Yukarıda kısaca özetlenen jeolojik bir oluşum içinde şekillenen Bornova Ovası, gerek tarımsal potansiyeli gerek uygun iklim koşulları gerekse de yer altı su kaynakları bakımından zengin olması insanların burayı yerleşim yeri olarak seçmelerinde etkili olmuş olmalıdır. Elverişli biyo-coğrafi koşullara sahip bir ortamda bulunan Yeşilova Höyüğü, Karacaoğlan Mahallesi sınırları içinde, Manda Çayı'nın güneyinde yer almaktadır. Yerleşim alanı günümüzdeki sahile yaklaşık olarak 4 km uzaklıktadır (Derin, 2007: 377). Yerleşimde yapılan kazı ve sondajlardan yerleşim yerinin, denizden 14 m yükseklikteki ince alüvyal bir tepe üzerine kurulan, 3-4 m. yüksekliğinde kültürel depozite sahip bir höyük olduğu anlaşılmıştır. Ancak höyüğün çevresi ve üstü, yerleşimin hemen kuzeyinden geçen Manda Çayının taşıdığı alüvyonlarla zaman içinde dolmasıyla ova yüzeyinin altında kalmıştır (Derin, 2007: 378).

5.1.2.1. Araştırma ve Kazı Çalışmaları

Höyük, 2003 yılında belediyelerin park ve bahçeler için toprak çekilirken, bir rastlantı sonucu tespit edilmiştir. 2005 yılında İzmir Arkeoloji Müzesi adına, Ege

Üniversitesi Protohistorya ve Öneysa Arkeolojisi Anabilim Dalı öğretim üyelerinden Z. Derin başkanlığında kurtarma kazılarına başlanmıştır. Kazılar, Bakanlar Kurulu kararıyla 2008 yılından itibaren Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Ege Üniversitesi adına Z. Derin başkanlığında sürdürülmektedir (Derin ve diğerleri, 2009: 8; Derin, 2010a: 476).

5.1.2.2. Yerleşimin Tabakalanması

Yerleşim yerinde bugüne kadar yürütülen kazı çalışmalarında, Geç Roma-Erken Bizans döneminden Erken Neolitik'e kadar uzanan üç ana kültür tabakası saptanmıştır. Bu tabakalardan ilki olan I. tabaka, yüzey dolgusu içindeki çanak çömlek ve çatı kiremidi bulgusuyla Geç Roma-Erken Bizans dönemine tarihlenmektedir. II. tabaka ise iki evreli Kalkolitik döneme aittir. Bahse konu olan tabaka Neolitik dönemin yapı katları içine açılmış “çukur barınaklar” şeklindeki mekanlar ve çanak çömlek gibi buluntularla tanımlanmaktadır. Neolitik döneme tarihlenen III. tabaka, 3 metreye ulaşan kültürel dolgusu ile Yeşilova Höyük'ün en uzun süreli yerleşimini oluşturmaktadır. Bu tabaka, yerleşimin kuzeyinden akan Manda Çayı'nın neden olduğu sel baskınları ve daha üstte bulunan Kalkolitik yerleşme tabakası tarafından tahrip edilmiştir. Bununla birlikte Neolitik dönemin erken evrelerinin mimari dokusu oldukça zayıftır. Ancak üst evrede daha tanımlanabilir mimari kalıntılar tespit edilmiştir. Bu yüzden yerleşim evrelerinin tanımlanmasında çanak çömlek, küçük buluntu ve küllü taban parçaları belirleyici olmuştur. Söz konusu veriler, yerleşimdeki Neolitik sürecin 1-2, 3-5 ve 6-8 katları biçiminde kendi içinde üç dönem halinde geliştiğini ortaya koymuştur (Derin, 2007: 378-380).

Yeşilova Höyük'ün tabakaları da tarihlenirken öncelikle çanak çömlek ve diğer buluntuların özellikleri dikkate alınmış, bu veriler termoluminesans ve radyo karbon gibi çeşitli tarihlendirme yöntemleri ile desteklenmiştir. III. tabakanın 7. yapı katından alınan radyo karbon ölçümleri, III. 6-8 yapı katları MÖ 6400-6200, III. 3-5 yapı katları MÖ 6200-6000 ve III. 1-2 yapı katları için MÖ 6000-5800 yılları arasında vermiştir (Derin ve diğerleri, 2009: 12-13). Höyük, İzmir civarında bulunan Ulucak IV ve Ege Gübre III Neolitik yerleşim yerlerinde olduğu gibi MÖ 5800-5700

yıllarında olasılıkla iklim değişikliğine bağlı gelişen doğal felaketler sonucunda terk edilmiştir (Derin, 2011a: 102).

5.1.2.3. Mimari

Yerleşimin en eski evrelerindeki mimari doku çok net olmamakla beraber, kazılarda saptanan küllü tabanlar, anılan dönemin mimari geleneği konusunda veriler ortaya koymaktadır. Taş ve kerpiç gibi günümüze kadar korunabilen malzemelerin kullanılmadığı erken yerleşim döneminde, saz ve ağaç dallarının yapı malzemesi olarak kullanıldığı, dal örgü tekniğinde yapılmış dikdörtgen veya oval planlı kulübelere oluşan basit barınaklar düşünülmelidir (Derin ve diğerleri, 2009: 9). Üst yapı katlarında ise hem mimaride hem de yerleşme düzeninde değişimler olur. Erken evrelerdeki basit kulübelerin yerini taş temelli kerpiç-ağaç ve çamurun bir arada kullanıldığı dikdörtgen planlı yapılar alır (Şekil 23). Tek odalı ve kapılarının güneşe bakacak şekilde uzun duvarların ortasına yapılan mekanların çatıları da ağaç direklerle desteklenmiştir. Bazı yapıların iç kısmında fırın gibi mimari öğeler olmakla birlikte sadece bir evin doğu duvarına bitişik olarak olasılıkla keramik pişirme ile ilişkili bir ılık alanı saptanmıştır. Bu yapı katlarında mekanların, bir avlunun etrafında birbirinden ayrı testere dişi şeklinde radyal düzende inşa edildiği görülmektedir. Yapıların aralarındaki boşluk ve avlu günlük işlerin yapıldığı, ocak ve fırın gibi yapı öğelerinin bulunduğu ılık alanları olarak kullanılıyordu (Derin, 2012a: 41-42).

5.1.2.4. Çanak Çömlek

Yeşilova Höyük Neolitik dönem çanak çömlek topluluğu hamur, yapım teknikleri, yüzey ve biçim özellikleri bakımından en alt evrelerden üst evrelere doğru birtakım değişimler geçirmiştir. Bugünkü ova seviyesinden yaklaşık 4 metre aşağıda ana toprak üzerine kurulan Neolitik dönemin ilk evrelerinde, ortaya çıkarılan çanak çömlek el yapımı ve monokromdur. Genel olarak nitelikli yapılmıştır (Şekil 24). Hamur minik taşçık ve bazı parçalarda yoğun olmak üzere mika içermektedir. Kapların çoğu kahvenin grimsi, açık/çok açık sarımsı ve kırmızımsı tonlarında

olmakla birlikte bir grup çanak çömlek ise krem renktedir (Derin, 2007: 380; Derin ve diğerleri, 2009: 10). Ancak yerleşimin başladığı ilk dönemden itibaren III. 8-7. katlardaki homojen keramik gelişimin bir sonraki evreye yani III. 6. katına gelindiğinde belli değişimler geçirdiği gözlenmiştir. Bu evrede astar rengi çoğunlukla kırmızımsı kahve olup, bunun dışında bir grup çanak çömlek de kırmızımsı sarı hamura ya da aynı renkte ince astarlıdır (Derin ve diğerleri, 2009: 10). Kap formları dışa dönük ağız kenarlı boyunlu çömlekler, daralan ağızlı ve dışa dönük ağız kenarlı küresel ve sığ çanaklar, düz kenarlı, yarıküresel gövdeli çanaklar ve “S” profilli çanaklardan oluşmaktadır.

Çömleklerde dikine tünel kulplar çok yaygındır, ayrıca az sayıda dikine delikli yatay kulplar ve çok az sayıda çıkıntı halinde deliksiz tutamlara da rastlanmaktadır. Kaplarda genel olarak yuvarlak veya oval tabanlı, hafif yüksek ve düz dipli, ama az oranda yüksek kaide şeklinde dipler bulunmaktadır. Diğer taraftan az sayıda bezemeli parçalar da tespit edilmiştir. Kabartma bezemeli parçalara erken evrede rastlanmamış, ancak krem astar üzerine kırmızı kalın şeritler şeklinde boyalı kapların üretimi 8. evreden başlayarak 6. evreye kadar devam etmiştir. Bezeme özellikleri bakımından Ulucak’ta V e-f katları arasından ele geçen boyalılarla benzer türdedirler (Derin ve diğerleri, 2009: 10).

III. 3-5 evrelerine ait çanak çömlekte hamur ve yüzey renklerinde kırmızı tonların dışında kahverengi tonlar da belirgin hale gelmiştir. Kapların büyük kısmının kırmızımsı kahverengi, bir kısmının ise kırmızımsı sarı renkte ince astarlı olduğu tespit edilmiştir. Zira yoğun olmamakla birlikte kırmızımsı sarı astar üzerine kırmızımsı kahve boya ile bezemeli çanak çömlek parçaları ele geçmiştir. Daralan ağızlı, boyunsuz ve küresel gövdeli çömlekler en yaygın formdur. “S” profilli kaselerde de artış gözlenmektedir. Bunların dışında dik gövdeli ve dışa açılan sığ gövdeli çanaklar, dışa açılan ve düzleştirilmiş ağız kenarlı, konik boyunlu çömlekler de diğer biçimlerdir. Orta boyutlu dikine tünel kulplar çok yaygındır (Derin, 2007: 380).

Yerleşimin son evrelerinde gerek mimari ve gerekse yerleşim düzeninde saptanan kimi değişimler, çanak çömlekte de gözlenmiştir. Bu döneme ait çanak çömlekte kırmızımsı kahve ve geç evreye doğru artan oranda kaliteli kırmızı yüzlü kaplar hakim olmuştur. Hamur, minik taşçık ve bazı parçalarda yoğun olarak mika

içermektedir. Bazı kalın kenarlı parçalarda bitkisel katkı da görülmektedir. Dışa dönük ağız kenarlı, uzun boyunlu çömlekler en çok görülen formlardır. Bunların yanı sıra düz ağız kenarlı çömlekler bulunmuştur. Ayrıca orta evrelerde görülen dik gövdeli ve dışa açılan sıg gövdeli çanaklar devam etmektedir. Kaplarda düz, hafif yüksek, çukur ve çok az da olsa halka dipler görülür. Farklı boyutlarda dikine ip delikli kulplar yaygınken, nadiren deliksiz tutamaklar ve dikine yuvarlak kulplar da mevcuttur. En üst yapı katlarında baskı bezemeli-*impresso* türü yeni bir çanak çömlek grubu (Derin, 2007: 380) ve üzerinde ana tanrıça şeklinde kabartma bulunan bir kap ortaya çıkar (Derin, 2011b: 316).

5.1.2.5. Küçük Buluntular

Yeşilova yontma taş aletlerin büyük çoğunluğu çakmaktaşıdan yapılmış, geri kalanı ise obsidyenden imal edilmiştir (Şekil 25). Buluntular, taş alet endüstrisinin gelişmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Obsidyen ve çakmaktaşı buluntular arasında yonga ve çekirdeklere rastlanması, çakmaktaşı ve obsidyen etkinliğinin yerleşmede yapıldığına işaret etmektedir. Söz konusu buluntular; ok uçları, dilgi, kesici, kazıyıcı ve delgi gibi çeşitli tipte aletlerden oluşmaktadır (Derin, 2007: 382).

Yeşilova yerleşmesinde tespit edilen taş buluntular arasında; öğütme taşları, havan ve havanelleri, taş baltalar ve mermer kaplar vardır. Zira bazı taşların kolye olarak kullanılmak amacıyla kare şeklinde kesilerek şekillendirildiği tespit edilmiştir. Bunların dışında kemik deliciler, kemik spatulalar, kemik saplı bıçak/orak ve geyik boynuzundan yapılmış saplar, kilden baskı kalıpları, kepçe ve kaşıklar, tezgah ağırlıkları, sapan taneleri, pişmiş topraktan ve kemikten idoller gibi dönemin tipik buluntuları bulunmaktadır (Derin, 2007: 381-382; Derin ve diğerleri, 2009: 17-22).

5.1.2.6. Beslenme Ekonomisi

Yeşilova Höyük'ün verimli bir ovada yer alması oraya yerleşen toplulukların besin gereksinimlerini sağlamaları konusunda önemli avantajlar yaratmıştır. Başka bir deyişle, çeşitli hayvan türlerini barındıran otlaklar, sulak alanlar, zengin su

kaynakları ve zengin bitki örtüsü insanlar için çekici bir ortam oluşturmıştır. Dolayısıyla yerleşimde hayvan yetiştiriciliği ve tarım yapmanın yanı sıra, yoğun bir biçimde toplayıcılık ve avcılık da yapılmıştır. Ne var ki üst evrelere doğru avcılık ve toplayıcılığın beslenmedeki payı gerilemiş, tarım ve hayvan besiciliğine dayanan üretici ekonomi beslenmenin temel belirleyicisi olmuştur. Öte yandan sahile yakın konumu yerleşimin bir başka önemli özeliğidir. Zira Marmara ve Batı Anadolu'nun diğer kıyı yerleşimlerinde olduğu gibi Yeşilova'da da deniz ürünleri önemli bir ekonomik değerdir (Derin, 2008: 1). Nitekim yapılan çalışmalar, yerleşim yerinde tüketilen deniz ürünlerinin düzeyini göstermiştir. Söz konusu ürünlerin tüketimi özellikle Neolitik dönemin sonuna doğru artış göstermiştir. Yerleşimde koyun, keçi ve sığır gibi evcilleştirilmiş hayvanlar yanı sıra yaban domuzu ve geyik gibi hayvanlar da avlanarak tüketilmiştir. Yerleşimin erken evrelerinde sığır tüketimi yoğunken, üst evrelere doğru küçükbaş hayvanlardan koyun ve keçinin tüketimi artış göstermiştir. Ayrıca höyükte tespit edilen mercimek, buğday ve arpa gibi tahıl ürünlerinin yanı sıra yapıların içlerinde ve avlularda ortaya çıkartılan ve üst katlara doğru sayıları artan ve ezme/öğütme işlevinde kullanılan öğütme taşı, havan ve havaneli gibi taş aletlerin varlığı, Neolitik katların son evresinde yoğun bir tarımsal faaliyetin varlığına işaret etmektedir (Derin, 2007: 381).

5.1.3. Ege Gübre

Ege Gübre Neolitik yerleşimi, etrafı yüksek tepelerle çevrili 2-3 km çapındaki çanak biçimli arazinin daha az eğimli bir kesiminde, eksi bir göl yatağı ile mevsimlik akışa sahip olan Hayıtlı Dere arasındaki doğal bir nişte kurulmuştur. Yerleşimin hemen batısında bulunan eski bir göl yatağı yatağı ile doğu sınırı boyunca akan Hayıtlı Dere gibi doğal etmenler dışında deniz ile anakaya ve çevredeki tepeler ile bunların eğimlerinin yönü, hem çevredeki doğal süreçleri belirleyen etmenler olmuş hem de Neolitik dönem süresince; yerleşim yerinin seçiminde, Neolitik dönem yapılarının düzenlenmesinde ve yerleşimin yayılımı üzerinde belirleyici olmuştur (Sağlamtimur ve Ozan, 2013: 590; Ozan, 2012: 38). Zira bu konum, yerleşime korunaklı bir alan sağlamanın yanı sıra su ihtiyacı ve besin çeşitliliği açısından da avantaj sağlamış olmalıdır (Sağlamtimur ve Ozan, 2013: 591).

Böylesine uygun bir doğal çevrenin içinde kurulan Ege Gübre, İzmir'in Aliğa İlçesi'nde, Kendirci Mevkiindeki Ege Gübre Fabrikası'nın sınırları içerisinde yer alır. Denizden 1 km kadar içerde bulunmaktadır (Sağlamtimur, 2007: 373). Ancak Son Buzul Çağı sonrası Ege Denizi kıyılarında deniz seviyelerinin MÖ 4000 civarında bugünkü düzeye ulaştığı bilinmektedir. Bu nedenle günümüzdeki kıyı çizgisi muhtemelen yerleşim yerinin en erken tarihi olan MÖ 7. binyılın sonlarındaki durumdan farklı olmalıdır. Bu süreçte Ege Gübre yerleşimi Geç Neolitik dönemde günümüzdeki gibi denize yakın değil, denizden biraz uzakta bulunmaktadır (Sağlamtimur, 2011: 77; Sağlamtimur ve Ozan, 2012: 223).

5.1.3.1. Araştırma ve Kazı Çalışmaları

Yerleşim yerindeki ilk kazı çalışmaları 1994 yılında İzmir Arkeoloji Müzesi tarafından gerçekleştirilmiştir. Daha sonra 2000 yılında İzmir Müzesi ile Kyme kazı ekibi ortak bir çalışma yürütmüş ve bu çalışmalarda yüzey toprağının 3.60 m. altında Neolitik döneme ait çanak çömlek, yontma taş endüstrisi ve duvar parçaları saptanmıştır (Tine ve Traverso, 2004: 53-54). İlk sonuçlar, kısa bir makalede yayınlanmış ve yerleşim bu yayında Çakmaklı olarak adlandırılmıştır (Ozan, 2012: 37). Söz konusu çalışmalardan sonra yerleşimde esas olarak 2004-2008 yılları arasında İzmir Arkeoloji Müzesi ve Ege Üniversitesi Arkeoloji Bölümü tarafından H. Sağlamtimur'un bilimsel başkanlığında ortak bir proje olarak kurtarma kazıları yapılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda günümüz tarla yüzeyinin yaklaşık 3-4 metre altında Neolitik döneme tarihlenen yerleşim yeri ortaya çıkarılmıştır (Sağlamtimur, 2007: 373).

5.1.3.2. Yerleşimin Tabakalanması

Höyükte 2004-2008 yılları arasında yapılan kazı çalışmalarında dört ana tabaka tespit edilmiştir. Bu tabakalar geç evreden erkene doğru aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

Ege Gübre I: Hellenistik Dönem

Ege Gübre II: Kalkolitik Dönem

Ege Gübre IIIa: Neolitik Dönem

- Tek Odalı Dikdörtgen Mekanlar
- İki Odalı Mekanlar
- Yuvarlak Mekanlar
- 2. Geç Çevre Duvarı

Ege Gübre IIIb: Neolitik Dönem

- Tek Odalı Dikdörtgen ve Yuvarlak Yapılı Mekanlar
- Erken Çevre Duvarı

Ege Gübre IV: Neolitik Dönem

- Yuvarlak Mekanlar

Ege Gübre Yerleşimi'nin en geç tabakası, yerleşim yerinin güneybatısında ortaya çıkarılan Hellenistik döneme aittir. Yerleşimin ikinci tabakasını Geç Kalkolitik dönem temsil etmektedir. Bu tabakada mimari kalıntılar, çanak çömlek ve 5 mezar ortaya çıkarılmıştır (Ozan, 2012: 48; Sağlamtimur ve Ozan, 2012: 227-228). Ege Gübre'nin en erken katmanını Neolitik döneme tarihlenen iki tabaka oluşturmaktadır. III. tabaka yaklaşık olarak 2600 metrekarelik bir alanda araştırılmış ve bu alanlarda Neolitik döneme ilişkin gerek mimari gerekse de diğer buluntular konusunda oldukça ayrıntılı veriler ortaya çıkarılmıştır. Bu tabaka IIIa ve IIIb olmak üzere iki farklı evreye ayrılmaktadır (Ozan, 2012: 51-52).

Yerleşimin tespit edilen en erken tabakası ise IV. tabakadır. Ancak söz konusu tabaka, III. tabakanın yapı katları tarafından tahrip edildiğinden bu tabakadan elde edilen arkeolojik veriler oldukça sınırlıdır (Ozan, 2012: 49). Ege Gübre Neolitik yerleşiminin III. ve IV. tabakalarından alınan radyo karbon örneklerine göre, genel olarak yerleşimin en erken tabakası olan IV. tabakanın MÖ 6150/6100- 6050, IIIb evresinin MÖ 6050-5900 ve IIIa evresinin 5900-5750/5700 yılları arasında yerleşildiğini işaret etmektedir (Ozan, 2012: 44; Sağlamtimur ve Ozan, 2012: 240). Çanak çömlek ve buluntuların diğer Neolitik yerleşimlerdeki çağdaş buluntu karşılaştırmaları üzerinde yapılan göreceli tarihlenmeler de radyo karbon sonuçlarını doğrulamaktadır (Sağlamtimur ve Ozan, 2013: 558).

Ege Gübre Neolitik yerleşimi, MÖ yaklaşık olarak 5700 yıllarında terk edilmiş ve insanlar yerleşmek için hemen yakınında bulunan Arap Tepe'ye göç etmiş olmaları⁸.

5.1.2.3. Mimari

Ege Gübre Neolitik dönemin en erken evresinde mimari, doğrudan ana toprağın üzerine kurulmuş yuvarlak planlı yapılarla başlamıştır (Şekil 27, 28, 29). Kazı çalışmalarında III. tabakaya ait büyük dikdörtgen planlı bir yapının taş temelleri tarafından büyük bir bölümü tahrip olmuş taş temelli yuvarlak bir yapı, ortaya çıkarılmıştır. Yapının doğu kesimde kapı açıklığı izlenimi veren bir aralık saptansa da, bu aralığın üstteki yapının tahribatından kaynaklanıp kaynaklanmadığı açık değildir. Söz konusu mekanın üst yapısı ile ilişkili herhangi bir kalıntı tespit edilmediği gibi tabanına ilişkinde bir veri açığa çıkarılamamıştır. Kesin kanıt yoksa da, taban muhtemelen çamurla sıvanmış, üst yapıda ise ahşap bir konstrüksiyon kullanılmış olmalıdır. Yuvarlak yapı bir avlu ile ilişkili olmalıdır. Bu avluda bazen doğrudan toprağa açılmış bazen de tabanı taş döşenerek üstü sıvanmış ocaklar tespit edilmiştir (Sağlamtimur ve Ozan, 2012: 105-106; Ozan, 2012: 50-51). IV. tabakanın farklı alanlarında kazı çalışmaları yapılmasına rağmen anılan tabakayla ilişkili başka bir mimari yapı ortaya çıkarılamamıştır (Sağlamtimur, 2011: 79).

III. tabaka sadece yerleşim düzeni, yayılım alanı ve bazı yapı kalıntıları ile değil, iki evreli olmasıyla da IV. tabakadan farklılık gösterir. Diğer yandan III. tabakanın ilk yapı katından son yapı katına geçilirken yapı türleri, yapıların birbirileri ile ilişkisi ve yerleşimin düzenlemesinde önemli değişiklikler görülür (Ozan, 2012: 52-53). Ege Gübre IIIb yapı katında merkezi bir avlu etrafında sıralanmış 6 adet yuvarlak planlı ve 5 adet de dikdörtgen planlı yapı saptanmıştır. Bu yapı katında yuvarlak planlı yapılar kullanılmaya devam ederken diğer taraftan tek odalı, boyutları birbirinden farklı dikdörtgen planlı yeni yapılar inşa edilmiştir. Dikdörtgen planlı yapıların tabanları çamur sıvalı, kapı girişleri ise avluya açılmaktadır. Konutların iç kısımlarında birden çok ocak bulunan örnekler de vardır (Ozan, 2012: 54-61; Sağlamtimur, 2011: 78). Bu yapıların duvarlarında kerpicin kullanıldığını

⁸ H. Sağlamtimur'la özel görüşme

gösteren kanıtlar ele geçmemiştir. Ancak taş temellerden anlaşıldığı kadarıyla evlerin duvarları çamur, ahşap ve dal örgü tekniği ile inşa edilmiş olması gerekir. Yapıların çatısı ise taş temeller üzerindeki duvar örgüsünden bağımsız duran ahşap dikmelerle desteklenmiş olmalıdır (Sağlamtimur ve Ozan, 2012: 231; Ozan, 2012: 55).

Yuvarlak planlı yapılar ise bu aşamada ana yapı olma özelliğini kaybetmiştir. Bazı yuvarlak planlı yapılar dikdörtgen planlı yapıların kenarlarına bitişik olarak inşa edilmiştir. Bu şekilde düzenlenmiş ve içerisinde ocak gibi mimari unsurlar bulunmayan yapılar hangi amaçla kullanılmıştı? Bu yapılar, dikdörtgen planlı yapılara ait depo veya işlik mekanları gibi ikincil yapılar olarak kullanılmış olması muhtemeldir (Ozan, 2012: 54). Yuvarlak planlı yapılar da, dikdörtgen planlı yapılarınkine benzer yöntemlerle inşa edilmiş ve aynı türde yapı malzemesi kullanılmıştır (Ozan, 2012: 61; Sağlamtimur ve Ozan, 2012: 230).

IIIb evresinde yerleşimi doğu yönünde sınırlayan ve arazinin eğimine uygun bir şekilde kuzeydoğu-güneybatı aksında uzanan ve yaklaşık 44 metrelik bölümü ortaya çıkartılmıştır. Bu duvarlar Kalkolitik ve Hellenistik yapılar tarafından kısmen tahrip edilmiştir (Ozan, 2012: 67-68; Sağlamtimur ve Ozan, 2012: 226).

III. tabakanın en son yapı katında, bir önceki yapı katında inşa edilmiş yapıların çoğu kullanılmakla birlikte 8 adet dikdörtgen planlı yeni yapı inşa edilmiştir. Yeni yapılan yapılar bir önceki yapı katından farklı olarak çoğunlukla bitişik düzende inşa edilmiştir. Bu yapılar birkaç odalıdır. Ancak tek odalı mekanlar da mevcuttur. Yapıların iç ve dış duvarlarına depo amaçlı kullanılan bir ya da iki küçük oda eklenmiştir. Bazılarında ocak bulunan mekanların kapıları avluya açılmaktadır (Ozan, 2012: 68-69). Boyutu ve yapılarla ilişkisi aşamalı olarak değişen ve kamusal bir alan olan avlunun gündelik hayat içinde kullanımı insanlar için oldukça önemli olmalıdır. Nitekim arkeolojik veriler avluda işlikler, pişirme alanları ve diğer günlük faaliyetlerin yürütüldüğü küçük bölümlerin varlığını ortaya çıkarmıştır.

Neolitik dönemin geç evresindeki mimari değişimler sadece yapılarda değil yerleşimi çevreleyen ilk çevre duvarında da gözlenmiştir (Ozan, 2012: 69). Bu yapı katında yerleşimi doğudan sınırlayan ilk çevre duvarı işlevini yitirmiş, onun yerine Hayıtlı Dere'nin doldurduğu alanın üzerine, ilk çevre duvarının doğusuna ikinci bir çevre duvarı inşa edilmiştir. Ancak ikinci çevre duvarı, ilk çevre duvarından farklı

olarak daha ince ve düz bir hattı takip eder şekilde inşa edilmiştir (Ozan, 2012: 79; Sağlamtimur ve Ozan, 2012: 226). Yaklaşık 70 metrelik kısmı saptanan duvarın üzerinde Hayatlı Dere'ye ulaşım için bir kapı boşluğu bırakılmıştır. Ayrıca bu çevre duvarı bazı bölgelerde tamir edilerek kullanılmıştır. Bu tahribatın Hayatlı Dere'nin yükselen suları tarafından olduğu düşünülmektedir.

5.1.3.4. Çanak Çömlek

Ege Gübre Neolitik dönem tabakalarına ait en büyük buluntu grubunu çanak çömlekler oluşturmaktadır (Şekil 30). Ancak büyük miktarda bulunmasına rağmen çanak çömlekler gerek yüzey renkleri ve işlenişleri, gerek biçim ve hamur özellikleri bakımından sınırlı bir çeşitliliğe sahiptir. Kapların dış ve çoğu zaman iç yüzeyleri astarlıdır. Astarsız örneklerde ise bu durumun belli bir yüzey işleminden değil aşınmadan kaynaklandığı anlaşılmaktadır (Ozan, 2012: 88). Çanak çömleğin hem dış hem de iç yüzeylerine astarın yanı sıra perdah da uygulanmıştır. Ne var ki çanak çömleğe uygulanan astar ve perdahın sayısal değeri hem tabakalara hem de mal gruplarına göre farklılık oluşturmaktadır. Nitekim baskı bezemeli-*impresso* çanak çömleklerde bezeme kapların dış yüzeylerinde girintili çıkıntılı bir satıh oluşturduğundan perdah, bu çanak çömleklerde her zaman terci edilen bir dış yüzey işlemi değildir. Buna karşın kapların iç yüzeyleri son derece düzgün ve perdahlamaya uygundur (Ozan, 2012: 171). Çanak çömlek genel olarak küçük taşçık ve kum katkılı iyi fırınlamış ince cidarlı mallardan oluşmaktadır. Hamura bazen bitki, mika ve kireç eklenmiştir. Çok seyrek olmakla birlikte deniz kabuklarının ezilerek kilin içerisine katkı maddesi olarak katıldığı örnekler de görülmektedir (Ozan, 2012: 88; Sağlamtimur, 2012: 199). Ortaya çıkarılan çanak çömlekler arasında, Kırmızı Astarlı Mallar, Açikkahverengi Astarlı Mallar, Krem Astarlı Mallar, Kahverengi Astarlı Mallar, Gri Astarlı Mallar, İmpresso ve Boya Bezemeli Mallar olmak üzere 7 farklı mal grubu tespit edilmiştir. Bahse konu olan mal gruplarından Kırmızı Astarlı Mallar, yerleşimin hem III. hem de IV. tabakasında baskın mal grubu olarak karşımıza çıkar (Ozan, 2012: 94-95). Bu mal grubunu sayısal ve oransal olarak Açikkahverengi Astarlı Mallar ve Krem Astarlı Mallar izler (Ozan, 2012: 113-129). Kahverengi Astarlı Mallar, mal grupları arasındaki en küçük

grubu oluşturmaktadır. Gri Astarlı Mallar ise çanak çömlek topluluğu içinde dördüncü sırada yer alır (Ozan, 2012: 145).

III. tabakada mimari ile birlikte çanak çömlek geleneğinde de bazı yenilikler görülmektedir. Kırmızı Astarlı Malların III. tabakadaki artışıyla beraber, diğer mal gruplarının oranı düşmüş Grive Kahverengi Astarlı Mallar neredeyse mal grupları arasında silinme eşiğine gelmiştir (Ozan, 2012: 215). Çanak çömlekte ortaya çıkan en önemli değişiklik Kıyı Neolitiği ile ilişkilendirilen ve kendi içinde alt gruplara ayrılan *impresso* tekniğinde yapılmış çanak çömleklerin ortaya çıkmasıdır (Şekil 31). İlk kez III. tabakada saptanan bu çanak çömleklerin oranı son derece düşük olup % 1 civarında ya da altındadır (Sağlamtimur, 2012: 200). III. tabaka ile birlikte ortaya çıkan diğer bir değişiklik boya bezemeli malların görülmesidir. Baskı bezemeli-*impresso* kaplar dışında bezemeli örnekler yaygın değildir. Boya bezemeli ve kazıma bezeme ile süslenmiş örneklerin sayısı sınırlıdır. Çanak çömlekler üzerinde görülen bir diğer bezeme unsuru kabartma bezemelerdir. Stilize edilmiş boğa boynuzlarını andıran kabartmalar dışında bu tür kabartma bezemeli parçalardan bir tanesinin üzerinde bulunan bir kadın ve bir erkeğin yan yana betimlendiği örnek, detayları açısından son derece ayrıntılıdır (Sağlamtimur ve Ozan, 2012: 234; Ozan, 2012: 211-212).

Ege Gübre çanak çömlek topluluğu biçimsel olarak genellikle yarıküresel gövdeli, düz kenarlı ve “S” profilli yükselen ve dışa açılan kenarlı çanaklar, boyunlu ve boyunsuz çömlekler ve tabaklardan oluşmaktadır. Sayıları az olmakla birlikte dip kısımları dikdörtgen ve oval olan kaplar da ele geçmiştir (Ozan, 2012: 174- 202; Sağlamtimur, 2012: 199-200). Kaplar üzerinde tüp biçimli dikine delikli tutamaklar yaygın olarak görülmektedir. Bu tutamaklarda, çoğunlukla tutamakların boyu eninden uzundur. Ancak boy ve eninin birbirine yakın olduğu örneklerde vardır. Bu tür tutamakların boyutları kullanıldığı kabın boyutuna bağlı olarak değişir. Kesitleri genellikle yuvarlak olsa da üçgen örnekler ve daha az olmak kaydıyla dikdörtgen kesitli tutamaklar da bulunur. Bu tür tutamaklar çanak çömleklerin sadece dış yüzeylerinde değil iç yüzeylerinde de kullanılmıştır. Birkaç örnekte görülen önemli bir özellik, tutamağın bir kenarının aşağı doru uzatılmış olmasıdır. Bunlar Ege Gübre Yerleşimi Neolitik dönem çanak çömleği için tipiktir. Tutamaklar arasında kapalı, dikey ve yatay olarak yerleştirilmiş ip delikli örnekler de mevcuttur (Ozan, 2012:

207-210). Dipler çoğunlukla disk biçimlidir. Disk biçimli diplerin yanı sıra halka ve düz dipler de görülmektedir (Ozan, 201: 202-207; Sağlamtimur, 2012: 200).

5.1.3.5. Küçük Buluntular

Ege Gübre Neolitik dönem buluntuları arasında ikinci büyük grubu yontma taş aletler oluşturmaktadır (Şekil 32). Ege Gübre IV. ve III. tabakalarda saptanan yontma taş aletlerin tamamına yakınına çakmaktaşı oluşturmakla birlikte, obsidyenden imal edilmiş az sayıda alet de vardır (Sağlamtimur, 2007: 375). Üst kısımda da ifade edildiği gibi yontma taş buluntuların büyük kısmını oluşturan çakmaktaşı alet, yerleşimin yakınında bulunan Çakmaklı Köyü ve çevresi ile güneydoğusunda bulunan Karaçakmak ve Akçakmak tepelerinden elde edilen yerel hammadden yapılmış olmalıdır (Sağlamtimur ve Ozan, 2012: 236). Dilgiler en yaygın alet grubunu oluşturmaktadır. Ok uçları, dilgi çekirdekler ve yongalar ise diğer alet türleridir (Sağlamtimur, 2007: 375).

Ege Gübre yerleşiminde saptanan pişmiş toprak ve kemik alet sayısı azdır ve çoğunluğu da sağlam durumda değildir (Ozan, 2012: 223). Kemik aletler; deliciler, kaşıklar-spatüller, kemer tokaları, kemik perdah aletler ve saplardan oluşmaktadır. Bunların yanı sıra farklı boyutlarda yassı balta ve keskiler, taş ağırşaklar, öğütme ve ezgi taşları, havan ve havaneli, büyük ve küçük boyutlu dibekler, disk şekilli taşlar, taş kaseler, taş bilezikler-yüzükler, boncuklar, kulak tıkaçları ve yuvarlak sayı taşları mevcuttur. Ayrıca kilden yapılmış baskı kalıpları (Şekil 33), sapan tanaları ve figürinler öne çıkan bir diğer buluntu türünü oluşturmaktadır (Sağlamtimur, 2007: 375; Ozan, 2012: 223-228).

5.1.3.6. Beslenme Ekonomisi

Yerleşimin bulunduğu doğal çevre tarım ve hayvancılık için uygun bir ortam yaratmıştır. Özellikle yerleşimin güneyinde Gediz Nehri'nin getirmiş olduğu alüvyal dolgularla kaplı Menemen Ovası, bölgenin tarımsal potansiyeli açısından önemlidir. Nitekim olasılıkla bu tarımsal alanlardan elde edilmiş buğday, nohut, mercimek ve burçak gibi tahıl ürünleri ile bu tahılların öğütme işlevinde kullanılan sürtme taş

aletlerin varlığı ve evcil hayvanlara ait hayvan kemikleri bunu desteklemektedir (Sağlamtimur ve Ozan, 2012: 236). Yerleşimde besin ekonomisi esas olarak tarım ve hayvan yetiştiriciliğine dayanmasına rağmen eşzamanlı olarak avcılık ve toplayıcılık da yapılmıştır. Ege Gübre’de bulunan hayvan kalıntıları esas olarak evcil hayvanlardan koyun, keçi ve sığira ait kemiklerden oluşmaktadır. Domuz kemikleri sayıca azdır. Geyik, yaban domuzu ve yaban sığırı gibi av hayvanlarına ait kemiklerin bulunması avcılığın devam ettiğini göstermektedir. Diğer yandan, yerleşim denize yakın olduğu için besin gereksinimlerinin karşılanmasında deniz ürünleri de önemli bir girdi oluşturmaktadır (Sağlamtimur, 2007: 375-376).

5.1.4. Dedecik-Heybelitepe

Dedecik-Heybelitepe, İzmir’in 40 km güneyinde, Torbalı Ovası’nın batı kenarında kuzey-güney yönünde doğal bir tepe üzerinde, Metropolis antik kentinin sınırları içerisinde bulunmaktadır (Lichter ve Meriç, 2007: 385).

Torbalı Ovası, Küçük Menderes Nehri ile onun kolları olan Fertek ve Çevlik çaylarının ortak faaliyetlerinin sonucu oluşmuş oldukça genç alüvyal bir ovadır. Ova, kuzeyden Bozdağlar, güneyden ve batıdan Kocadindağı ile çevrelenmiştir. Doğu sınırı ise belirli bir morfolojik unsurla ayırt edilememekte ve Bayındır-Tire ovaları ile bütünlük oluşturmaktadır. Ova ile onu çevreleyen dağlık kesim arasındaki geçiş, çoğunlukla eğimli yamaçlar aracılığıyla sağlanır (Çukur, 1998: 61-62).

Ova, gerek tarım ve hayvancılık kaynakları bakımından gerekse de avcılık ve toplayıcılık yapmak için uygun koşullara sahiptir. Zengin doğal çevre ortamının yanı sıra özellikle yerleşimin 150 m. uzağında bulunan tatlı su kaynağının sağladığı elverişli koşullar, bu yerin bilinçli bir tercih sonucunda seçildiğini göstermektedir. Höyük, bölgede yüzey araştırmaları gerçekleştiren Recep Meriç tarafından 1990’lı yılların sonunda saptanmıştır. 2003-2004 yıllarında C. Lichter ve R. Meriç başkanlığında kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir (Lichter ve Meriç, 2007: 385).

5.1.4.1. Yerleşimin Tabakalanması ve Mimarisi

Yerleşimde yürütülen kazılar sonucunda, Bizans, Roma, Son Kalkolitik ve Neolitik dönemlere ilişkin kültürel öğelerin saptandığı dört tabaka (A-D) ortaya çıkarılmıştır. Höyükte Neolitik dönem (A) ait en ayrıntılı veriler, V nolu açmada saptanmıştır. Doğrudan ana kaya üzerine kurulan ve 70 cm kalınlığında olan tabakada, anlaşılmayan taş gruplarının dışında herhangi bir mimari kalıntı tespit edilememiştir (Lichter ve Meriç, 2007: 385). Dolayısıyla Neolitik dönemde nasıl bir yerleşim dokusu olduğuna dair bir belirleme yapmak mümkün değildir.

5.1.4.2. Çanak Çömlek

Dedecik-Heybelitepe çanak çömleği kırmızımsı kahve ve kahve renklerde astarlı, hafif biçimde perdahlıdır. Kaba mal grubu bulunmamaktadır. Bu çanak çömleğin dışında az oranda baskı bezemeli-impreso türü çanak çömlek parçaları da ele geçmiştir (Şekil 34). Bu tip çanak çömlek örnekleri Ulucak'tan bilinen örneklerle benzerlik göstermektedir. Kap formları içinde hafif “S” profilli kaseler bulunmaktadır. Kaplar genellikle düz diplidir. Çanak çömlekte değişik ölçü ve biçimlerde dikey ip delikli tutamaklar yaygındır (Lichter ve Meriç, 2007: 385).

5.1.4.3. Küçük Buluntular

Dedecik-Heybelitepe yerleşimi küçük buluntu topluluğu hakkındaki veriler oldukça sınırlıdır. Bununla beraber, çakmaktaşı ve obsidyeenden yapılmış yontma taş aletler önemli bir grubu oluşturmaktadır (Şekil 35). Dedecik-Heybelitepe yerleşmesinde Neolitik dönemi temsil eden tabakada ortaya çıkarılan Melos kökenli obsidyen, yontma taş teknolojisinin üçte ikisini oluşturmaktadır. Melos kökenli obsidyenin varlığı, Ege ile Batı Anadolu arasındaki ilişkilerin MÖ 6. binyıla kadar gittiğini göstermesi açısından önemlidir. Bu aletler içerisindeki başlıca türler obsidyenden imal edilmiş ön ve yan kazıyıcılar ile dilgiler bulunmaktadır. (Lichter ve Meriç, 2007: 386; Lichter ve Meriç, 2012: 134).

Yerleşimde bulunan bir diğer ilginç buluntu ise konik biçimli iç içe daire bezemeli kilden baskı kalıbıdır. Bu süslemenin Anadolu'da Çayönü, Çatalhöyük, Tepecik-Çiftlik, Bademağacı ve Ulucak ile Hocaçeşme, Kovacevo, Porodin ve Sesklo olmak üzere Güneydoğu Avrupa'da görülmektedir. Bu yönüyle de Batı Anadolu, Yunanistan ve Güneydoğu Avrupa arasındaki ilişkilerin varlığına işaret etmektedir (Lichter ve Meriç, 2007: 386; Lichter ve Meriç, 2012: 134).

5.1.5. Çukuriçi Höyük

İzmir'in Selçuk İlçesi'nde bulunan Çukuriçi Höyük, antik Efes (Ephesos) kentinin yaklaşık 1 km güneydoğusunda, geniş bir alüvyon ovasında yer alır. Burası Küçük Menderes nehrinin ağzına yakın, yerleşime uygun bir konumdur (Horejs ve diğerleri, 2011: 36. Fig. 3). H. Brückner'in paleocoğrafya çalışmalarına göre, tarihöncesinde deniz kıyısı yerleşime bugün olduğundan çok daha yakındı. Çevresindeki ekilip biçilen araziden yaklaşık 5 m yükseklikte olan höyük, 100x100 m genişliğinde bir alana yayılmaktadır (Horejs, 2012: 118).

5.1.5.1. Araştırma ve Kazı Çalışmaları

100 yıldan fazla bir zaman boyunca yalnızca Antik Yunan ve Roma, Bizans ve Orta Çağ'a yönelen araştırmalardan sonra, Ephesos'taki Avusturya kazıları, Ephesos'un bulunduğu alanda prehistorik yerleşmelerle özel olarak ilgilenen yeni bir araştırma programına başlamaya karar vermiştir. Bu programın ilk adımları, öncelikle Çukuriçi adındaki bir höyük üzerine odaklanan disiplinler arası projelerden oluşuyordu (Horejs, 2012: 117). Çukuriçi Höyük, ilk olarak 1995 yılında Efes Müzesi arkeologları tarafından tespit edilmiştir. Yerleşimde yüzey araştırmaları sırasında tarihöncesi döneme ait buluntulara rastlanması sonucunda 1995 ile 1996 yıllarında Efes Arkeoloji Müzesi'nden bir ekip tarafından iki test açmasından oluşan kısa süreli bir kurtarma kazısı gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar sırasında Neolitik döneme kadar inen farklı türde buluntu ve mimari kalıntılar ortaya çıkarılmıştır (Evren ve İçten, 1998: 112-116; Evren, 1999: 23-30). Bu kısa süreli araştırmalardan sonra Avusturya Arkeoloji Enstitüsü tarafından yapılan ilk deneme kazısı 2006'da

yapılmıştır; 2007 yılından bu yana da sistematik kazılar devam etmektedir (Horejs, 2012: 117).

5.1.5.2. Yerleşimin Tabakalanması

Sondaj kazılarından, sondajlardan ve jeofizik çalışmalarından elde edilen sonuçlara göre höyük en az 6 yerleşim tabakası içermektedir. Yerleşimin kuzey ve güney kesiminde şimdiye dek iki farklı alanı kazılmıştır (Horejs, 2012: 118. Fig. 2). Yerleşme tabakaları Çukuriçi IX-VI ve IV-III olarak tanımlanmıştır (Horejs, 2012: 118. Fig. 3). Çukuriçi IV. ve III. tabakaları höyüğün üst kesimlerinde yer alır ve konut ya da atölye mimarisine ait, Erken Tunç Çağı I'e tarihlenen kalıntıları barındırır (Horejs ve diğerleri, 2011: 9). Höyüğün VII. (Son Kalkolitik) ve VI. (Son Kalkolitik/ ETÇ I) tabakaları yalnızca kuzeydeki küçük açmalarda tanımlanmıştır. Geç Neolitik-Erken Kalkolitik döneme tarihlenen VIII. tabaka için de durum benzerdir. Bu tabakalar yalnızca küçük alanlarda kazılmalarına karşın, mimari özellikleri, malzeme toplulukları bağlamında ve radyo karbon tarihleri ile birlikte hem görelî hem de kesin olarak tanımlanmalarına imkân vermiştir. Son olarak, Çukuriçi IX, höyüğün kuzey eteğinde kazılmıştır. Bu tabakanın konumu orijinal halinde Neolitik kültür tabakalarına direkt giriş imkânı vermekteyken, olasılıkla buldozerler tarafından kesilerek tahrip edilmiştir. Özetle, Çukuriçi Höyük, Geç Neolitik- Erken Kalkolitik, Son Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı I'e tarihlenen yerleşme kalıntılarını barındırmaktadır (Horejs, 2012: 118).

5.1.5.3. Mimari

Çukuriçi Höyük'ün VIII. tabakası yalnızca 4 x 3,5 metrelik bir alanda sondaj yoluyla kazılmıştır. Evre, birçok mimari kalıntıdan oluşmaktadır. Kerpiç duvarların üzerine inşa edildiği temeller yaklaşık olarak paralel iki sıra kaba işlenmiş taştandır. Bu yapının küçük bir oda ya da ev olduğu tahmin edilebilir. Ancak sınırlı alan nedeniyle kesin büyüklüğünü ya da biçimini bilmek zordur. Bununla birlikte sıkıştırılmış taban, kazık ve çöp çukurları bu yapı katının birden fazla kullanım evresi olduğuna işaret eder (Horejs, 2012: 118).

2011’de höyüğün eteğini çevreleyen yerde yapılan büyük ölçekli yeni kazılarda açılan 340 metrekaare alandan 250 metrekaresi yoğun şekilde araştırılmıştır. Daha önce arkeolojik sondajlarla yerleşme malzemesinin bugünkü yüzeyin 3,8 metre aşağısına kadar devam ettiği öğrenilmişti. Bu nedenle burada Çukuriçi VIII’den daha eski bir yerleşim evresi bekleniyordu. Tüm kazı alanı doğu batı yönünde ilerleyen 2 m çaplı bir açmaya oturan bir su borusu tarafından kesilmekteydi. Bununla birlikte, bu açmanın kuzey ve güneyindeki alanlar korunmuştu. Bu yeni kazılarda, evler, kulübelere, depolama ve pişirme amaçlı çukurlar gibi birçok farklı yaşam ve faaliyet alanı bulunmuştur. Çukuriçi IX’da bulunan yapı kompleksleri, dikdörtgen planlı, duvarları sıkıştırılmış kilden ve taş temellidir. Yapıların hem içinde hem de dışında yaşama ve çalışma alanları bulunmuştur; bu alanların tabanı yine sıkıştırılmış kille kaplıdır (Horejs, 2012: 120).

5.1.5.4. Çanak Çömlek

Çukuriçi Höyük VIII. tabakasının çanak çömleği homojen bir spektrum gösterir. 1700 civarındaki parçanın yaklaşık 500 kadarı iyi ve orta boyasız ve monokrom çanak çömlektir. Başat olan çanak çömlek açık portakal rengi, kırmızı ya da kırmızı-kahverengi astarlı ve açık olanlardır. İyi malların küçük bir bölümü bej ya da krem rengi astardan başka bir bezeme ya da uygulama taşımayan mallardır (Şekil 37). Kaba mallar yaygın değildir; yaklaşık üçte biri baskı bezemeli-*impresso* türü mallardır. Biçimler arasında, hafif “S” profilli açık kaplar, yumuşak kıvrımlı ve dışa dönük ağız kenarlı kaplar hâkimdir. Ayrıca koni boyunlu ve basit yuvarlak kenarlı delik-ağızlı çömlekler de bulunmaktadır. Tüm kap tiplerinde daire şeklinde ağız görülür. Tüp kulplar ve düz dipler yaygın bir özellik gösterir (Horejs, 2012: 119).

Çukuriçi VIII’in karakteristik ögesi monokrom kırmızı astarlı açık çanak çömleği ile yumuşak “S” profilli kaplar, konik boyunlu çömlekler, düz kaideli dip ve tüp tutamaklar Göller Bölgesi’de Bademağacı (EN 11), Höyücek (TD), Kuruçay 11 ve Hacılar (EN I) de birçok yerleşmesinde görülür. Ancak bu sayılan yerleşmelerde tipik olan bazı özelliklerin Çukuriçi VIII’de görülmediğini de belirtmek gerekir. Çanak çömlek için en yakın analogi, Orta Ege kıyısı ve hinterlandında bulunmaktadır.

Höyüğün VIII. tabakası en iyi Ulucak V (IV), Yeşilova III, Ege Gübre ve Dedecik-Heybelitepe A malzemesiyle karşılaştırılabilir (Horejs, 2012: 119).

IX. tabakanın çanak çömlek grubu ise bir yandan VIII. tabaka ile yakın benzerlikler taşıırken, diğer yandan değişik farklar da barındırır. Biçimlere derin çömlekler hâkimdir; tamamına yakınında boyun yoktur ve basit yuvarlak ya da içe çekik ağız kenarı şeklinde tasarlanmışlardır (Şekil 38). Yumuşak “S” profilli ya da konik boyunlu açık kaplar da vardır ama daha az miktardadır. VIII. tabakanın aksine ağızlar ve dipler oval biçimlidir. Küçük yuvarlak yatay delikli gövdeden tutamaklar yaygındır. Tüp tutamaklar nadir görülür. Malzeme topluluğunda çeşitli değişik iyi ve orta mallar bulunur; bunların arasında büyük miktarda astarsız kahverengi ve gri-kahverengi olanlar ile bej ya da krem rengi astarlı mallar vardır. Portakal rengi ve kırmızı astarlı açkılı mallar da vardır ancak seyrek görülür (Horejs, 2012: 121).

5.1.5.5. Küçük Buluntular

Çukuriçi Höyük’ün VIII. tabaka küçük buluntuları içinde birçok türde taş alet, bazı kemik aletler, ortası delikli ya da deliksiz keramik diskler bulunmaktadır. Yontma taş alet topluluğu küçük miktarda olmasına karşın obsidyen başat durumdadır (Şekil 39). Analiz edilen 10 parçanın Melos obsidyeni olduğu anlaşılmıştır. Obsidyenin büyük kısmı orak bıçaklardan oluşmaktadır ve görelî olarak az üretim artığı bulunmaktadır (Horejs, 2012: 119).

IX. tabakanın küçük buluntuları ise Ege Denizi’nin yalnızca balık kalıntılarından anlaşıldığı üzere beslenme için değil, aynı zamanda obsidyen ithali için de kullanıldığını göstermektedir. Bu dönemde taş alet grubu muazzamdır. Birçok üretim kalıntısından, farklı hammaddelerden yerel üretim yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra, ev zanaatlarının çeşitliliği, kemik aletler (Şekil 40), öğütme taşları, yassı baltalar ve havanelleri gibi buluntularda sergilenmektedir (Horejs, 2012: 120-121).

5.1.5.6. Beslenme Ekonomisi

Çukuriçi Höyük'ün tarihi MÖ 7. bin yılın sonlarına dek giden tabakalarında, küçük bir kazı alanındaki Geç Neolitik-Erken Kalkolitik buluntuları incelenmiştir. Arkeolojolojik araştırmalara göre, yerleşimde koyun, keçi, sığır ve domuz gibi hayvanlar beslenmede önemli bir yer tutmaktadır. Ancak sonraki dönemlerde baskın olan kum midyesi bu dönemde daha az tüketilmiştir (Horejs ve diğerleri, 2011: 59-60). Bunların yanı sıra beslenme ekonomisinde ayırıcı bir yeri olamamasına rağmen kızıl geyik, alageyik, yaban domuzu ve yaban öküzü gibi yabani türlere ait kalıntılar da bulunmaktadır. Tavşan ve tilki tüketimi ise yoğundur (Horejs, 2012: 119-120). İlerideki araştırmalarda elde edilecek verilerin Çukuriçi Höyük yerleşmesinin uğradığı orman kaybından kaynaklanan ve denizin dolmasından gelen ekolojik değişimleri aydınlatması beklenmektedir (Horejs ve diğerleri, 2011: 59-60).

5.1.6. Aphrodisias-Pekmez Tepe

Aydın'ın Karacasu İlçesi sınırları içerisinde yer alan Aphrodisias-Pekmez Tepe, aynı isimle anılan ve daha çok klasik dönem kalıntılarıyla bilinen Aphrodisias antik kentinin doğu kısmında bulunmaktadır. Höyük, Orta Menderes Havzasında, Büyük Menderes Nehri'nin yan kollarından biri olan Geyre (Dandalas) Çayı'nın verimli vadisinde, kuzeyindeki Baba Dağ (2308 m) ve güneyindeki Karıncalı Dağ (1699 m) nedeniyle korunaklı bir noktada yer alır. Denizden yüksekliği 600 m, ovoidan yüksekliği ise yaklaşık 13 m olan höyük, 125 m çapında bir alanı kapsamaktadır (Joukowsky, 1986: 19).

Aphrodisias antik kentindeki ilk arkeolojik kazılar 1904 yılında başlamış ve bu çalışmalar aralıklı olarak devam etmiştir. Bununla beraber, yerleşimdeki sistematik kazılar, 1961-1982 yılları arasında Kenan T. Erim tarafından yapılmıştır. Pekmez Höyük'te ise 1967-72 yılları arasında B. Kadish yürüttüğü çalışmalara, 1973- 1974'de R. Marchese tarafından devam edilmiştir. Bu kazı çalışmalarından sonra 1975-1983 yılları arasında höyükte tespit edilen buluntular M. S. Joukowsky tarafından incelenerek yayınlanmıştır (Joukowsky, 1986: 34-35).

Pekmez Höyük'te kazı çalışmaları iki alanda sürdürülmüş ve sözü edilen kısımlarda Geç Neolitik döneme ait çanak çömlek ortaya çıkarılmıştır (Şekil 41). Yerleşimin en erkeni olan VIIC yapı katında az oranda beyaz üzerine kırmızı boyalı çanak çömlek dışında (Joukowsky, 1986: 59) esas olarak monokrom, kırmızı astarlı ve açıkılı, kırmızı-kahverengi ve alacalı örnekler ortaya çıkarılmıştır. Yerleşimde saptanan çanak çömlekler form, renk ve mal özellikleri bakımından Hacılar'ın VII. tabakasında bulunanlarla benzer özelliklere sahiptir (Joukowsky, 1986: 431). Bunların yanı sıra az sayıda baskı bezemeli-*impresso* türü çanak çömlek parçası tespit edilmiştir. Tüp tutamaklar, düğme biçimli tutamaklar ve düz dipler mevcuttur (Joukowsky, 1986: 521, Fig. 375).

Kazılar sırasında çanak çömlek dışında herhangi bir kültürel unsura rastlanmamıştır. Bu nedenle yerleşimin tarihlendirilmesi sadece çanak çömlek buluntuları üzerinde yapılan karşılaştırma ile mümkün olmuştur. Yukarıda da değinildiği gibi VIIC yapı katında ortaya çıkarılan çanak çömleklerin Hacılar VII ile olan benzerliklerinden dolayı söz konusu yerleşimin en erken kültür süreci, Geç Neolitik-Erken Kalkolitik dönem olarak belirtilmiştir (Joukowsky, 1986: 431).

5.1.7. Sakız Adası-Ayio Gala

Ayio Gala, Sakız Adası'nın kuzeybatı kısmında bulunmaktadır. Söz konusu yerleşimde ilk araştırmalar Alman böcekbilimci Eberhard von Oertzen tarafın gerçekleştirilmiş ve bu araştırmalar sırasında Aşağı Mağara'dan çanak çömlek parçaları toplanmıştır. Bunun ardından buradan toplanan çanak çömlek 1888 yılında Studniczka tarafından yayınlanmıştır. Bu çalışmaların ardından 1938 yılında Eddith Eccles tarafından Aşağı Mağara'da ilk arkeolojik kazılar yapılmıştır. Söz konusu çalışmalarda 25 m²'lik bir alan kazılmış ve 7 metrelik dolgu içerisinde derinleşilmiştir. Kazı çalışmalarında çok sayıda çanak çömlek parçası ortaya çıkarılmakla birlikte bu öğeler ile ilişkili herhangi bir tabaka bulunamamıştır (Hood, 1981: 11). Bu durumdan hareketle söz konusu mağarada bir yerleşimin olmadığı dolayısıyla Aşağı Mağara'da bulunan arkeolojik öğelerin mağaranın üstündeki açıklıktan buraya dolduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bu aşamadan sonra çalışmalar Yukarı Mağara'ya taşınmıştır. Anılan mağara, Aşağı Mağara'nın sol üst kısmında

bulunmaktadır. Yukarı Mağara’da yürütülen kazı çalışmalarında 4 metrelik bir arkeolojik dolgu kazılmış ve buradan bol miktarda çanak çömlek ele geçmiştir. Ancak bu dolguda çanak çömlek ve diğer küçük buluntu topluluğu dışında ocak, taban gibi mimari ile ilgili olarak herhangi bir unsura rastlanmamıştır. Bununla birlikte bu mağarada saptanan çanak çömlek, taş ve kemik alet gibi öğelerin varlığı bu mağarada bir yerleşimin olduğuna işaret etmektedir (Hood, 1981: 13).

5.1.7.1. Çanak Çömlek

Ayio Gala’da ortaya çıkarılan çanak çömlekler hem Yukarı hem de Aşağı Mağaranın kültürel gelişimini yansıtan en önemli öğedir (Şekil 42). Bu çanak çömlekler el yapımıdır. Aşağı Mağaranın çanak çömlek buluntuları esas olarak taşçık ve mika katkılı mallardan oluşur. Bunların yanı sıra bitki katkılı gruplar da mevcuttur. Hamur çoğunlukla gri ve kırmızı renklidir. Kırmızı astarlı malların yüzeylerinde açık ve koyu kahve renk alacalanmalar görülür. Kapların yüzeyleri perdahlıdır (Hood, 1981: 14).

Ayio Gala Aşağı Mağaranın çanak çömleği form olarak çoğunlukla tabaklar, dışa açılan sığ gövdeli çanaklar, düz yükselen kenarlı veya hafif ‘S’ profilli derin çanaklar kısa boyunlu ve uzun boyunlu ve dışa açılan çömleklerden oluşmaktadır (Hood, 1981: 15-16 Figs. 5-6). Bahse konu olan çanak çömlekte kulp uygulaması oldukça azdır. Bununla birlikte tüp tutamaklar ile kapalı ve dikine delikli düğme biçimli tutamaklar yaygındır (Hood, 1981: 19-20). Ayio Gala’da saptanan tüp tutamaklardan, bir kenarı kabın yüzeyi boyunca aşağı doğru uzatılmış Ayio Gala tipi tutamaklar, Ege Gübre ile birlikte bu yerleşime özgüdür. Kıyı Ege’de bu tür tutamaklar kazısı yapılmış veya yüzey araştırmaları ile kaydedilmiş diğer yerleşmelerde tespit edilmemiştir. Ayrıca Ayio Gala tüp tutamaklarından bazılarının kesitlerinin üçgen biçimli olması, Ege Gübre ile görülen bir diğer benzerliktir (Ozan, 2012: 242-243). Çanak çömlek arasında beyaz boyalı ve kazıma bezemeli örneklerin dışında üzerinde insan biçiminde kabartma bulunan örnekler de mevcuttur (Hood, 1981: 21-24).

Yukarı Mağaranın çanak çömleği ise alt ve üst seviyeleri arasında bazı farklılıklar mevcuttur (Hood, 1981: 25). Mağarada Neolitik döneme tarihlenen çanak

çömlek ince kenarlı olup grimsi, kırmızımsı kahverengi hamurlu ve taşçık ile bitki katkılıdır. Bazı çanak çömleklerde katkı olarak mika da görülmektedir. Çanak çömleğin büyük kısmı kırmızı yüzeyli olmakla birlikte kahverengi açık ve az sayıda da gri ve siyah yüzeyli mallara rastlanmıştır. Zira kapların yüzeyinde pişirmeden kaynaklı olarak alacalanmalar görülür (Hood, 1981: 29). Kap biçimleri arasında, düzleştirilmiş ağız kenarlı sığ çanaklar, ‘S’ profilli sığ ve derin çanaklar, uzun boyunlu dışa açılan çömlekler ve düzleştirilmiş ağız kenarlı çömlekler ana kategorileri oluşturur (Hodd, 1981: 30-34). Çanak çömlekte tüp tutamaklar yaygındır. Dipler ise genel olarak düz biçimlidir. Ayrıca oval dipler de görülür (Hood, 1981: 35). Bezemeli kapların sayısı sınırlıdır. Bu kapların üzerinde bezeme olarak kabartma ve kazıma bezeme görülmektedir (Hood, 1981: 35-36).

5.1.7.2. Küçük Buluntular

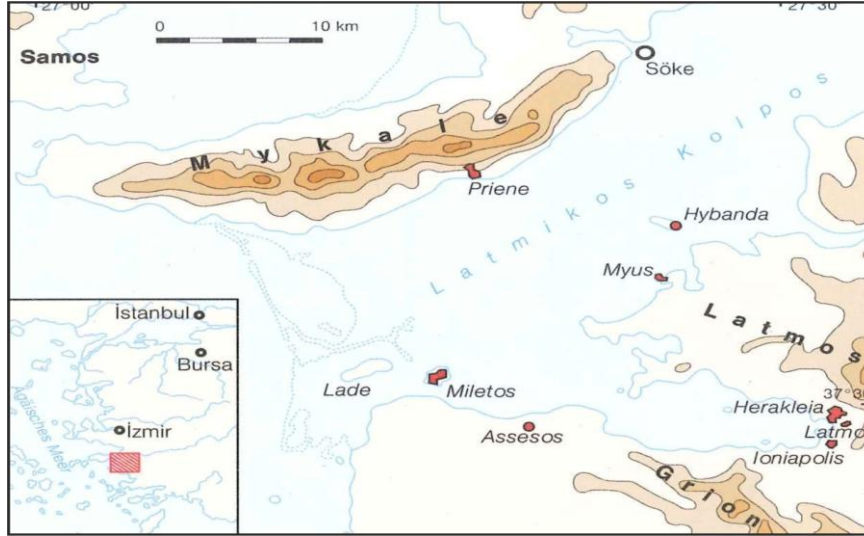
Ayio Gala yerleşmesinde saptanan küçük buluntular bölgenin Neolitik karakteristiğini yansıtacak niteliktedir. Bunlar esas olarak pişmiş toprak ve taş ağırşaklar, taş kaplar, yassı baltalar, taştan yapılmış bilezikler, yuvarlatılmış keramik parçaları, kemik deliciler ve spatüllerden oluşmaktadır (Hood, 1981: 63-71). Yerleşmede bulunan diğer küçük buluntular ise yontma taş aletlerdir. Ayio Gala yerleşiminde tespit edilen yontma taş aletlerin çoğu çakmak taşından yapılmış, obsidyen ise az oranda kullanılmıştır. Bu aletler arasında fırlatıcı ok uçları, orak bıçakları ve dilgiler bulunmaktadır (Hood, 1981: 708-713).

5.1.8. Beşparmak- Latmos Dağları

Bafa Gölü’nün kuzey kıyısında yer alan ve en yüksek noktası yaklaşık 1400 metreye kadar çıkan Beşparmak (Latmos) Dağları, kuzeyde Büyük Menderes Havzası ile güneyde Labada (Grion) Dağı arasına sokulmuş konumu ile bölgenin doğal görünümünü büyük ölçüde belirleyen dağlardan biridir. Antik dönemde Karia bölgesi ile İonia’nın sınırını oluşturan bu dağlar, günümüzde bir kısmı Aydın diğer kısmı ise Muğla sınırları içinde bulunmaktadır. Bugün kıyından yaklaşık olarak 30 km içeride bulunan Beşparmak (Latmos) Dağları’nın eski konumu günümüzden farklıdır.

Her ne kadar bugün kıydan uzaklığı yaklaşık olarak 30 km. olmakla birlikte, dünya deniz seviyelerindeki salınımların yavaşlayarak durmasına bağlı olarak zaman içinde körfezin Büyük Menderes Nehri'nin taşıdığı alüvyonlarla dolması göz önüne alındığında, tarihöncesi dönemde bu dağların kıyıda yer aldığını vurgulamak yerinde olacaktır (Peschlow-Bindokat, 2006: 13).

Şekil 11: Latmos Körfezi'nin Kıyı Çizgisi.

Kaynak: Peschlow-Bindokat ve Gerber, 2012: 82.

5.1.8.1. Araştırma Çalışmaları

Latmos bölgesi ile ilgili araştırmalar 20. yüzyılın başında Miletos'ta yürüttüğü kazı çalışmaları sırasında, antik kentin çevresini de araştırma kapsamına almış olan Theodor Wiegand'a kadar uzanmaktadır. Bu araştırmalar Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla sona ermiş, ancak uzun bir aradan sonra 1976-79 yılları arasında Alman Araştırma Kurumu ve 1984'ten itibaren de Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından finanse edilen yeni dönem arazi çalışmaları başlamıştır. Söz konusu çalışmalar öncelikli olarak dağın güney eteğinde bulunan antik Herakleia kenti ve yakın çevresi üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu araştırmaların ardından, 1991 yılından itibaren A. Peschlow-Bindokat ve ekibi tarafından dağın Herakleia antik kentinin sınırları içinde kalan kısımdaki yerleşmelerin incelenmesine yönelik yeni çalışmalar başlatılmıştır. Bu çerçevede yürütülen araştırmalar kapsamında, 1994 yılında ilk kaya resimleri bulunmuştur (Peschlow-Bindokat, 2006: 22).

Bugüne kadar tespit edilmiş kaya resimleri zirvenin çevresindeki alanlarda yoğunlaşmakla birlikte, sadece iki resim anılan alanın dışında, oldukça doğudaki Çine Çayı, antik Marsyas Vadisi yakınlarında, Hacıbayramlar beldesinin doğusunda yer almaktadır. Resimler, tek başına duran kaya bloklarının üzerinde, kaya sığınaklarının alt kısımlarında ve mağaralarda bulunmaktadır (Peschlow-Bindokat, 2006: 23). Söz konusu resimler genellikle su kaynaklarına yakın yerlere yapılmıştır (Peschlow-Bindokat, 2006: 28). Resimlerin hemen hemen hepsi kırmızı renkli boya ile yapılmakla beraber, bir örnekte kırmızı ile birlikte sarı renk, iki resimde ise belirli detaylar için beyaz kullanılmıştır (Peschlow-Bindokat, 2006: 34). Kaya resimlerinde az sayıda örneği bilinen natüralist ve şematik olmak üzere iki ana biçim görülmektedir (Peschlow-Bindokat, 2006: 36).

Latmos kaya resimlerinin ana konusunu insan topluluğu, aile, kadın ve erkek arasındaki ilişkiler oluşturmaktadır (Şekil 43). Bununla birlikte bezemeler, işaretler, semboller, el ve ayak baskıları ve çeşitli geometrik şekiller de görülmektedir. Hayvan betimleri ise oldukça azdır. Bu resimlerde av veya göçebe yaşama ilişkin sahnelere yer verilmemiştir (Peschlow-Bindokat, 2006: 42).

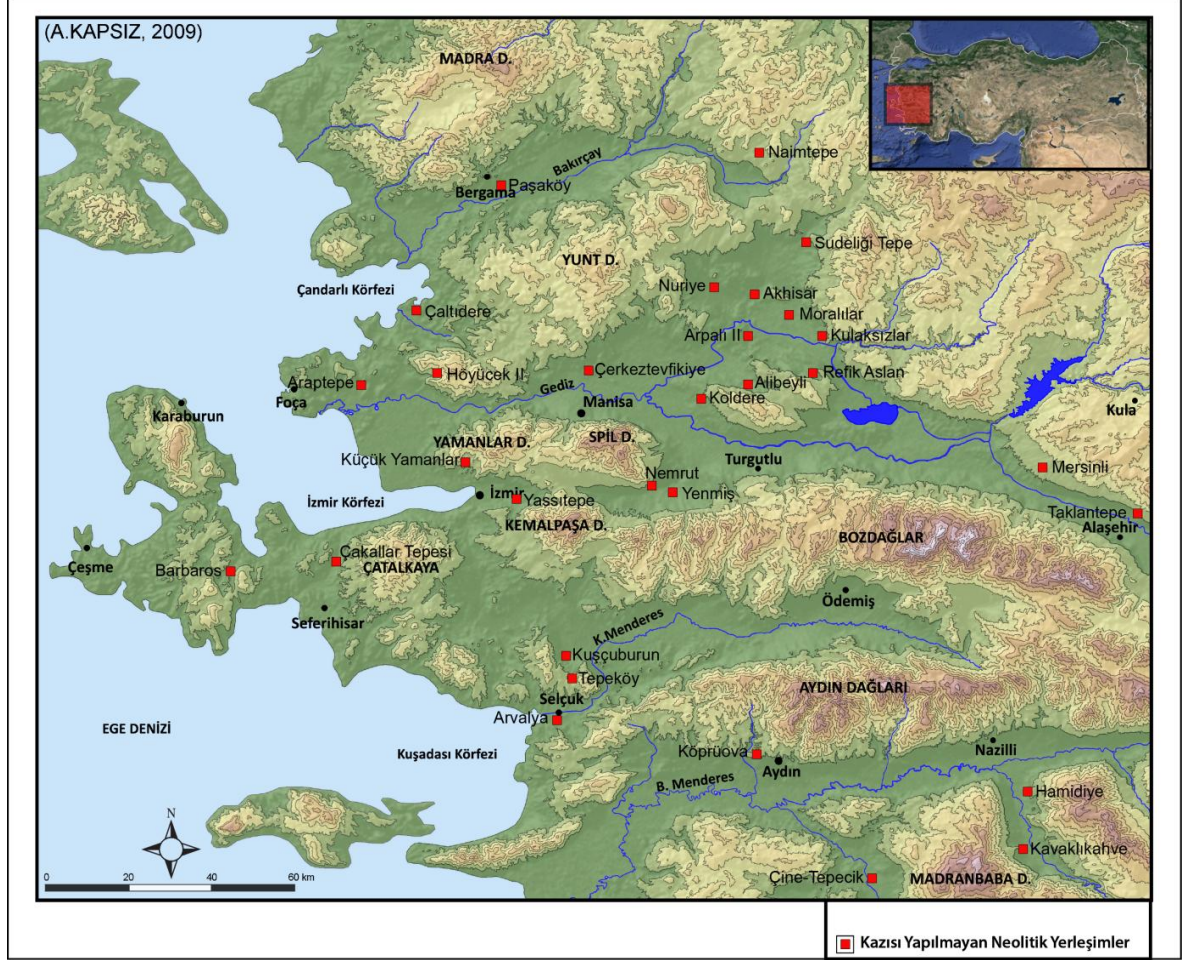
İnsan betimlerinin odak noktasını az sayıda istisna dışında genellikle toplu haldeki insanlar oluşturmaktadır. Kadınların sayısı erkeklere oranla daha fazladır (Peschlow-Bindokat, 2006: 42). Diğer yandan insan betimleri Üst Paleolitik dönem boyunca görülür, ancak insanların hareket halinde, koşarken, avlanırken ve hayvanlarla ilgilenirken sahnelenmeleri Erken Neolitik dönemin sanat ve sembolizminde daha yaygındır. Anadolu ve Ortadoğu’da insan betimlerinin zaman içinde daha belirgin ve daha temel bir rol oynamaya başlamaları yeni bir yaşam tarzı olan tarıma ve yerleşik köy yaşantısına geçişe işaret etmektedir (Hodder, 2006: 205). Kaya resimlerinin bulunduğu yerlerde ve yakın çevresinde obsidyen ve çakmaktaşıdan aletler, kemik aletler, öğütme taşları, pişmiş kilden ağırşak ve ağırlıklar, yassı baltalar ve çanak çömlek parçaları tespit edilmiştir. Kaya resimlerinin yanı sıra çok sayıda buluntunun varlığı söz konusu dönemde insanların dağın yamaçlarındaki mağara ve kaya sığınaklarında yaşadıklarını kanıtlamaktadır (Peschlow-Bindokat, 2006: 84-93). Buraya yerleşen insanların geçim kaynakları ise başta tarım olmak üzere hayvancılık, avcılık ve balıkçılık gibi çeşitli öğelerden oluşmaktadır (Peschlow-Bindokat, 2006: 83).

Kesin bir tarihlendirme yapmak henüz mümkün olmamakla birlikte, kaya resimlerinin konu, üslup ve bezeme özelliklerine dayalı veriler, Latmos kaya resimlerinin hangi dönemde yapılmış olabileceği hakkında önemli bilgiler vermektedir. Zira Latmos kaya resimlerinde saptanan çeşitli geometrik şekiller ve figürlerin, Göller Bölgesi'ndeki Hacılar Geç Neolitik/Erken Kalkolitik döneme ait çanak çömlek bezemeleri olan benzerliği, söz konusu resimlerin en geç MÖ 6-5. binyıllara tarihlenebileceğine işaret etmektedir. Bu verilerin yanı sıra Latmos bölgesinde ortaya çıkarılan buluntular da bu tarihlemeyi desteklemektedir (Peschlow-Bindokat, 2002: 193). Bununla birlikte, kaya resimlerinin bulunduğu yerlerde ve yakın çevresinde yapılan araştırmalar bölgedeki yerleşimin tarihinin Epipaleolitik döneme kadar eskiye gittiğini ortaya koymuştur⁹ (Gerber, 2002: 195-197).

⁹ Detaylı bilgi için bkz: Peschlow-Bındokat ve Gerber, 2012: 67-115

5.2. YÜZEY ARAŞTIRMALARI İLE TESPİT EDİLEN YERLEŞİMLER

Şekil 12: Kıyı Ege’de Yüzey Araştırmaları ile Tespit Edilmiş Neolitik Dönem Yerleşimleri.

Kaynak: Karadaş, 2013: 914. (Düzenleyen: Kemal Baş)

5.2.1. Araştırma Tarihçesi

Kıyı Ege Bölgesi’nde Neolitik döneme ilişkin kazı çalışmalarının başlangıcı bu bölümün ilk kısmında da bahsedildiği üzere geç sayılabilecek bir dönemde başlamıştır. Buna karşın bölgenin tarihöncesi dönem kültürlerini saptamak amacıyla yapılan çalışmalar yaklaşık elli yıl öncesine kadar gider. Bu tür çalışmalar bölgede ilk olarak David French’in 1959-1960 yılları arasında Balıkesir, Akhisar, Manisa çevresi ile Büyük Menderes Havzası’nın orta kısmına kapsayan yüzey araştırmalarına dayanır. Söz konusu çalışmalarda özellikle Saruhanlı ve Akhisar

civarı ile Aydın Nazilli’de Neolitik-Erken Kalkolitik döneme ait çanak çömlek parçaları, obsidyen ve çakmaktaşıdan çeşitli aletler içeren çok sayıda yerleşim tespit edilmiştir (French, 1965; French, 1969). Bahse konu olan araştırmaların yanında Büyük Menderes Havzası’ndaki Aphrodisias antik kentinin sınırları içinde bulunan Pekmez Höyük’te 1967-72 yılları arasında B. Kadish ve 1973- 1974’de ise R. Marchese tarafından kazı çalışmaları yapılır. Bu çalışmalar sonucunda tespit edilen buluntular M. S. Joukowsky tarafından yayınlanmıştır (Joukowsky, 1986: 34-35).

Bu çalışmalardan sonra 1985-1988 yıllarında Recep Meriç tarafından İzmir-Manisa illerini kapsayan yüzey araştırmalarında Neolitik döneme ait çanak çömlek parçalarının bulunduğu yerleşimler saptanmıştır (Meriç, 1989: 387; Meriç, 1990: 362).

1990’lı yıllarda E. Akdeniz’in Aydın ve çevresinde, J. Seeher’in Edremit Körfezi’nin kuzey kısmında gerçekleştirdikleri yüzey araştırmalarında, geç dönem merkezleri dışında Neolitik-Erken Kalkolitik dönem yerleşimleri tespit edilmiştir (Akdeniz, 1996; Seeher, 1990). Bafa Gölü’nün kuzeyinde yer alan Latmos-Besparmak Dağları’nda P. Peschlow tarafından yapılan arkeolojik araştırmalarda, “Hacılar Boyalıları” ile benzer motifleri olan çok sayıda kaya resimleri bulunmuştur (Peschlow, 2006). Diğer yandan aynı yıllarda, R. Dinç’in 1994-1995 yılları arasında Akhisar ovasındaki araştırmaları sırasında hem daha önce D. French tarafından bulunan yerleşimler yeniden araştırılmış hem de tarih öncesi döneme ilişkin yeni höyükler bulunmuştur (Dinç, 1996; Dinç, 1997).

2000’li yılların başından itibaren bölgenin tarihöncesi kültürleri üzerine yapılan çalışmaların sayısında epey bir artış olmuştur. S. Günel 2001-2003 yıllarında Muğla ve Aydın civarında yüzey araştırmaları yapmıştır. Bu çalışmalar sonucunda bölgenin geç dönemlerini yansıtan yerleşimlerin yanı sıra Neolitik-Erken Kalkolitik dönem yerleşimleri tespit edilmiştir (Günel, 2003; Günel, 2005: 183-192). Aynı tarihlerde C. Lichter İzmir Körfezi’nin kuzeyindeki Menemen Ovası’nda da yüzey araştırması gerçekleştirir (Lichter, 2002: 161-169). C. Roosevelt, merkezi Lidya bölgesi başta olmak üzere Ahmetli, Saruhanlı ve Gölarmara çevresinin büyük bir kısmını yoğun olarak araştırır. Bu araştırmalarda Neolitik dönem ile ilgili olarak henüz hiç veri saptanamamıştır. Bununla birlikte, yüzey araştırmalarında bazı Geç Kalkolitik, Tunç Çağı merkezlerin yanı sıra Alt-Orta Paleolitik dönemlere ilişkin

buluntular tespit edilmiştir (Roosevelt ve Luke, 2010). Z. Derin ve A. Batmaz tarafından 2003 yılında Bornova ve Kemalpaşa’da yapılan kültür envanteri çalışması ile Z. Derin tarafından Bornova ve Urla ovalarında yürütülen yüzey araştırmalarında Neolitik-Erken Kalkolitik dönem yerleşimleri keşfedilmiştir (Derin ve Batmaz, 2004; Derin, 2006: 1).

2007-2010 yıllarında E. Akdeniz tarafından Manisa ve civarında yüzey araştırmaları yapılmıştır. Bu çalışmalarda hem daha önce saptanan bazı merkezler yeniden ziyaret edilmiş hem de Neolitik-Erken Kalkolitik dönemi karakterize eden buluntuların saptandığı yeni yerleşimler bulunmuştur (Akdeniz, 2011).

Sonuçta, Kıyı Ege’de yapılan kazıların yanı sıra yüzey araştırmalarıyla da bölgenin erken dönemleri ile ilgili olarak bazı bilgiler edinmek mümkün olmuştur. Ancak bölgedeki araştırmaların sayısı Marmara, Orta Anadolu ve Yakınoğu gibi diğer coğrafi bölgelerle karşılaştırıldığında yetersiz olduğu görülmektedir. Bu durumun sebebi olarak, bölgenin tamamını kapsayan sistematik araştırma eksikliği veya yaklaşık elli yıla yayılan arkeolojik araştırmaların özellikle ovalarla sınırlı kalması gibi birden fazla etkenin olduğunu düşünmek mümkündür. Bunların dışında bölgenin değişken yapısı da araştırma olanaklarını olumsuz etkilemiştir. Holosen ile birlikte küresel düzeyde yaşanan dünya deniz seviyesinin yükselmesiyle, alçak alanlar su altında kalmış ve böylece sahil şeridi değişerek başlıca körfezler oluşmuştur. Ege Denizi’nin bugünkü sahil şeridinden çok daha derin bir seviyeye kadar iç kesimlere sokulmasıyla birlikte hem Ege sahilinde hem de alçak nehir havzalarında yer alan prehistorik merkezler ortadan kalkmış olmalıdır (Yakar, 2007: 274). Ayrıca ovalarda, göl ve akarsu kıyılarında kurulan yerleşimler gerek nehir yataklarındaki değişiklikler gerek göl çanaklarındaki değişiklikler gerekse de alüvyal dolgu sebebiyle toprak altında kalmıştır (Akdeniz, 2011: 28-29). Bu nedenle, bahse konu olan merkezleri bir yüzey araştırması sırasında saptamak Yeşilova ve Ege Gübre örneklerinde olduğu gibi çoğu zaman şansa kalmıştır. Bununla beraber yüzey araştırmaları ile otuzdan fazla Neolitik merkez tespit edilmiştir.

Tablo 3: Yüzey Araştırmalarında Saptanmış Yerleşimler.

Yerleşim	Konumu	Şehir	Araştırmacı
Hamidiye	Ova-Höyük	Nazilli-Aydın	Frenh, 1965: 18
Kavaklıkale	Yamaç-Höyük	Nazilli-Aydın	French,1965: 18
Kayışlar	Yamaç-Höyük	Akhisar-Manisa	French,1965: 18
Moralı	Ova-Höyük	Akhisar-Manisa	French,1965: 18
Alibeyli	Ova-Höyük	Saruhanlı-Manisa	French, 1965: 15
Nuriye	Tepeüstü-Höyük	Saruhanlı-Manisa	French, 1969: 54
Çerkestevfikiye	Ova-Höyük	Manisa	French, 1969: 52
Arpalı II	Ova-Höyük	Saruhanlı-Manisa	French, 1969: 51-52
Akhisar	Ova-Höyük	Akhisar-Manisa	French, 1969: 47
Killiktepe	Höyük-Deniz Kıyısı	Millet-Aydın	Voligtlander, 1983
Nemrut	Ova-Höyük	Kemalpaşa-İzmir	Meriç, 1989: 387
Yenmiş	Ova-Höyük	Kemalpaşa-İzmir	Meriç, 1990: 362
Çaltıdere	Ova-Höyük	Çandarlı-İzmir	Meriç, 1993: 144
Höyücek II	Ova-Höyük	Menemen-İzmir	Meriç, 1993: 144
Tepeköy	Ova-Höyük	Torbalı-İzmir	Meriç, 1993: 145
Küçük Yamanlar	Tepe Üstü-Höyük	Yamanlar-İzmir	Meriç, 1993: 1945
Mersinli	Höyük	Alaşehir-Manisa	Meriç, 1993: 145
Tavşan Adası	Höyük- Ada Yerleşimi	Didim-Aydın	Akdeniz, 1996: 235
Kulaksızlar	Düz Yer. Höyük	Akhisar-Manisa	Dinç, 1996: 21
Arvalya	Ova-Höyük	Selçuk-İzmir	Evren ve İçten, 1998: 117
Paşaköy	Düz Yerleşim-Höyük	Bergama-İzmir	Erdoğu, 2000
Araptepe-Bekirlertepe	Yamaç-Höyük	Menemen-İzmir	Lichter, 2002: 162
Çakallar Tepesi	Tepeüstü-Höyük	Urla-İzmir	Derin, 2006: 4
Yassitepe	Ova-Höyük	Bornova-İzmir	Derin, 2006: 1
Köprüova	Yamaç-Höyük	İncirliova-Aydın	Günel, 2006: 156-160
Çine-Tepecik	Ova-Höyük	Çine-Aydın	Günel, 2003: 115
Kuşçuburun	Ova-Düz Yerleşim	Torbalı-İzmir	Lichter ve Meriç: 2007: 385
Barbaros-Tepeüstü	Tepeüstü	Urla-İzmir	Derin, 2010b: 64
Refik Aslan	Ova-Höyük	Akhisar-Manisa	Akdeniz, 2011: 13
Su Deliği Tepe	Yamaç-Höyük	Akhisar-Manisa	Akdeniz, 2011: 11
Kızılçukur	Ova-Höyük	Sarıgöl-Manisa	Akdeniz, 2011: 13
Koldere	Tepeüstü	Saruhanlı-Manisa	Akdeniz, 2011: 13
Naim Tepe	Tepeüstü	Kırkağaç-Manisa	Akdeniz, 2011 14
Taklantepe	Tepeüstü	Alaşehir-Manisa	Akdeniz, 2011: 14
Coşkuntepe	Tepeüstü-Höyük	Balıkesir	Seeher, 1990: 9
Kömürburnu	Yamaç	Karaburun	Uhri ve diğerleri, 2010: 18

5.2.1.1.Yüzey Araştırmalarında Tespit Edilen Buluntular

Kıyı Ege’de yüzey araştırmaları kapsamında tespit edilen en büyük buluntu grubunu çanak çömlek parçaları oluşturmaktadır. Bu araştırmalar sırasında saptanan çanak çömlek parçalarında yerleşimler bağlamında kimi farklılıklar görülmesine rağmen genel olarak yapım teknikleri, biçimleri, katkı maddeleri ve yüzey işlemleri bakımından benzer özellikler göstermektedir. Çanak çömleğin büyük çoğunluğu kırmızı, kırmızımsı kahve, turuncu ve kahvenin çeşitli tonlarında astara sahip olmakla birlikte, siyah, gri ve krem astarlı örnekler de bulunmaktadır. Az sayıda da devetüyü astarlı mallar mevcuttur. Kaplarda açkılı uygulaması yaygındır. Hamur kum, taşçık, mika ve bitkisel katkılar içermektedir (French, 1965; French, 1969; Meriç, 1993: 45; Lichter, 2002: 162; Takaoğlu, 2004: 744-745; Derin, 2006: 3-5; Günel, 2006: 156; Akdeniz, 2011: 15-26; Takaoğlu ve Özdemir, 2013: 35-36).

Bu mal grupları dışında sınırlı sayıda bezemeli kap parçaları da ele geçmiştir. Boyalı malzemeler arasında Taklantepe (Akdeniz, 2011: 14) ve Moralı (French, 1965: 23. Fig. 5: 4; Takaoğlu, 2004: 751. Fig. 3: 26-28) gibi merkezlerde devetüyü ve krem zemin üzerine kırmızı boyalı örnekler tespit edilmiştir. İmpresso türü bezemeye sahip çanak çömlek parçaları da sadece Araptepe-Bekirlertepe (Lichter, 2002: 162) ve Çakallar Tepesi (Derin, 2006: 5) gibi yerleşimlerden ele geçmiştir. En yaygın kap formları arasında dışa dönük ağız kenarlı derin çömlekler, düzleştirilmiş ağız kenarlı çömlekler, içe dönük ağız kenarlı ve “S” profilli çanaklar bulunmaktadır. Çanak çömlekte tüp tutamaklar yaygındır. Bununla birlikte dikine ip delikli kuplar da vardır. Diplerin çoğu düz ya da disk biçimlidir. Halka biçimli dipler ise yaygın değildir ve sadece Moralı, Araptepe ve Çoşuntepe gibi yerleşimlerde ele geçmiştir (French, 1965; French, 1969; Meriç, 1993: 150; Lichter, 2002: 1963. Fig. 1; Takaoğlu, 2004: 449-451. Fig. 2-3; Takaoğlu, 2006: 412; Akdeniz, 2011: 41-46. Fig. 11-63).

Kıyı Ege’de yapılan arkeolojik yüzey araştırmalarında, yüzeyden toplanan diğer bir buluntu grubunu obsidyen ve çakmaktaşıdan yapılmış aletler oluşturmaktadır. Bu çalışmalarda saptanan başlıca alet türleri arasında dilgi, dilgi çekirdekler ve yongalar bulunmaktadır (French, 1965: 18; Lichter, 2002: 163; Takaoğlu, 2004: 745; Derin, 2006: 3; Günel, 2006: 160; Akdeniz, 2011: 15;

Takaoğlu ve Özdemir, 2013: 36-37). Bunların yanı sıra ezgi taşları, öğütme taşları (Takaoğlu, 2004; Caymaz, 2006: 3; Takaoğlu ve Özdemir, 2013: 35), yassı baltalar (Takaoğlu, 2004: 745; Derin, 2006: 5; Caymaz, 2006: 3; Takaoğlu, 2006: 412; Günel, 2006: 156-160), palet olarak tanımlanan taş kaplar (Caymaz, 2006: 3), sapan taşları (Takaoğlu, 2004: 751. Fig. 23; Takaoğlu, 2006: 412), dikdörtgenimsi kil bir baskı kalıbı (Takaoğlu, 2006: 412, Fig. 4; Takaoğlu ve Özdemir, 2013: 36) ve dikdörtgen biçimli kazıma bezemeli veya yalın, ayaklı ve ayaksız kutular ele geçmiştir. Bu tür kutular Höyücek II, Çaltıdere (Meriç, 1993: 144-145) ve Moralı (Takaoğlu, 2004: 750) gibi merkezlerde tespit edilmiştir.

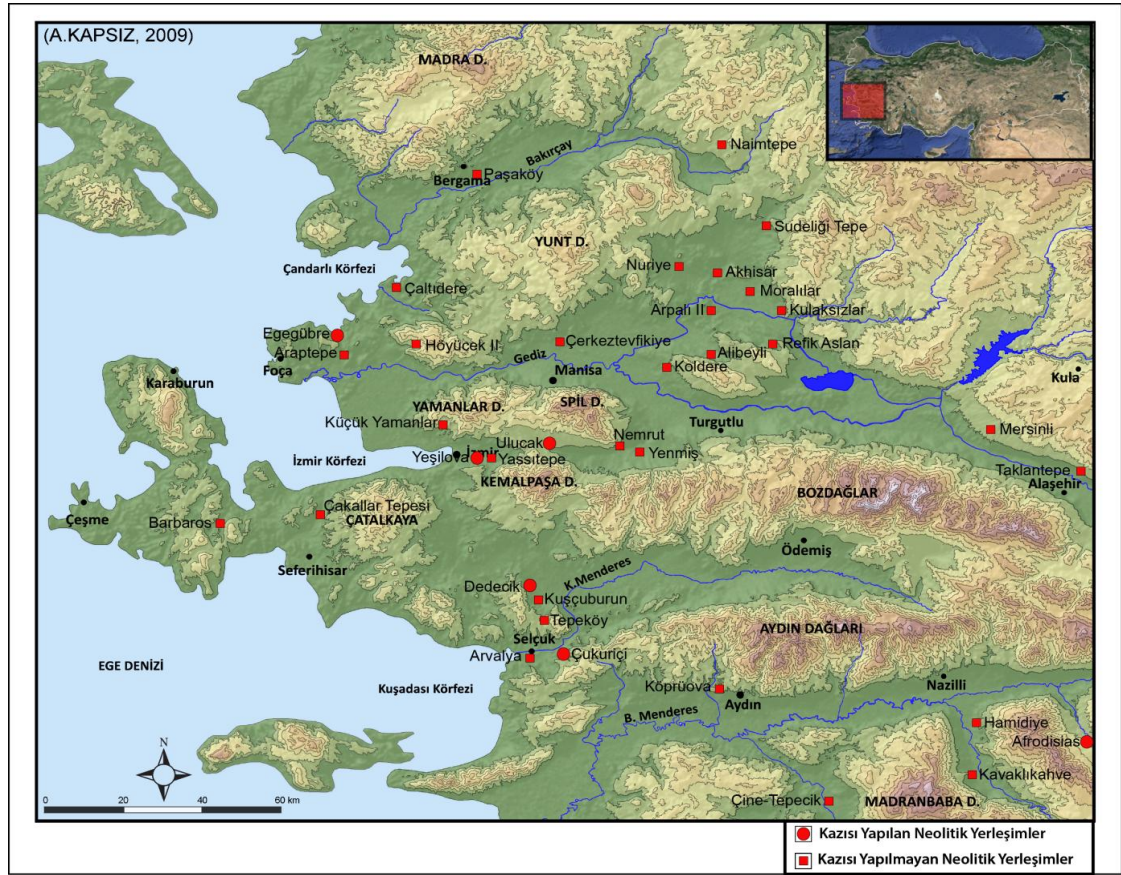
ALTINCI BÖLÜM

KIYI EGE NEOLİTİK DÖNEM YERLEŞİMLERİNİN İSKAN MODELİ

Arkeolojik bağlamda yerleşme türleri genellikle yer, boyut, mimari özellikler ve maddi kültür varlıklarına göre tanımlanırlar (Yakar, 2007: 15). Bununla birlikte yer kavramı sadece bir yerleşim yerinin sınırlı alanı ile değil, bölgesel çevresi göz önüne alınarak tanımlanmaktadır. Bir bölgenin tanımlanması ve sınıflandırılması, yerleşimlerin fiziki coğrafya üzerindeki dağılımlarının araştırılmasında önemli bir yer tutar. Bir bölge, yerleşim yerinde yapılabilecek tarımsal faaliyetleri de belirler. Zira özellikle kayalık araziler veya dağlık kesimlerde ekilebilir arazilerin sınırlı olması nedeniyle bu kısımlarda yerleşimler seyrek olarak karşımıza çıkar. Alçak bölgelerde bulunan ovalar ise yerleşim için daha sık terci edilmesine karşın nüfus hareketlerini engellerler. Bununla birlikte, derin oyuklarda bulunmaları veya zorlu arazilerden geçilerek ulaşılan nehir vadileri ise verimli alüvyon çökelleri nedeniyle büyük nüfuslar için en uygun bölgeler olarak kabul edilirler. Arazi özellikleri, toprak verimliliği, su ve iklim, yerleşik toplulukların kurulmasında hayati öneme sahiptir (Yakar, 2007: 19).

Nitekim Kıyı Ege'nin ilk yerleşik Neolitik topluluklarının yerleşim alanlarını kurarken çeşitli coğrafi faktörleri dikkate aldığı ve özellikle akarsular tarafından sulanan bereketli ovaların, çeşitli hayvan ve bitki türlerini barındıran sulak alanların yer seçiminde önemli olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir anlatım ile bölgedeki yerleşimlerin dağılımında Kıyı Ege'nin topografik özellikleri, hammadde ve özellikle su kaynakları gibi birden çok parametrenin belirleyici olduğu görülmektedir. Bunların yanı sıra yer seçiminde belirleyici olmuş gibi görünen bir diğer etken ise nehir havzalarının hareketli yapısı olmalıdır. Genel olarak Kıyı Ege Neolitik yerleşimlerinin nehirlerin zaman içerisinde yatak değiştirme ve alüvyon biriktirme eğilimlerinden dolayı çoğunlukla nehirleri çevreleyen daha eğimli ve yüksek kesimlere doğru veya nehirlerin çevresinde bulunan yükseltilerin üzerine kurulduğu söylenebilir (Ozan, 2012: 253).

Şekil 13: K1y1 Ege’de Kazısı Yapılmış ve Yüzey Araştırmaları ile Saptanmış Neolitik Dönem Yerleşimleri.

Karadaş, 2013: 914. (Düzenleyen: Kemal Baş)

Neolitik döneme ait yerleşimler doğu-batı aksında İç Ege ile sınırı belirleyen platolara kadar uzanan dağ arası ırmak havzalarında ama esas olarak Gediz Havzası'nda ve özellikle Manisa civarında Gediz'in yan kolları tarafından sulanan verimli ovalarda yoğunlaşmaktadır. Bu kesimdeki ilk yerleşimler farklı boyutlardaki akarsuların yanı sıra günümüzde kuruyan, ancak yakın tarihlere kadar varlığı bilinen göllerin kıyısında yer almakta ve böylelikle uygun koşullarda tarım ve hayvancılığa ilaveten avcılık ve toplayıcılığa devam etmekteydiler (Akdeniz, 2011: 26). Bornova ve Kemalpaşa Ovaları gibi verimli düzlükleri barındıran havzalar ise bir anlamda ilk yerleşimlere ait küçük köyler için uygun koşullar sağlamış ve tarım ve hayvancılık için bu alanlar yerleşimcilerin tercih nedeni olmuştur. Benzer bir şekilde Küçük Menderes Havzası'ndaki Torbalı Ovası ile Küçük Menderes Deltası ve Büyük Menderes Havzası ile bu havzaya güneyden bağlanan mikro havzalar, gerek tarıma

elverişli alanlar olması gerek bitki örtüsü ve sulak alanlar bakımından zengin olması gerekse de avcılık ve toplayıcılık potansiyeli nedeniyle yerleşik topluluklar için son derece belirleyici alanlar olmuştur.

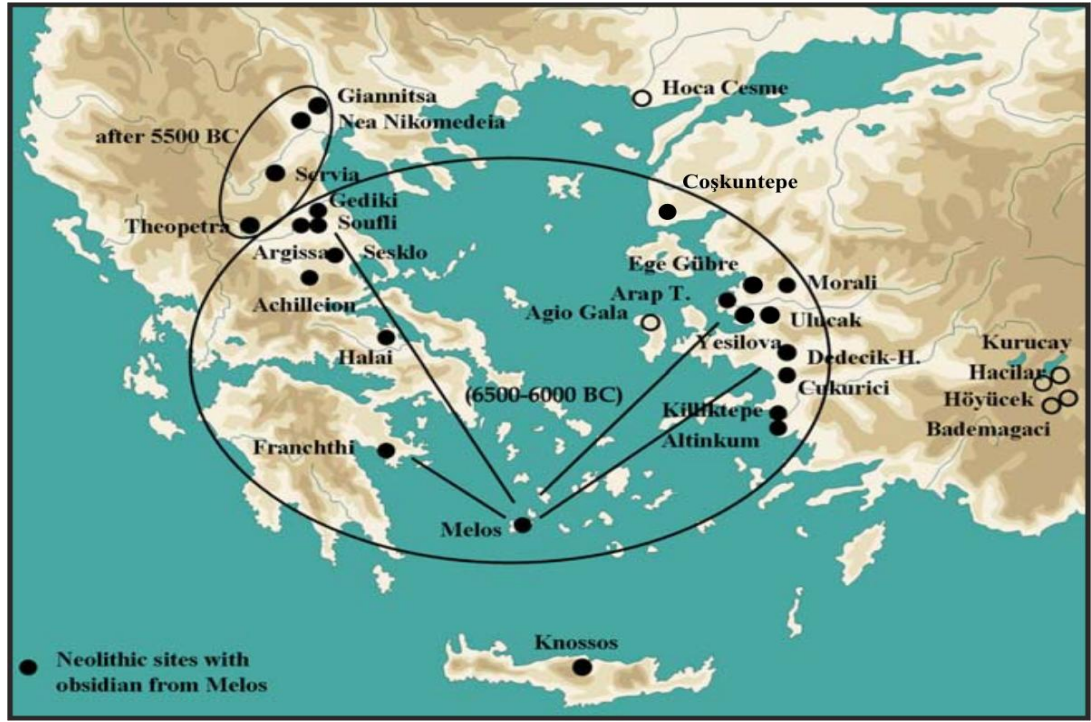
Kıyı ve kıyı ile ilişkili iç kısımlardaki verimli ova yerleşimleri dışında Killiktepe ve Coşkuntepe gibi hemen kıyı şeridinde yer alan yerleşimler de mevcuttur. Genel olarak kabul edilen görüşe göre verimli ovalarda bulunan yerleşmelerde genellikle tarıma dayalı bir geçim ekonomisinin hakim olduğu, buna karşın kıyıda varlığını sürdüren Neolitik toplumların ise tarıma daha az önem verdiği varsayılmaktadır (Takaoğlu, 2006: 411). Denizden 230 m yükseklikte ve kıyıya 1 km uzaklıkta, üç taraftan sarp yamaçlarla çevrili ve yalnızca kuzey yönünden ulaşılabilen bir alan üzerinde kurulan Coşkuntepe, sürülebilir veya ekilip/biçilebilir alanların yakın çevresinde olmayışı, burada farklı ekonomik modellerin uygulandığı olasılığını düşündürmektedir (Takaoğlu, 2006: 412). Su kaynakları dışında yerleşimin kuzey ve batı yamaçları civarında bol miktarda volkanik kayaçların mevcut olması tarıma uygun olmayan bu alanın yerleşim yeri olarak seçilmesinin temel nedeni olmalıdır. Nitekim öğütme taşı üretiminin varlığını gösteren bitmemiş örnekler, üretim hataları, yonga parçaları bu alanda yoğun bir taş alet üretiminin olduğuna işaret etmektedir (Takaoğlu, 2006: 413). Öğütme taşı üretimine dayalı bir üretim sisteminin varlığı bu Neolitik köy toplumunun yerel ekonomisine önemli bir katkı sağlamış olmalıdır. Dolayısıyla Coşkuntepe yerleşmesi, Neolitik toplumların tarıma uygun alanlar olmasına rağmen neden kıyısız alanlarda yaşamayı terci ettikleri konusunda somut bir örnek olabilir. Her ne kadar Kıyı Ege Neolitik yerleşimleri arasında bu durumu açıklayabilecek kurgular yapmak şimdilik pek mümkün olmasa da, kıyıdaki toplumlarının kendi tarım dışı ürünlerini iç bölgelerde yaşayan Neolitik toplumların tahıl ürünleri ile değiş tokuş yaparak varlığını sürdürdüğünü söylemek olasıdır (Takaoğlu, 2006: 414).

Bölgede yerleşme modelini belirleyen ölçütlerden biri de çakmaktaşı kaynaklarıdır. Ege Gübre'nin yakınındaki Çakmaklı Köyü ve çevresi ile güneydoğusundaki Karaçakmak ve Akçakmak tepelerinde bulunan çakmaktaşı kaynağı (Sağlamtimur ve Ozan, 2012: 236) yerleşimin bu alanda kurulmasında belirleyici faktör olmalıdır. Zira bu hammadde kaynaklarının, yerleşimde yoğun olarak üretilen çakmaktaşı aletler ile ezgi taşları ve havanların kaynağını

oluşturduğunu söylemek mümkündür. Özellikle çakmaktaşı alet üretiminin yoğun olması, bu aletlerin diğer yerleşimler ile takas edildiği bir sistemin bulunduğu dair bir belirtti olarak görünmektedir. Ancak bu değerlendirmelerin geçerliliğini sınavacak arkeometrik araştırmalar henüz yapılmamıştır. Bununla birlikte, böyle bir durum var ise yerleşimler arasındaki eş zamanlı gelişmelerin bir ayağını bu tür karşılıklı takas ağının oluşturduğu söylenebilir (Ozan, 2012: 255).

Öbür taraftan, coğrafik olarak önemli noktalarda yer alan kıyı Neolitik yerleşimleri sadece deniz kaynakları, tarım veya hayvancılıkla geçinen köy toplulukları olarak değil, yerel veya bölgesel değiş tokuş sistemi içinde örneğin Melos obsidyeninin Kıyı Ege'ye ulaşmasında önemli rol oynayan aracı toplumlar da olabilirler (Takaoğlu, 2006: 414).

Şekil 14: Neolitik Dönemde Melos Adası Obsidyeninin Dağılımı.

Kaynak: Reingruber, 2008: 302. (Düzenleyen: Kemal Baş)

Mevcut veriler Melos obsidyeninin Kıyı Ege'ye nasıl ulaştığı ve bölgede nasıl bir sistem üzerinden dağıtıldığı konusunda henüz yeterli kanıt sunmasa da, bahse konu olan obsidyenin bölgedeki varlığı yapılan araştırmalarla kanıtlanmıştır. Kıyı Ege Bölgesi'nde Coşkuntepe (Takaoğlu ve Özdemir, 20113: 36), Killiktepe (Voigtlander, 1983: 36), Morali (French, 1965: 20) ve Araptepe-Bekirlertepe

(Lichter, 2002: 164) gibi yerleşimlerde bulunan obsidyenin Melos kökenli olduğu, araştırmacılar tarafından söz konusu buluntunun makroskopik özellikleri dikkate alınarak ileri sürülmüş. Bununla birlikte, Melos obsidyeni Ulucak (Çilingiroğlu, 2010: 18) ve Dedecik-Heybelite'de (Herling ve diğerleri, 2008: 51) ise arkeometrik yöntemlerle kanıtlanmıştır.

Melos Adası'ndaki kaynaklardan getirilen obsidyenin dışında çok az miktarda İç Anadolu kökenli obsidyenin Ulucak (Çilingiroğlu, 2010: 18), Dedecik-Heybelitepe (Herling ve diğerleri, 2008: 54) ve Coşkuntepe (Takaoğlu ve Özdemir, 2013: 37) gibi Neolitik yerleşimlerde tespit edilmesi, bölgeler arasındaki değiş tokuş ilişkisinin varlığını gösteren bir diğer önemli kanıttır. Ancak iç kesimlerde yeterli sayıda arkeolojik araştırmalar olmadığından gerek bölgeler arası gerekse de bölgesel bağlamda tam olarak nasıl bir sistemin işlediği henüz bilinmemektedir. Bununla beraber, Orta Anadolu kökenli obsidyenin Ege'nin kıyı kesiminde yer alan yerleşimlere aktarılmasında konumundan dolayı iç kısımlarda bulunan topluluklar olasılıkla önemli bir rol oynamışlardır.

Neolitik dönem yerleşimlerinin çoğu çeşitli faaliyetler nedeniyle tahrip edildiği için sınırlarını kesin olarak belirlemek pek mümkün değildir. Kızıl Çukur Höyük, 7.5 hektar boyutu (Akdeniz, 2011: 14) ile bölgedeki en büyük yerleşim yerini temsil etmektedir. Bunun dışındaki diğer yerleşimlerin boyutları ise birbirine son derece yakın olup yaklaşık olarak 1 ile 3 hektar arasında değişmektedir. Öte yandan Neolitik dönemdeki yerleşmelerin tamamı küçük çiftçi topluluklar olup, aralarında herhangi birinin merkez olarak ön plana çıkmadığını söylemek mümkündür. Nitekim yerleşimlerin boyutları dışında gerek yerleşim içi örgütlenme bağlamında gerekse de çanak çömlek, küçük buluntu veya mimari öğeler bağlamında yerleşimler arası veya yerleşim içinde herhangi bir hiyerarşik ilişkinin olmadığı anlaşılmaktadır.

Yukarıda da belirtildiği üzere yerleşimler verimli ve geniş havzasıyla Gediz başta olmak üzere kıyıdan iç kesimlere doğru bu vadiler boyunca yayılırlar. Böylesi bir dağılımın belirli konularda nispeten farklı bir toplumsal ekonomik yaşam biçimini de ima ettiğine, özellikle kıyı ile daha içerde bulunan yerleşimler arasında materyal kültür bağlamında bazı farklılıklar bulunduğu dair arkeolojik veriler vardır (Ozan, 2012: 255). Nitekim Ulucak, Yeşilova ve Ege Gübre'de ortaya çıkarılan materyal buluntular, bu yönde bir farklılaşmanın olduğunu ortaya

koymaktadır. Z. Derin, Neolitik dönem mimarisinin iç veya kıyı kesiminde farklılıklar gösterdiğini ve bu kültürel farklılıklarda özellikle coğrafi faktörlerin belirleyici olduğunu belirtmiştir. İzmir'in dışında Kemalpaşa Ovası'nda bulunan Ulucak Höyük'te IVb yapı katının mimarisi bitişik düzende inşa edilmiş kerpiç duvarlı düz damlı yapılardan oluşuyorken aynı dönemde çağdaş yerleşimler olan ve kıyıda yer alan Yeşilova 1-2 ile Ege Gübre IIIa yapı katlarında ise ayrı düzende inşa edilmiş taş temelli yapılar mevcuttur (Derin, 2011b: 817-318). Dolayısıyla Neolitik yerleşimler gerek sosyo-ekonomik yaşam modelleri bakımından gerekse de coğrafi şartlarla ilişkili olarak kuruldukları yer bakımından farklı kategorilere ayrılmaktadır. Yerleşimler kıyı ve iç kısımlarda ovalarda, dağlık kesime yakın yamaçlarda, ovaların daha eğimli ve yüksek kesimlerinde olmak üzere üç grup altında sınıflanabilir.

1- Tepe Yerleşimleri: bu tür yerleşimler çoğunlukla dere kıyılarında, ovalara hakim tepelerin üst kesimlerinde kurulmuşlardır. Verimli ovalara hakim tepeler, sıtma gibi hastalıklara neden olabilecek bataklıklara sahip, yabani hayvanların saldırısına ve sık sık sel baskınlarına uğrayan ova seviyesindeki alanlara göre daha güvenli bir konuma sahiptir (Derin, 2006: 6). Çakallar Tepesi, Arap Tepe, Küçük Yamanlar, Barbaros Tepeüstü, Nuriye, Koldera, Naim Tepe, Taklan Tepe, Çoşkuntepe ve Dedecik- Heybelitepe bu tür yerleşimlere örnek verilebilir.

2- Kıyı ve İç Kısımlarda Ova Yerleşimleri: ova seviyesindeki düz alanlarda, dere veya ırmak kenarına kurulmuş yerleşimler; Nemrut, Yenmiş, Ulucak, Yeşilova, Çukuriçi, Aphrodisias-Pekmez, Arvalya, Yassitepe, Akhisar Höyük, Refik Aslan, Moralılar, Kızılçukur, Kulaksızlar, Alibeyli, Çerkestevfikiye, Hamidiye, Arpalı II, Tepeköy, Paşaköy, Kuşçuburun, Kiliktepe ve Çine-Tepecik gibi merkezler olarak bilinmektedir.

3- Yamaç Yerleşimleri: bu tür yerleşimler, genel olarak dere kaynaklarına ve doğal su kaynaklarına yakın olup, çevresindeki verimli tarım arazilerine hakim bir konuma sahiptir Kayışlar, Kavaklıkale, Su Deliği Tepe, Köprüova, Araptepe-Bekirlertepe ve Kömürburnu gibi merkezler bu tip yerleşim modeline sahiptir.

Genel olarak değerlendirildiğinde Kıyı Ege Bölgesi'nde ilk yerleşik çiftçi topluluklar, yerleşmek için yüzey şekilleri uygun, kolay elde edilebilir su ve besin kaynaklarının bulunduğu yerleri tercih etmişlerdir. Ancak Beşparmak (Latmos) Dağları ve çevresinde yapılan araştırmalar sonucunda kaya resimlerinin yanı sıra

yassı baltalar, obsidyen ve çakmaktaşıdan aletler, çeşitli öğütme taşları ve çanak çömlek parçaları gibi Neolitik döneme ait buluntuların tespit edilmesiyle birlikte (Peschlow-Bindokat ve Gerber, 2012: 67), bölgede Neolitik toplulukların ovalar dışında yüksek dağlık kesimleri de yerleşim yeri olarak seçtiklerini ortaya koymuştur. Bulunduğu topografik konum ve doğal çevre itibariyle bahse konu olan yerleşim, tarıma dayalı köy topluluklarından ziyade, daha çok sürü hayvancılığı ve avcı-toplayıcılığa uygun bir geçim modeline sahip bir topluluğa işaret etmektedir. Bu durum, bugüne kadar yapılan araştırmalar sonucunda elde edilen bulgulardan yola çıkarak Neolitik dönemde toplulukların yalnızca tarıma elverişli ovaları yaşam yeri olarak seçtiği algısının yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini kanıtlamaktadır (Dedeoğlu, 2010: 102). Bu nedenle, bölgenin Neolitik dönemdeki yerleşim modeline ilişkin olarak daha geniş bir tablo ortaya koyabilmek için bölgenin tamamına yönelik ve özellikle dağlık kesimde yoğun ve sistematik araştırmalar yapmak zorunludur.

SONUÇ

Çekirdek bölgenin çeperinde bulunan Batı Anadolu’da Neolitik yaşam biçiminin ne zaman ve nasıl başladığı veya bölgenin yerli avcı-toplayıcı toplulukları ile olan kültürel ilişkiler uzun zamandır tartışılan bir konudur. Bununla beraber, Batı Anadolu’nun özellikle kıyı kesiminde son yıllarda yapılan kazılar, bölgenin prehistoryasına ilişkin olarak önemli bilgiler ortaya çıkarmıştır. Söz konusu kazılarda ortaya çıkarılan veriler, Kıyı Ege’de Neolitik yaşam biçiminin temelini oluşturan gelişmelerin “Çekirdek Bölge” ile olan iletişim ve etkileşimin bir sonucu olduğuna işaret etmektedir. Nitekim Ulucak Höyük’ün en erken tabakasında ortaya çıkarılan ve örgütlü iş gücü ile belli bir teknik bilgi düzeyi gerektiren kırmızı boyalı kireç tabanların yanı sıra aynı tabakada koyun, keçi, sığır ve domuz gibi evcil hayvanların birden bire ortaya çıkması (Çilingiroğlu ve diğerleri, 2012: 151), Kıyı Ege’de Neolitik yaşam biçiminin başlangıcının bölgesel bir gelişimin değil, dışarıdan aktarımın sonucu olduğunu göstermektedir. Başka bir deyişle Anadolu’nun batı kısmında ortaya çıkan Neolitikleşme ikincil bir Neolitikleşmedir. Yani çevrede yaşayan yabani hayvanların bağımsız olarak evcilleştirilmediği, tam tersine evcilleştirilen hayvanların doğudan batıya doğru çeşitli yollarla aktarıldığı bir Neolitikleşme sürecidir.

Mimari plan ve yerleşme düzeni bağlamında Kıyı Ege ile Göller Bölgesi ve İç Anadolu arasında tam bir paralellik kurmak güç olmakla birlikte, Ulucak’ın VI. tabakasında ortaya çıkarılan kırmızı boyalı kireç tabanlar, çanak çömlek ve Latmos kaya resimleri, Kıyı Ege’nin Göller ve Orta Anadolu bölgeleri ile etkileşim içinde olduğunu göstermektedir. Özellikle Latmos kaya resimlerinde saptanan çeşitli geometrik şekiller ve figürlerin, Hacılar Geç Neolitik/Erken Kalkolitik döneme ait çanak çömlek bezemeleri ile olan paralellikleri (Peschlow-Bindokat, 2002: 193), Göller Bölgesi ile olan kültürel etkileşime işaret etmektedir. Bununla birlikte, Kıyı Ege’de yapılan kazıların İzmir ve çevresi ile sınırlı kalması nedeniyle iç kısımlar esas olarak yüzey araştırmaları sonucunda toplanan maddi öğeler üzerinden bilinmektedir. Dolayısıyla söz konusu alanlarda yüzey araştırmalarının ötesinde kazı çalışmalarının yapılmasıyla beraber, hem Neolitik dönemin erken aşamalarına dair hem de Kıyı

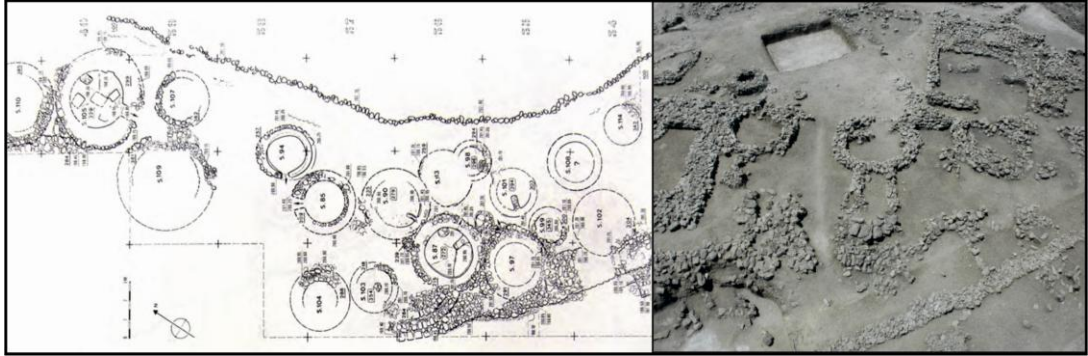
Ege'nin Göller Bölgesi ve İç Anadolu ile olan sosyo-kültürel bağı veya etkileşiminin boyutu ile ilgili olarak daha somut bulgulara ulaşılacağı açıktır.

Öte yandan mevcut veriler, Orta Anadolu ile olan etkileşimin yanı sıra Akdeniz ve Ege kıyı şeridinde gelişen ve temeli deniz olan ayrı bir Neolitik yayılımın olduğunu göstermektedir (Özdoğan, 2007a: 447; Çilingiroğlu Ç., 2010). Anadolu'nun güney sahillerinde bu görüşü destekleyen arkeolojik veriler eksik olsa da Kıta Yunanistan'ın Neolitik yaşam biçiminin Levant Bölgesi'ndeki Neolitik yaşam biçimi ile olan benzerlikleri (Perlés, 2005: 280) ve baskı bezekli-impresso türü çanak çömleğin yayılımı, bu kültürün Yakındoğu'dan batıya aktarımında sadece kara yolunun değil, deniz yolunun da önemli olduğunu göstermektedir. Öte taraftan bugün Akdeniz Kıyı Neolitiğinin varlığı genel olarak kabul görmekle birlikte söz konusu kültürü açık bir şekilde ifade etmek çoğu zaman mümkün değildir. Çünkü yukarıda da değinildiği gibi çanak çömlek dışında bu gelişmeyi takip edecek bir veri henüz yoktur. Ancak Kıbrıs'taki yuvarlak planlı Neolitik dönem mimarisiyle Ege Gübre'de ortaya çıkarılan yuvarlak planlı taş temelli yapılar arasındaki benzerliğin de Neolitik yaşam biçiminin deniz yoluyla yayılımının bir sonucu olduğu belirtilmiştir (Özdoğan, 2007a: 455). Ancak gerek mimari plan gerekse de yerleşim düzeni bağlamında düşünüldüğünde Kıbrıs'taki yuvarlak planlı yapılar ile Ege Gübre'de tespit edilen yuvarlak planlı taş temelli yapıların bir ve aynı özelliklere sahip olmadıkları görülecektir¹⁰. Bu nedenle, Kıbrıs ile Ege Gübre arasında kurulan organik bağın doğrulanması veya yanlışlanması için daha detaylı karşılaştırmalar gereklidir.

Ege Gübre'de mimari IV. tabakada merkezi avlunun etrafında konumlanan yuvarlak planlı yapılar ile başlasa da bir sonraki tabakada bu yapılar ana yapı olma özelliğini kaybedecektir. Dikdörtgen planlı yapıların kenarlarına bitişik olarak inşa edilen ve içinde ocak veya fırın gibi herhangi bir mimari öğenin olmadığı yuvarlak planlı yapılar olasılıkla bir yaşam yeri değil, dikdörtgen yapılara ait depo veya işlik mekanları olarak kullanılmış olmalıdır (Sağlamtimur ve Ozan, 2012: 103).

¹⁰ Ç. Çilingiroğlu ile özel görüşme

Şekil 15: Khiroktia IIIb Katı Yuvarlak Planlı Yapıları ile Ege Gübre'nin Yuvarlak ve Dikdörtgen Planlı Yapıları.

Kaynak: Le Brun, 1984: Fig. 8; Sağlamtimur, 2012: 208.

Melos obsidyeninin dönemsel olarak farklı coğrafyalardaki varlığı takip edildiğinde deniz ulaşımının erken dönemlerde dahi kullanıldığı görülecektir. Nitekim Kıta Yunanistan'da özellikle Franchthi Mağarası'nda yapılan çalışmalar, Melos obsidyeninin Üst Paleolitik ve özellikle Epipaleolitik/Mezolitik'ten itibaren Yunanistan'daki topluluklar tarafından kullanıldığını ortaya çıkarmıştır (Renfrew ve Aspinal, 1990: 257).

Şekil 15: Epipaleolitik/Mezolitik Dönemde Melos Adası Obsidyenin Dağılımı.

Kaynak: Reingruber, 2008: 301.

Öbür taraftan gerek Kıbrıs gerekse de Girit Adası'nda ortaya çıkarılan bulgular, deniz ulaşımının en azından Paleolitik dönemin sonlarında başladığını ve MÖ 10.000 yıllarından itibaren gelişerek kapsamlı bir biçim aldığını göstermektedir (Özdoğan, 2013a: 259). Nitekim Batı Anadolu kazılarında analizi yapılmış obsidyenlerin hemen hemen tamamı Melos Adası'ndaki Adamas ve Demenegaki kaynaklarından sağlandığı ortaya çıkmıştır (Çilingiroğlu ve diğerleri, 148; Horejs, 2012: 119; Herling ve diğerleri, 2008: 28).

Mevcut veriler doğrultusunda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

-Kıyı Ege Bölgesi'nde Neolitik dönem yerleşimleri daha önce de belirtildiği gibi kıyı ve iç kısımlarda tarım ve hayvancılık için uygun koşullara sahip verimli alüvyal ovalarda, dağlık kesime yakın yamaçlarda, ovaların daha eğimli ve yüksek kesimlerinde nispeten birbirinden farklı doğal çevre ortamında akarsu ve tatlı su kaynaklarının yakınında yer almaktadır. Dolayısıyla bu yerleşimler arasında yer seçimine bağlı olarak gerek hammadde ve besin kaynakları çeşitliliği gerek doğal çevreden yararlanma biçimleri gerekse de yerleşme düzeni ve mimaride bazı farklılıklar mevcuttur. Bununla birlikte, arkeolojik araştırmaların esas olarak ovalarla sınırlı kalması nedeniyle dağlık kesimler henüz bilinmezliğini korumaktadır. Öte yandan, yerleşik yaşam biçiminin tarım ve hayvancılıktan bağımsız olarak avcılık ve toplayıcılıkla da sürebildiğinin anlaşılması ile birlikte, avcılık bakımından ovalara göre daha uygun olan dağlık kesimlerin de topluluklar tarafından yaşam alanı olarak seçilmiş olabileceğine işaret etmektedir. Nitekim Göbekli Tepe ve Karahan Tepe gibi Neolitik dönemin erken aşamalarını yansıtan yerleşimler ovalar dışında dağlık alanlarda da Neolitik döneme ait yerleşimlerin olduğunu göstermektedir (Özdoğan, 2007a: 454-455). Bununla birlikte, şimdilik tek örnek olan ve Geç Neolitik döneme tarihlenen Latmos Dağı'ndaki kaya resimleri ile çanak çömlek, baltalar ve obsidyen gibi buluntular (Peschlow-Bindokat ve Gerber, 2012: 67) Kıyı Ege'de de dağlık kesimin önemli bir yaşam alanı olabileceğine işaret etmektedir. Bu veriler doğrultusunda bölgede Neolitik dönem iskan modelinin sadece alçak kesimlerdeki ova yerleşimlerinden oluşmadığı, buna karşın bölgenin dağlık kısmında farklı geçim modeline sahip yerleşimlerin olması mümkündür. Dolayısıyla Kıyı Ege'de dağlık kesimleri de kapsayan kapsamlı arkeolojik araştırmalar ile Neolitik dönemin çeşitli aşamalarına ait yeni yerleşimlerin saptanması olasıdır.

-Kıyı Ege Bölgesi'nde yerleşimler arasında mimaride ve yerleşim düzeninde farklılıklar mevcuttur. MÖ 7. binyılın ilk yarısına tarihlenen ve Kıyı Ege'de mevcut verilere göre en erken yerleşim katını temsil eden Ulucak'ın VI. tabakasında dal örgü tekniği ile yapılmış ve kırmızı kireç tabanlara sahip, dörtgen planlı yapılar vardır (Çevik, 2013: 148-150). Bir sonraki aşama olan V. tabakada kazı çalışmaları sınırlı alanlarda gerçekleştirildiği için bu tabakanın erken evrelerinde mimari doku ile ilişkin veriler nispeten sınırlıdır. Bununla birlikte, söz konusu tabakanın geç evrelerinde tanımlanabilir bir yerleşim planı karşımıza çıkmaktadır. MÖ yaklaşık olarak 6200/6100 yılları arasında Ulucak Vb yapı katında dikdörtgen planlı ve ayırık düzende inşa edilmiş yapılar mevcuttur (Çilingiroğlu Ç., 2009: 62-63). Aynı tarihlerde Ege Gübre'nin en erken tabakası olan IV. tabakada ise olasılıkla bir avluya göre konumlandırılmış ve bağımsız inşa edilmiş yuvarlak planlı yapılar bulunmaktadır (Sağlamtimur ve Ozan, 2012: 105-106; Ozan, 2012: 50-51).

MÖ 7. binyılın sonuna tarihlenen Ulucak Va inşa teknikleri ve plan bakımından bir önceki evrenin devamı niteliğindedir. Ancak bu evrede yapılar bağımsız değil, bitişik düzende yapılmıştır (Çilingiroğlu ve diğerleri, 2012a: 145). Bu yapı katının çağdaşı olan Ege Gübre IIIb'de ise merkezi bir avlu etrafında yuvarlak planlı yapıların yanı sıra dikdörtgen planlı yapılar ortaya çıkar. Bu aşamada çalışma kapsamında daha önce de bahsedildiği gibi yuvarlak planlı yapılar ana yapı olma özelliğini kaybeder. Ayrıca yerleşim doğusundan akan ve zaman zaman taşan Hayıtlı Dere'ye önlem almak için yapılmış bir çevre duvarı vardır (Sağlamtimur, 2012: 198-199). MÖ 6. binyılın ilk yarısında yani yerleşimlerin son aşamasında Ulucak IVb'de iki sokağa paralel ve bitişik düzende inşa edilmiş kerpiç yapılar bulunmaktadır (Çilingiroğlu ve diğerleri, 2004: 30). Ege Gübre IIIa'da ise bir önceki yapı katında gözlendiği üzere, merkezi bir avlu etrafında bağımsız düzende inşa edilmiş tek veya çok odalı dikdörtgen planlı yapılar ile bunlara bitişik yuvarlak planlı yapılar vardır. Aynı zamanda yerleşimin doğu kısmını sınırlayan ikinci bir çevre duvarı inşa edilmiştir (Ozan, 2012: 68-79). Yeşilova III 1-2 yapı katlarında ise ayırık düzende inşa edilmiş, taş temelli dikdörtgen planlı yapılar ortaya çıkarılmıştır (Derin, 2012a: 41-42). Öte yandan Dedecik-Heybelitepe'de kazılar sınırlı alanlarda gerçekleştirildiği için bu yerleşimin mimari dokusuna ilişkin veriler sınırlıdır (Lichter ve Meriç, 2007: 385). Çukuriçi'nde son yıllarda yapılan kazılarda IX. tabakada taş temelli dikdörtgen planlı

evler, kulübeler, depolama ve pişirme amaçlı çukurlar gibi birçok farklı yaşam ve faaliyet alanı bulunmuştur (Horejs, 2012: 117). Aphrodisias-Pekmez Tepe’de ise yapılan kazı çalışmalarında çanak çömlek dışında herhangi bir arkeolojik bulgu ortaya çıkarılamamıştır (Joukowsky, 1986: 47).

-Kıyı Ege’de kazısı yapılmış yerleşimlerden saptanan veya yüzeyden toplanan çanak çömlekler kimi farklılıklara rağmen yüzey işlemleri, astar rengi ve kap biçimleri bakımından benzer özellikler göstermektedir. Söz konusu çanak çömlekler kırmızı ve kırmızının çeşitli tonları ile kahve, açık kahve, krem ve nadiren gri renkli mallardan oluşmaktadır. Kırmızı Astarlı ve Açıklı Mallar hemen her yerleşimde baskın mal grubunu oluşturmaktadır. Boyalı kaplar birkaç parça ile sınırlıdır. Ulucak, Yeşilova, Ege Gübre, Dedecik-Heybelitepe, Çukuriçi ve Aphrodisias-Pekmez gibi yerleşimlerde tespit edilen baskı bezemeli-impreso türü çanak çömleğin oranı ise % 1’i geçmez (Çilingiroğlu ve diğerleri, 2012: 143-147; Derin, 2012: 181; Sağlamtimur, 2012: 200; Lichter ve Meriç, 2012: 134; Horejs, 2012: 119; Joukowsky, 1986: 521, Fig. 375). Bölgede saptanan kap biçimleri de bütünlük göstermektedir. Bu kaplar arasında esas olarak “S” profilli kaseler ve çanaklar çoğunluğu oluştururken, küresel gövdeli ve daralan ağızlı boyunsuz çömlekler ile daha ilerleyen aşamalarda ortaya çıkan dik ve dışa açılan boyunlu çömlekler diğer önemli kap biçimleridir.

-Gerek kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan gerekse de yüzeyden toplanan küçük buluntu topluluklarının önemli kısmı henüz çalışılmamış veya yayınlanmamıştır. Buna rağmen bölgesel bağlamda bazı çıkarımlar yapmak mümkündür. Neolitik kültürün karakteristik öğelerinden olan obsidyen ve çakmaktaşıdan dilgi, kazıyıcı ve orak bıçakları, yassı baltalar, kadın figürünleri, kil sapan taneleri, çeşitli öğütme ve ezgi taşları, kemik aletlerden özellikle bızlar ve kil baskı kalıpları gibi buluntular bölge yerleşmelerinin hemen hemen tümünde bulunmaktadır. Ortak dizgelere sahip bir yaşam biçiminin maddi yansımaları olmaları bakımından çağdaş toplumlar arasındaki bu benzerlikler vurgulanmaya değerdir. Her ne kadar doğal ve kültürel faktörler nedeniyle mimari planlar ve yerleşim düzenleri yerleşmeler arasında farklılık gösterse de, maddesel kültürdeki bu yakın benzerlikler, genel olarak, Batı Anadolu Neolitik çiftçilerinin sahip olduğu ortak bir teknolojik, sosyal, ekonomik ve ideolojik dünyaya işaret etmektedir.

-Bölgede yüzey araştırmaları ile saptanmış Neolitik döneme ait otuzun üzerinde yerleşim yeri mevcuttur. Bununla birlikte, Ulucak'ta şu anki verilere göre sadece bir açmada tespit edilen Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem (PPN) (Çevik, 2013: 148-150) dışında, Kıyı Ege'de yerleşik yaşama geçişin erken safhaları hakkında veriler henüz çok azdır. Ancak Çukuriçi'nin henüz kazılmayan yaklaşık 3 metrelik bir kültür dolgusunun (Horejs, 2012: 120) yanı sıra bölgede yapılacak yeni kazılar ile Neolitik dönemin erken aşamalarına ait bulgulara ulaşmak mümkündür.

-Bölgedeki araştırma eksikliği nedeniyle tekil buluntular dışında Neolitik öncesine ait kültürel süreci yansıtan somut veriler henüz tespit edilememiştir. Bu nedenle, Epipaleolitik altlığın Neolitik kültürün ortaya çıkış süreci ile ilişkisi olup olmadığı şimdilik bilinmemektedir. Bu sorun ancak Neolitik öncesi kültürel süreci anlamaya yönelik kapsamlı yüzey araştırmaları ile açıklık kazanacaktır. Aynı zamanda iki kültür arasındaki ilişkiselliği ya da kapukluğu kavrayabilmek için bölgede mevcudiyeti şimdilik çok sınırlı da olsa Epipaleolitik döneme ait taş aletler ile Neolitik dönemin yontma taş aletlerini karşılaştırmalı olarak çalışılması gereklidir.

-Araştırma eksikliğinin yanı sıra kıyı topografyasının alüvyal dolgu birikimi ve deniz seviyesinin yükselmesine bağlı olarak değişmesi sonucunda kıyı Neolitik yerleşimleri ile ilgili bulgulara ulaşmak çoğu zaman zordur. Bununla birlikte, artık bir "Kıyı Neolitizi" kavramından bahsetmek mümkündür. Bu nedenle, Ege ile Doğu Akdeniz arasındaki coğrafi alanlarda Kıyı Neolitizi ile ilgili olabilecek arkeolojik araştırmalara ve özellikle kazılara da ağırlık verilerek denizsel Neolitik yayılımının işleyişi ve farklı süreçleri aydınlatılmalıdır.

Sonuç olarak, bölgesel ölçekte ani iklim değişiminin ya da başka faktörlerin tetiklediği bir çöküşün olup olmadığı henüz bilinmemekle birlikte, Kıyı Ege'de MÖ 6. binyılın ilk yarısında pek çok merkezin terk edildiği anlaşılmaktadır. Ulucak yerleşimi büyük bir yangınla sona ermişken (Çilingiroğlu ve diğerleri, 2004: 38) Yeşilova'daki yerleşimin de höyüğün kuzeyinden akan Manda Deresi'nin taşmasıyla sona erdiği görölmektedir (Derin, 2007: 379). Ege Gübre'de ise herhangi bir doğal felaketin izine rastlanmamış, ancak elde edilen veriler bu yerleşimin de yaklaşık olarak aynı süreç içinde terk edildiğini göstermektedir. Bölgede bu tarihten sonra Neolitik toplulukların izine rastlanmaz.

KAYNAKÇA

Algan, O., Yalçın, M. N., Özdoğan, M., Yılmaz, Y., Sarı, E., Kırıcı-Elmas, E., Yılmaz, İ., Bulkan, Ö., Ongan, D., Gazioğlu, C., Nazik, A., Polat, M. A. ve Meriç, A. (2011). Holocene Coastal Change in the Ancient Harbor of Yenikapı-İstanbul and its Impact on Cultural History. *Quaternary Research* (76): 30-45.

Akdeniz, E. (1997). 1995 Yılı Büyük Menderes Ovası ve Çevresi Yüzey Araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*. II (14): 233- 254.

Akdeniz, E. (2011). Neolitik Çağ'da Manisa Yöresi. *Olba*. (19): 1-46.

Atalay, İ. ve Mortan, K. (1997). *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*. İstanbul: İnkılâp Yayınevi.

Balkan-Atlı, N. ve Cauvin, C. M. (2007) Anadolu Obsidyeni: Bir Dönemin Tanığı. *12000 Yıl Önce Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı* (ss.71-78). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bar-Yosef, O. (2002). The Natufian Culture and Early Neolithic: Social and Economic Trends in Southwestern Asia. *Examining the Farming/Language Dispersal Hypothesis* (ss.113-126). Cambridge: Mcdonald Institute for Archaeological Research.

Baird, D. (2007). Pınarbaşı: Anadolu'da Epi-Paleolitik Konak Yerinden Yerleşik Köy Yaşamına. *Türkiye'de Neolitik Dönem Yeni Kazılar Yeni Bulgular* (ss. 285-311). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Baird, D., Fairbairn, A., Martin, L. ve Middleton, C. (2012). The Boncuklu Project: The Origins of Sedentism, Cultivation and Herding in Central Anatolia. *The Neolithic in Turkey* (ss. 219-244). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Bekaroğlu, E. (2008). Doğu Akdeniz’de Geç Holosen’de Yükselmiş Kıyı Çizgileri Üzerine Bir Değerlendirme. *Coğrafi Bilimler Dergisi*. 6 (1): 1-21.

Braidwood, J. R. (1995). *Tarih Öncesi İnsanları*. Çev. Bilgi Altınok. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Brückner, H., Vött, A. ve Schriever, M. H. (2005). Holocene Delta Progradation in the Eastern Mediterranean-case Studies in their Historical Context. *Méditerranée*. (104): 95-106.

Cauvin, J. (1988). La Néolithisation du Turquie du Sud-Est Dans son Contexte Proche-Orientale. *Anatolica*. (15): 69-80.

Cauvin, J. (2000). *The Birth of the Gods and Origins of Agriculture*. UK: Cambridge University Press.

Caymaz, T. (2006). Aliğa-Helvacıköy Bölgesinde Bir Neolitik Yerleşim: Arap Tepe. *Arkeoloji Dergi*. 8 (2): 1-12.

Childe, G. V. (2006). *Kendini Yaratan İnsan*. Çev. Filiz Ofluoğlu. İstanbul: Varlık Yayınları.

Çakırlar, C. (2012a). The Evolution of Animal Husbandry in Neolithic Central-West Anatolia: The Zooarchaeological Record from Ulucak Höyük (c. 7040-5660 cal. BC, İzmir, Turkey). *Anatolian Studies*. (62): 1-33.

Çakırlar, C. (2012b). Neolithic Dairy Technology at the European-Anatolian Frontier: Implications of Archaeozoological Evidence from Ulucak Höyük, İzmir Turkey, ca. 7000-5700 cal. BC. *Anthropozoologica*. 2(47): 79-100.

Çevik, Ö. (2013). Ulucak Höyük 2009-2011 Yılı Kazı Çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*. 1 (34): 143-158.

Çilingiroğlu, Ç. (2009). *Central-West Anatolia at the end of 7th and Beginning of the 6th Millennium BCE Examined in the Light of Pottery from Ulucak İzmir*. (Elektronik Ortamda Yayınlanmış Doktora Tezi: <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:Bsz:21-opus-42785>). Tübingen. (06.01.2014)

Çilingiroğlu, Ç. (2010). The Appearance of Impressed Pottery in the Neolithic Aegean and its Implications for Maritime Networks in the Eastern Mediterranean. *TU-AR* (13): 9-22.

Çilingiroğlu, Ç. (baskıda). Impressed Pottery as a Proxy for Connectivity in the Neolithic Aegean and Eastern Mediterranean. *Sheffield Studies in Aegean Archeology*. Sheffield: Sheffield University Press.

Çilingiroğlu, Ç. ve Çakırlar, C. (2013). Towards Configuring the Neolithisation of Aegean Turkey. *Documenta Praehistorica*. (40): 21-29.

Çilingiroğlu, A., Derin Z., Abay, E., Sağlamtimur, H. ve Kayan, İ. (2004). *Ulucak Höyük: Excavations Conducted between 1995 and 200, Ancient Near Eastern Studies Supplement 15*. Louvain.

Çilingiroğlu, A. ve Dedeoğlu, F. (2007). Ulucak Höyük Kazıları 2005 Yılı Çalışmaları. *Kazı Sonuçlar Toplantısı*.1(28): 137-146.

Çilingiroğlu, A. ve Çilingiroğlu, Ç. (2007). Ulucak. *Türkiye'de Neolitik Dönem Yeni Kazılar Yeni Bulgular* (ss.361-372). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Çilingiroğlu, A., Çevik, Ö. ve Çilingiroğlu, Ç. (2012a). Ulucak Höyük Towards Understanding the Early Farming Communities of Middle West Anatolia: The Contribution of Ulucak. *The Neolithic in Turkey* (ss. 139-175). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Çilingiroğlu, A., Çevik, Ö. ve Çilingiroğlu Ç. (2012b). Ulucak Höyük. *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları* (ss.157-168). İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

Çukur, H. (1998). *Ege Bölümünün Ekosistemleri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dedeoğlu, F. (2010). *Neolitik Çağdan Erken Tunç Çağ Sonuna Kadar Yukarı Menderes Havzası*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Derin, Z. (2005). The Neolithic Architecture of Ulucak Höyük. *How Did Farming Reach Europe?* (ss. 85-94). İstanbul: Ege Yayınları.

Derin, Z. (2006). İzmir’den İki Yeni Prehistorik Yerleşim: Yassitepe Höyüğü, Çakallar Tepesi Höyüğü. *Arkeoloji Dergisi*. (VII): 1-6.

Derin, Z. (2007). Yeşilova Höyüğü. *Türkiye’de Neolitik Dönem Yeni Kazılar Yeni Bulgular* (ss.377-384). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Derin, Z. (2008). Neolithic Shellfish Gathering at Yeşilova: An Ethnoarchaeological View. *Ethnoarchaeological Investigations in Rular Anatolia. Vol.4* (ss.45-57). İstanbul: Ege Yayınları.

Derin, Z., Ay, F. ve Caymaz, T. (2009). İzmir’in Prehistorik Yerleşimi-Yeşilova Höyüğü 2005-2006 yılı Çalışmaları. *Arkeoloji Dergisi*. (XIII): 7-58.

Derin, Z. (2010a). İzmir’in Prehistorik Yerleşimi-Yeşilova Höyüğü 2008 Yılı Çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*. 1(31): 475-491.

Derin, Z. (2010b). İzmir’in Tarihöncesi Dönemi ve Yeşilova Höyüğü. *Dr. Eren Akçiçek’e Armağan* (ss. 57-71). İzmir.

Derin, Z. (2011a) Yeşilova Höyük. *Beginnings New Research in Appearance of the Neolithic between Northwest Anatolia and the Carpathian Basin* (ss.95-106). Leidorf.

Derin, Z. (2011b). İzmir'in Prehistorik Yerleşimi-Yeşilova Höyüğü 2009 Yılı Çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*. 4(32): 315-323.

Derin, Z. (2012a). İzmir'in Prehistorik Yerleşimi- Yeşilova Höyüğü 2010 Yılı Kazı Çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*. (33): 39-56.

Derin, Z. (2012b). Yeşilova Höyük. *The Neolithic in Turkey* (ss.177-195). İstanbul: Arkeoloj ve Sanat Yayınları.

Derin, Z. ve Öner, E. (1997). Ulucak Höyük Kazıları ve Paleo-Coğrafya Araştırmaları-1995 *Kazı Sonuçları Toplantısı*. 1(18): 411-439.

Derin, Z. ve Batmaz, A. (2004). Bornova-Kemalpaşa (İzmir) Arkeolojik Envanteri 2003. *TÜBA Kültür Envanteri Dergisi*. (2): 75-100.

Diakov, V. ve Kovalev, S. (2008). *İlk Çağ Tarihi 1, Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan*. Çev. Özdemir İnce. İstanbul: Yordam Yayınları.

Diamond, J. (2008). *Tüfek, Mikrop ve Çelik*. Çev. Ülker İnce. Ankara: TÜBİTAK.

Dinç, R. (1996). 1994 Yılı Akhisar- Kulaksızlar Mermer İdol Atölyesi Yüzey Araştırması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*. II(13): 11-41.

Dinç, R. (1997). Akhisar Kulaksızlar Mermer İdol Atölyesi ve Çevre Araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*. II(14). 255-282.

Doğan, M. (2013). Klaros (Menderes/İzmir) Çevresinde Coğrafi Çevre Değişimleri. *Prof. Dr. İlhan Kayan'a Armağan* (ss.963-980). İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.

Duru, R. (2007). Göller Bölgesi Neolitiği: Hacılar-Kuruçay Höyüğü-Höyücek-Bademağacı Höyüğü. *Türkiye’de Neolitik Dönem Yeni Kazılar Yeni Bulgular* (ss.331-360). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Erdoğu, B. (2000). The Problems of Dating Prehistoric axe Factories and Neolithization in Turkish Thrace. *Documenta Praehistorica*. (XXVII): 155-166.

Esin, U. (2004). Arkeolojik Terminolojide Bazı Sorunlar. *TÜBA-AR* (7): 21-30.

Esin, U. (2007). Anadolu Neolitiğine Başka Bir Bakış. *Türkiye’de Neolitik Dönem Yeni Kazılar Yeni Bulgular* (ss.XI-XIII). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Esin, U. ve Harmankaya, S., (2007). Aşıklı Höyük. Türkiye’de Neolitik Dönem Yeni Kazılar Yeni Bulgular (ss.255-272). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Evren, A. (1999). Efes Çukuriçi Höyüğü 1996 Yılı Kazısı. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* (92): 22-32.

Evren, A. ve İçten, C. (1998). Efes Çukuriçi Höyük ve Arvalya (G l Hanım) Höyükleri. *M ze Kurtarma Kazıları Semineri* (VIII): 111-133.

Flemming, N. C. (1998). Archaeological Evidence for Vertical Movement on the Continental Shelf during the Palaeolithic, Neolithic and Bronze Age periods. *Coastal Tectonics* (ss. 129-146). London: Geological Society.

French, D. (1965). Early Pottery Sites from Western Anatolia. *Bulletin of the Institute of Archaeology* (V): 15- 24.

French, D. (1969). Prehistoric Sites in Northwest Anatolia II: the Balıkesir and Akhisar/Manisa Areas. *Anatolian Studies*. (19): 41-98.

French, D. (1972). Excavations at Can Hasan III 1969-1970. *Papers in Economic Prehistory* (ss.181-190). Cambridge: Cambridge University Press.

Gaiman, N. (2002). *Amerikan Tanrıları*. Çev. Ferhan Ertürk. İstanbul: İnkılap Yayınları,

Gebel, H.G.K. (2004) There was no Center: The Polycentric Evolution of the Near Eastern Neolithic. *Neo-Lithics* (1): 28-32.

Gerber, C. (2002). Latmos (Beşparmak) Dağlarındaki Prehistorik Buluntulara Ait Sonuçlar. *Birinci Uluslararası Aşağı Büyük Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Sempozyumu* (ss. 194-198). Düzenleyen Adnan Menderes Üniversitesi Aydın. 15-16 Kasım 2001.

Güldoğan, E. (2008). *Mezraa Teleilat Tarak Baskı-Impresso Bezemeli Çanak Çömleğin Köken ve Dağılımı*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Günel, S. (2003). Aydın ve Muğla İlleri 2001 Yılı Yüzey Araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*. 2(20): 113-126.

Günel, S. (2005). Aydın ve Muğla İlleri 2001 Yılı Yüzey Araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*. 1(22): 183-192.

Günel, S. (2006). New Contributions to Western Anatolia Cultural History: Aydın Region Survey Project. *Praehistorische Zeitschrift*. (81): 153-174.

Harmankaya, S. ve Tanındı, O. (1996). Türkiye Arkeolojik Yerleşimleri Paleolitik ve Epipaleolitik. TAY (1). İstanbul: Ege Yayınları.

Hauptmann, H. (2007a). Nevalı Çori. *12000 Yıl Önce Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı* (ss.97-98). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Hauptmann, H. (2007b). Nevalı Çori ve Urfa Bölgesi'nde Neolitik Dönem: Genel Bir Bakış. *Türkiye'de Neolitik Dönem Yeni Kazılar Yeni Bulgular* (ss.131-164). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Hauptmann, H. ve Özdoğan, M. (2007). Anadolu'da Neolitik Devrim. *Vor 12000 Jahren in Anatolien Die ältesten Monumente der Menschheit/ 12000 Yıl Önce Anadolu İnsanlığının En Eski Anıtları* (ss.404-410): Almanya.

Herling, L., Kasper, K., Lichter, C. ve Meriç, R. (2008). Im Westen nichts Neues? Ergebnisse der Grabungen 2003 und 2004 in Dedecik-Heybelitepe. *Istanbulur Mitteilungen Band* (58): 13-65.

Hodder, I. (2006). *Çatalhöyük, Leoparın Öyküsü*. Çev. Dilek Şendil. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Hood, S. (1981). Excavations in Chios 1938-1955. *Prehistoric Emporio and Ayio Gala*. Oxford: British School of Archaeology at Athens.

Horejs, B. (2012). Çukuriçi: A Neolithic and Bronze Age Settlement in the Region of Ephesos. *The Neolithic in Turkey* (ss. 117-131). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Horejs, B., Galik, A., Thanheiser, U. ve Wiesinger, S. (2011). Aktivitäten und Subsistenz in den Siedlungen des Çukuriçi Höyük. Der Forschungsstand nach den Ausgrabungen 2006-2009. *Praehistorische Zeitschrift*. (86): 31-66.

Joukowsky, S. M. (1986). *Prehistoric Aphrodisias I-II*. USA: Brown University Center For old World Archaeology and Art.

Koçman, O. (1992). Ege Ovalarında İklim Koşullarının Çevresel Etkileri. *Ege Coğrafya Dergisi*. (6): 33-45.

Kansu, Ş. A. (1963). Ege (İzmir) Alt Paleolitiğine ait İlk Not. *Belleten* (107): 485-490.

Kansu, Ş. A. (1969). İzmir Dolaylarında Bulunan İkinci Bir Alt Paleolitik Alete Ait Not. *Belleten* (129): 79-81.

Karadaş, A. (2013). Bornova Ovası Kıyı Sedimanlarında Palinolojik Analizler. *Prof. Dr. İlhan Kayan'a Armağan* (ss.913-925). İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.

Kartal, M. (2009). *Türkiye'de Son Avcı-Toplayıcılar*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Karul, N. (2013). Gusir Höyük/Siirt: Yerleşik Avcılar. *Arkeo Atlas Dergisi*. (8): 22-29.

Kayan, İ. (1997). Efes'te Artemision ile Coresus Kapısı Arasında Eski Kıyı Çizgisi Üzerine Paleocoğrafya Araştırmaları. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*. (XII): 77-92.

Kayan, İ. (1999). Holocene Stratigraphy and Geomorphological Evolution of the Aegean Coastal Plains of Anatolia. *Quaternary Science Reviews*. (18): 541-548.

Kayan, İ. (2000). İzmir Çevresinin Morfotektonik Birimleri ve Alüvyal Jeomorfolojisi. *Batı Anadolu'nun Depremselliği Sempozyumu* (BADSEM). 103-11.

Kayan, İ. (2003). Yel Değirmeni Höyüğü ve Çevresinde (Altınova-Ayvalık) Kvarterner Stratigrafisi, Alüvyal Jeomorfolojisi ve Jeoarkeolojik Değerlendirmeler. *İTÜ Avrasya Yer Bilimleri Enstitüsü, Kuarterner Çalıştay IV*: 68-78.

Kozłowski, K. S. (2007). “Altın Üçgen” ve Önasya’da Neolitik’in Başlangıcı. *Vor 12000 Jahren in Anatolien Die altesten Monumente der Menschheit/12000 Yıl Önce Anadolu İnsanlığın En Eski Anıtları* (ss.419-429). Almanya: Karlsruhe Badisches Landesmuseum.

Kozłowski, K. S. ve Aurenche, O., (2005). *Territories, Boundaries and Cultures in the Neolithic Near East*. BAR International Series 1362. Oxford: Archeopress.

Kraft, C. J., Brückner, H. ve Kayan, İ. (2005). The sea under the city of ancient Ephesos. *Synerga. Festschrift für F. Krinzinger* . Bd. 1, Phoibos Verlag, Wien: 147-156.

Kraft, C. J., Brückner, H., Kayan, İ. ve Engelmann, H. (2007). The Geographies of Ancient Ephesus and the Artemision in Anatolia. *Geoarchaeology: An International Journal* Vol. 22, No. 1: 121-149.

Lambeck, K. (1996). Sea-Level Change and Shore-Line Evolution in Aegean Greece since Upper Palaeolithic Time. *Antiquity*. (70): 588-611.

Lambeck, K., Yokoyama, Y. ve Purcella, T. (2002). Into and out of the Last Glacial Maximum: Sea-Level Change During Oxygen Isotope Stages 3 and 2. *Quaternary Science Reviews*. (21): 343-360.

Le Brun, A. (1984). *Fouilles Récentes à Khirakitia (Chypre) 1977-1981*. Contributions de M. C. Cauvin, S. Cluzan, E. Conquegniot, O. Daune-Le Brun, S. J. M. Davis, A. Demetrepoulos, J. Desse, H. Frost, M. Le Mierre, N. F. Miller, M. Nouton, J. Pichon, D. Stordeur. Paris: Editions Recherche sur les Civilisations.

Lichter, C. (2002). Central Western Anatolia-a key Region in the Neolithisation of Europe? *The Neolithic of Central Anatolia Internal developments and external relations during the 9th-6th Millennia cal BC* (ss.161-169): İstanbul: Ege Yayınları.

Lichter, C. ve Meriç, R. (2007). Dedecik-Heybelitepe. *Türkiye’de Neolitik Dönem Yeni Kazılar Yeni Bulgular* (ss.385-386). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Lichter, C. ve Meriç, R. (2012). Dedecik-Heybelitepe: Excavations at a Neolithic Settlement in the Torbalı Plain. *The Neolithic in Turkey* (ss.133-138). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Meriç, R. (1989). 1987 Yılı İzmir ve Manisa İlleri Yüzey Araştırması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*. (VI): 385-392.

Meriç, R. (1990). 1988 Yılı İzmir ve Manisa İlleri Yüzey Araştırması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*. (VIII): 361-366.

Meriç, R. (1993). Pre-Bronze age settlements of West- Central Anatolia. *Anatolica*. (XIX): 143-150.

Müllenhoff, M., Handl, M., Knipping, M. ve Brückner, H. (2004). The Evolution of Lake Bafa (Western Turkey)-Sedimentological, Microfaunal and Palynological Results. *Coastline Reports* (1): 55-66.

Ozan, A. (2012). *Ege Gübre Yerleşiminde Elde Edilen Veriler Kapsamında Kıyı Ege Neolitik Kültürünün Değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özbal, H., Thissen, L., Doğan, T., Gerritsen, F., Özbal, R. ve Türkeul-Bıyık, A. (2013). Neolitik Batı Anadolu ve Marmara Yerleşimleri Çanak Çömleklerinde Organik Kalıntı Analizleri. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*. (28): 105-114.

Özbaşaran, M., Buitenhuis, H. (2002). Proposal for a Regional Terminology for Central Anatolia. *The Neolithic of Central Anatolia Internal Developments and External Relations During the 9th-6th Millennia cal BC* (ss. 67-77). İstanbul: Ege Yayınları.

Özbaşaran, M. ve Cutting, M., (2007). Orta Anadolu'da Neolitik Çağ: Ortaya Çıkışı ve Gelişimi. *Vor 12000 Jahren in Anatolien Die ältesten Monumente der*

Menschheit/12000 Yıl Önce Anadolu İnsanlığın En Eski Anıtları (ss.457-466).
Almanya: Karlsruhe Badisches Landesmuseum.

Özbaşaran, M., Duru, G., Kayacan, N., Erdoğan, B. ve Buitenhuis, H. (2007).
Musullar 1996-2004: Genel Değerlendirme. *Türkiye’de Neolitik Dönem Yeni Kazılar
Yeni Bulgular* (ss.273-283). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Özdoğan-Erim, A. (2007a). Çayönü. *Türkiye’de Neolitik Dönem Yeni Kazılar Yeni
Bulgular* (ss.57-97). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Özdoğan, A. (2007b). Çayönü. *12000 Yıl Önce Uygarlığın Anadolu’dan Avrupa’ya
Yolculuğunun Başlangıcı* (ss.89-91). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Özdoğan, M. (1995). Yakın Doğu Neolitiği ve Güneydoğu Anadolu: Eleştirel Bir
Değerlendirme. *İ. Metin Akyurt Bahattin Devamı Kitabı* (ss.267-280). İstanbul:
Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Özdoğan, M. (1997). The Beginning of Neolithic Economies in Southeastern Europe:
An Anatolian Perspective. *Journal of European Archaeology* 5.2: 1-33.

Özdoğan, M. (1998). Tarihöncesi Dönemlerde Anadolu ile Balkanlar Arasındaki
Kültürel İlişkileri ve Trakya’da Yapılan Yeni Kazı Çalışmaları. *TÜBA-AR* (1): 63-93.

Özdoğan, M. (2002a). Defining the Neolithic of Central Anatolia. *The Neolithic of
Central Anatolia Internal developments and External relations during the 9th-6th
Millennia cal BC* (ss. 253-261). İstanbul: Ege Yayınları.

Özdoğan, M. (2002b). Çanak Çömlekli Neolitik Çağ. *Arkeo Atlas Dergisi* (1): 88-
106.

Özdoğan, M. (2004). Neolitik Çağ- Neolitik Devrim-İlk Üretim Toplulukları
Kavramının Değişimi ve ‘Braidwoodlar. *TÜBA-AR*. (7): 43-52.

Özdoğan, M. (2005). The Expansion of the Neolithic Way of Life: What we Know and What we Dont Know. *How Did Farming Reach Europe?* (ss. 13-27). İstanbul: Ege yayınları.

Özdoğan, M. (2007a). Bazı Genellemeler-Öngörüler. *Türkiye de Neolitik Dönem Yeni Kazılar Yeni Bulgular* (ss.441-458). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Özdoğan, M. (2007b). Neolitik Dönem ve Batı Anadolu, Sorunlar ve Bazı Tanımlar. *Refik Duru'ya Armağan* (ss. 31-38). İstanbul: Ege Yayınları.

Özdoğan, M. (2007c). Neolitik Dönem: Günümüz Uygarlığının Temel Taşları. *12000 Yıl Önce Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı* (ss.9-20). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Özdoğan, M. (2007d). Bazı Genellemeler-Öngörüler. *Türkiye de Neolitik Dönem Yeni Kazılar Yeni Bulgular* (ss.431-441). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları. (Levhalar)

Özdoğan, M. (2008b). İstanbul'un Tarih Öncesine Bakış. *Aktüel Arkeoloji*. (8): 74-84

Özdoğan, M. (2008). An Alternative Approach in Tracing Changes in Demographic Composition: The Westward Expansion of the Neolithic Way of Life. The Neolithic Demographic Transition and its Consequences (ss.139-178). Heidelberg: Springer.

Özdoğan, M. (2010). Westward Expansion of the Neolithic Way of Life: Sorting the Neolithic Package into Distinct Packages. *Near Eastern Archaeology in the Past, Present and Future. Heritage and Identity Vol. 1, Proceedings of the 6th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East* (ss.883-897), "Sapienza" – Università di Roma. May, 5th-10th 2008.

Özdoğan, M. (2011a). Archaeological Evidence on the Westward Expansion of Farming Communities from Eastern Anatolia to the Aegean and the Balkans. *Current Anthropology* (52): 415- 430.

Özdoğan, M. (2011b). Submerged Sites and Drowned Topographies Along the Anatolian Coast: an overview. *Submerged Prehistory* (ss.219-229). Oxford: Oxbow Books.

Özdoğan, M. (2011c). Eastern Thrace: The Contact Zone between Anatolia and the Balkans. *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia: 10.000-323 BCE* (ss.657-682). New York: Oxford University Press.

Özdoğan, M. (2013a). Neolitik Dönem ve Deniz. *Prof. Dr. İlhan Kayan'a Armağan* (ss.257-270). İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Özdoğan, M. (2013b). Fırat Uygarlıkları: Tarihin Aktığı Nehir. *Arkeo Atlas Dergisi*. (8): 10-21.

Özdöl, S. (2006). *Anadolu'da Erken Neolitik Dönem Çanak Çömlek Kültürleri ve Çatalhöyük Örneği*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özkaya, V. ve Coşkun, A. (2007). Körtik Tepe. *12000 Yıl Önce Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı* (ss. 86-88). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Özkaya, V. ve San, O. (2007). Körtik Tepe: Bulgular Işığında Kültürel Doku Üzerine İlk Gözlemler. *Türkiye'de Neolitik Dönem Yeni Kazılar Yeni Bulgular* (ss.21-36). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Perl s, C. (2005). From the Near East to Greece: Let's Reverse the Focus Cultural Elements that Didn't Transfer. *How Did Farming Reach Europe?* (ss.275-290). İstanbul: Ege Yayınları.

Peschlow-Bindokat, A. (2002). Latmos Dağları'nın Prehistorik Kaya Resimleri. *Birinci Uluslararası Aşağı Büyük Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Sempozyumu* (ss. 176-193), Düzenleyen Adnan Menderes Üniversitesi Aydın. 15-16 Kasım 2001.

Peschlow-Bindokat, A. (2006). *Tarih Öncesi İnsan Resimleri: Latmos Dağları'ndaki Prehistorik Kaya Resimleri*. Çev. Işıl Işıklıkaya. İstanbul: Sadberk Hanım Müzesi.

Peschlow-Bindokat, A. ve Gerber, C. (2012). The Latmos-Beşparmak Mountains: Sites with Early Rock Paintings in Western Anatolia. *The Neolithic in Turkey* (67-115). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Pınar, Ö. (1985). Bakırçay Deltası'nın Alüvyal Jeomorfolojisi. *Ege Coğrafya Dergisi*. (3): 87-100.

Reingruber, A. (2011). Early Neolithic Settlement Patterns and Exchange Networks in the Aegean. *Documenta Praehistorica*. (XXXVIII): 291-395.

Renfrew, C. ve Aspinall, A. (1990). Aegean Obsidian and Franchthi Cave,

Renfrew, C. ve Aspinall, A. (1990). Aegean Obsidian and Franchthi Cave. *Les Industries Lithiques Taillées de Franchthi (Argolide, Gr ce), Tome II Les industries du M solithique et du Neolithique Initial* (ss. 257-279): Indiana University Press.

Renfrew, C. ve Bahn, P. (2013). *Arkeoloji: Anahtar Kavramlar*. Çev. Selda Somuncuoğlu. İstanbul: İletişim Yayınları.

Rollefson, G. (1989). The Aceramic Neolithic of the Sourthern Levant: The view from Ain Ghazal. *Poleorient*. (15): 135-140.

Rollefson, G. ve Rollefson K. (1993). PPNC adaptations in the first half of the 6th Millenium BC. *Poleorient* (19): 33-42.

Rollefson K. ve Rollefson, G. (1990). The Impact of Neolithic Subsistence Strategies on the Environment: The Case of Ain Ghazal, Jordan. *Man's Role in the Shaping of the Eastern Mediterranean Landscape* (ss.3-14). Rotterdam: CrC Press.

Roosevelt, H. C. ve Luke, C. (2010). Central Lydia Archaeological Survey: 2008 Rusults. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*. 2(27): 1-24.

Rosenberg, M. (1999). Hallan Çemi. *Neolithic in Turkey* (ss 25-33). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Rosenberg, M. (2007). Hallan Çemi. *Türkiye'de Neolitik Dönem Yeni Kazılar Yeni Bulgular* (ss.1-11) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Sağlamtimur, H. (2007). Ege Gübre Neolitik Yerleşimi. *Türkiye'de Neolitik Dönem Yeni Kazılar Yeni Bulgular* (ss.373-376). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Sağlamtimur, H. (2011.) Environmental Factors in the Neolithic Settlement of Ege Gübre. *Beginnings New Research in the Appearance of the Neolithic between Northwest Anatolia and the Carpathian Basin* (ss. 77-82). Leidorf.

Sağlamtimur, H. ve Ozan, A. (2012). Ege Gübre Neolitik Yerleşimi. *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları* (ss. 223-241). İzmir: Ege Üniversitesi, Edebiyet Fakültesi.

Sağlamtimur, H. (2012). The Neolithic Settlement of Ege Gübre. *The Neolithic in Turkey* (ss. 197-225). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Sağlamtimur H. ve Ozan, A. (2013). Ege Gübre ve Neolitik Yerleşimin Paleocoğrafya Özellikleri ve Gelişimi. *Prof. Dr. İlhan Kayan'a Armağan* (ss.587-598). İzmir: Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Seeher, J. (1990). Çoşuntepe- Anatolisches Neolithikum am Nordostufer der Agais. *İstanbul Mitteilungen*. (40): 9-15.

Schmidt, K. (2007a). Göbekli Tepe. *Türkiye'de Neolitik Dönem Yeni Kazılar Yeni Bulgular* (ss. 115-129). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Schmidt, K. (2007b). Göbekli Tepe. *12000 Yıl Önce Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı* (ss. 93-95) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Schmidt, K. (2007c). *Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı: Göbekli Tepe, En Eski Tapınağı Yapanlar*. Çev. Rüstem Aslan. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Stordeur, D. (1999). New Discoveries in Architecture and Symbolism at Jerf el Ahmar (Syria), 1997-1999. *Neo-Lithics*. (1/00): 1-4.

Stordeur, D. (2004). New Insights and Concepts: Two Themes of the Neolithic in Syria and South-East Anatolia. *Neo-Lithics*. (1/04): 49-50.

Takaoğlu, T. (2004). Moralı: A Neolithic Mound in Central-Western Anatolia. *Anadolu'da Doğdu. 60. Yaşında Fahri Işık'a Armağan*. (ss.743-751). İstanbul: Ege Yayınları.

Takaoğlu, T. (2006). 2004 Yılı Neolitik Çoşuntepe Yüzey Araştırması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*. 1(23). 411-418.

Takaoğlu, T. ve Özdemir, A. (2013). Çoşuntepe: A Neolithic Village in the Coastal Troad. *The Neolithic in Turkey*. (ss. 35-43). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Tine, S. ve Traverso, A. (2004). akmaklı Tepe: An Ancient Neolithic Village in the Aegean Coastland of Northwestern Turkey. *BAR Acts of the XIVth UISPP Congress*, University of Liege, Belgium, 2-8 September 2001. 53-56.

Uhri, A., z, A. K. ve Glbay O. (2010). Karaburun/Minos Yarımadası Araştırmaları. *Arkeoloji Dergisi*. (15): 15-26.

Van Andel, T. H. ve Shackleton, J. (1982). Late Paleolithic and Mesolithic coastlines of Greece and the Aegean. *Journal of Field Archaeology*. (9): 445-454.

Voigtländer, W. (1983). Frhe Funde vom Killiktepe bei Milet. *İstanbul Mitteilungen*. (33): 5-39.

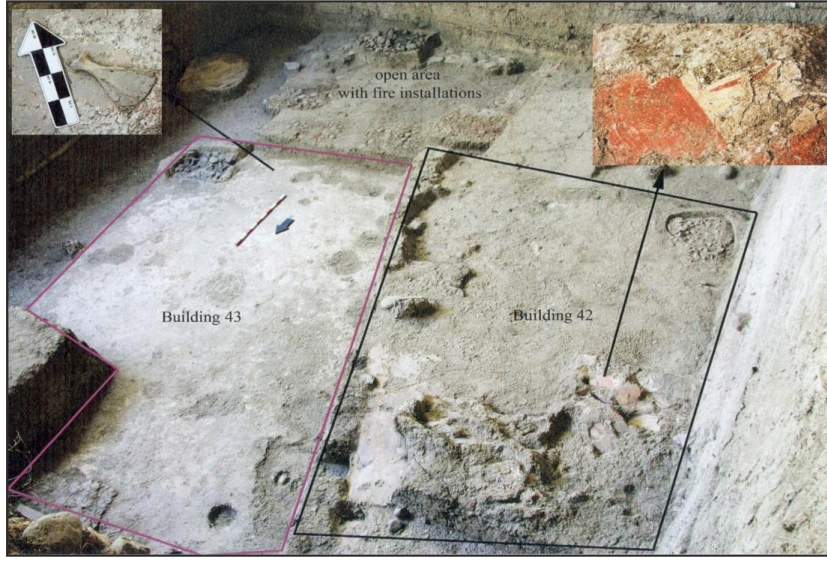
Weninger, B., Alram-Stern, E., Bauer, E., Clare, L., Danzeglocke, U., Joris, O., Kubatzki, C., Rollefson, G., Todorova, H. ve Andel van, T. (2006). Climate Forcing Due to the 8200 cal yr BP Event Observed at Early Neolithic Sites in the Eastern Mediterranean. *Quaternary Research* 66(3). 401-420.

Zvelebil, M. (2001). The Agricultural Transition and Origins of Neolithic Society in Europ *Documenta Praehistorica*. (XXVIII): 1-26.

Yakar, J. (2007). *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi*. ev. Selen Hırın Riegel. İstanbul: Homer Kitabevi.

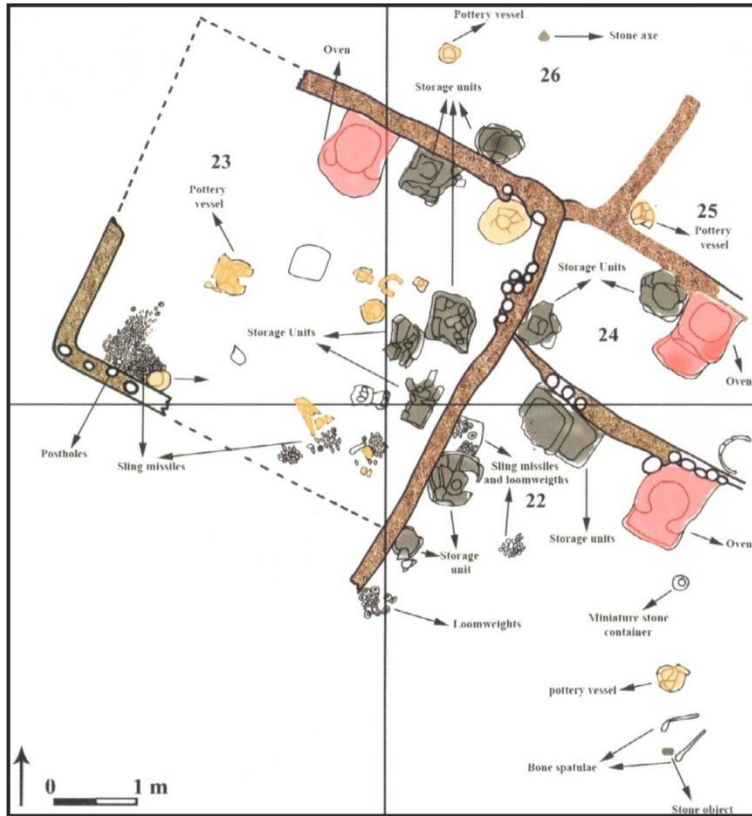
EKLER

EK1: Ulucak Höyük VI. Tabaka Mimarisi.

Kaynak: Çilingiroğlu ve diğerleri, 2012: 175.

EK 2: Ulucak Höyük V. Tabaka Mimarisi.

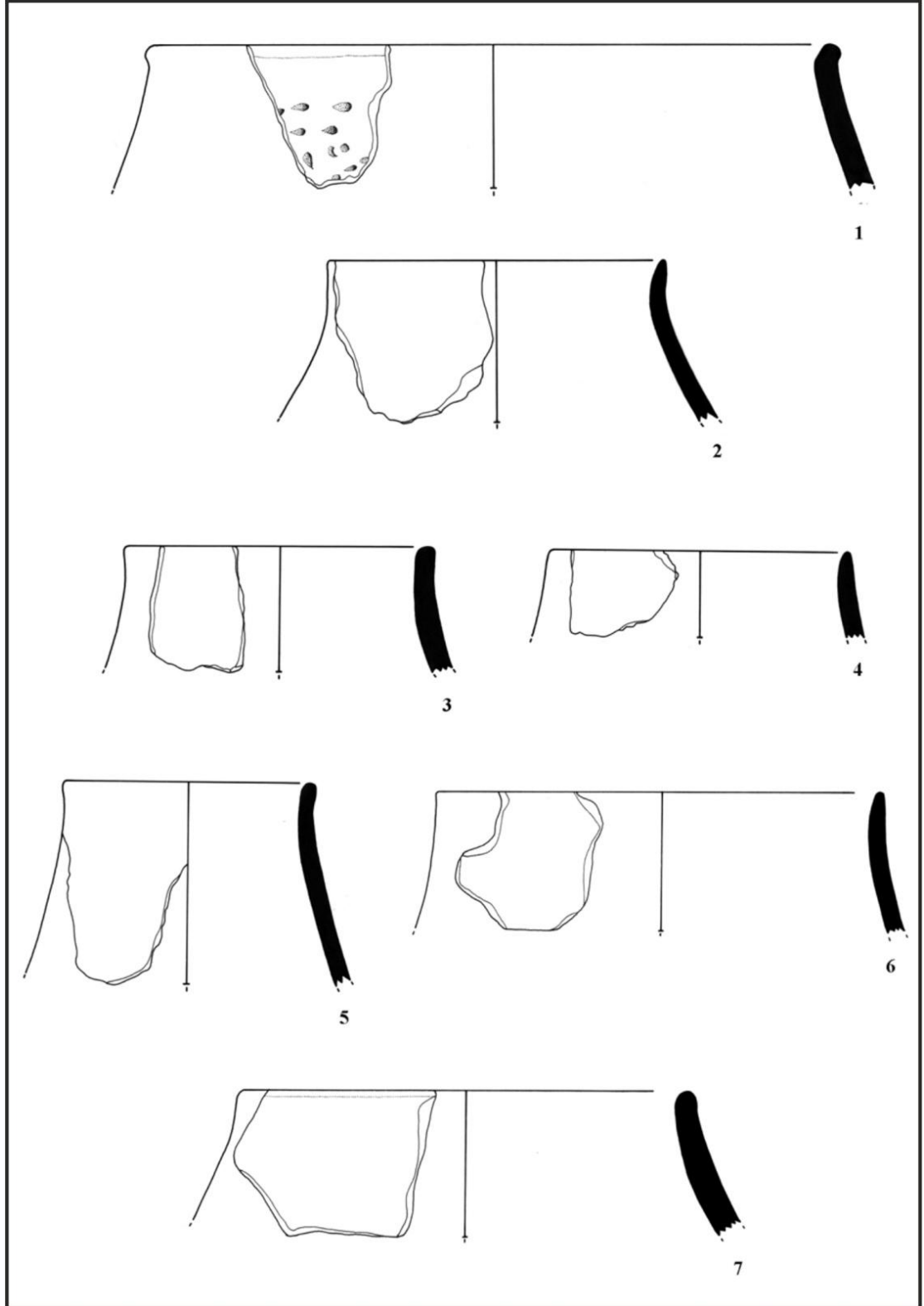
Kaynak: Çilingiroğlu ve diğerleri, 2012: 166.

EK 3: Ulucak Höyük IV. Tabaka Mimarisi.

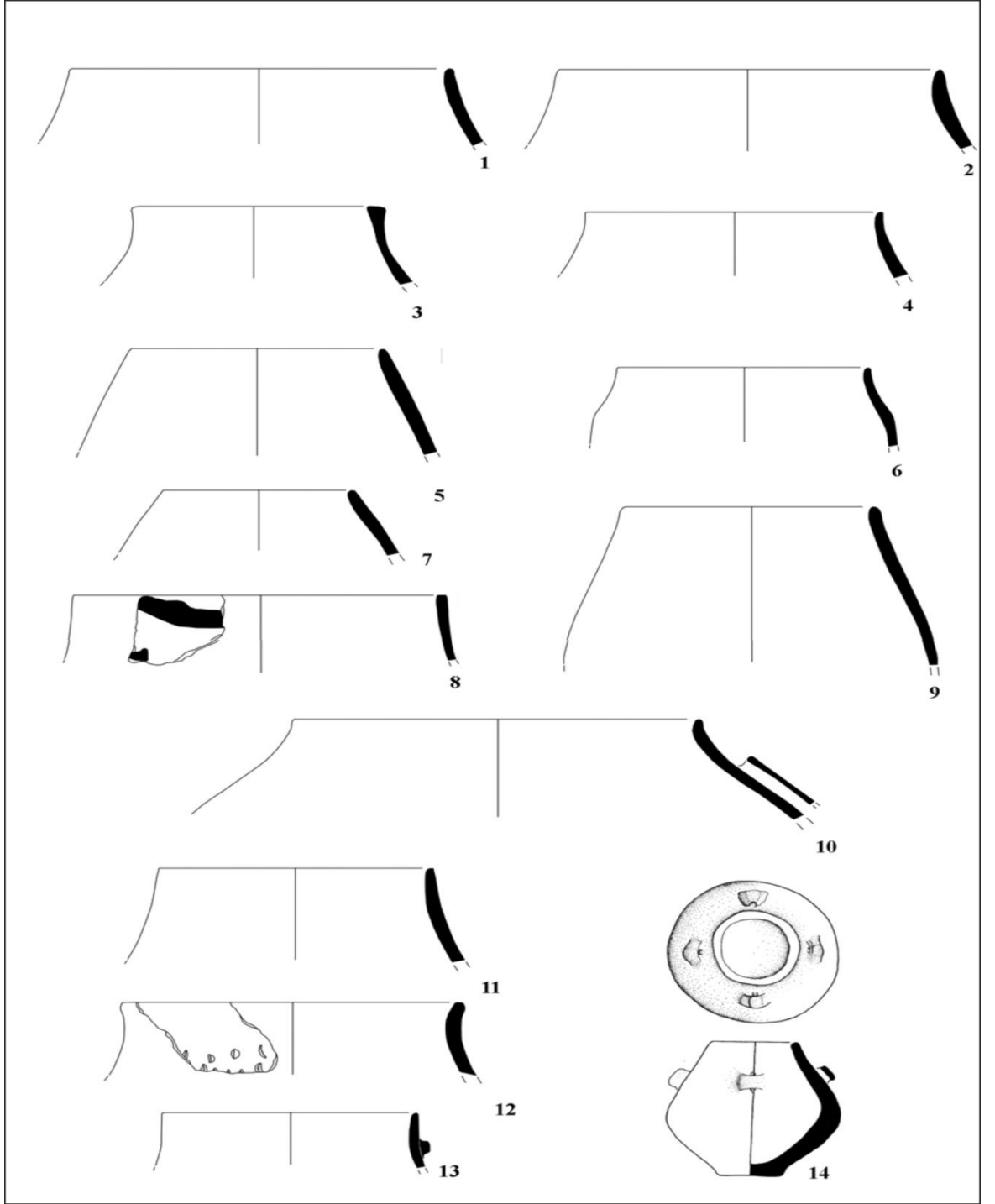
Kaynak:Derin, 2005: 89.

EK 4:Ulucak Höyük IV. Tabaka Çanak Çömleği

Kaynak:Ç. Çilingiroğlu, 2009: Plate 1.

EK 5: Ulucak Höyük V. Tabaka Çanak Çömleği.

Kaynak:Ç. Çilingiroğlu, 2009:Plate 33.

EK 6: Ulucak Höyük Baskı Bezemeli-İmpresso Çanak Çömlek Örnekleri.

Kaynak: Çilingiroğlu ve diğerleri, 2012: 167.

EK 7: Ulucak Höyük Obsidyen, Çakmaktaşı ve Yassı Balta Örnekleri.

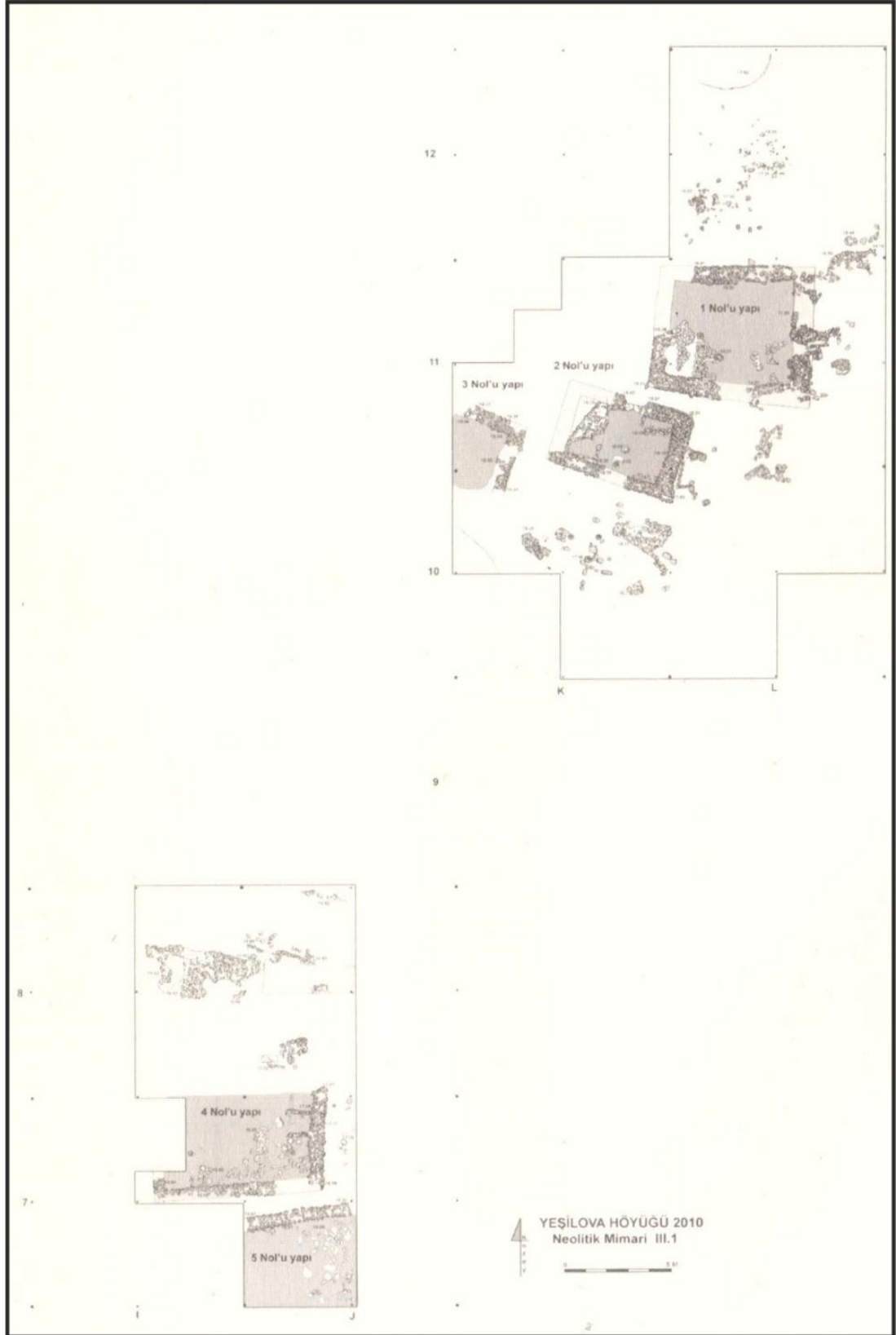
Kaynak:Çilingiroğlu ve diğerleri, 2012: 164-165.

EK 8: Ulucak Höyük IV. Tabaka Baskı Kalıbı Örneği.

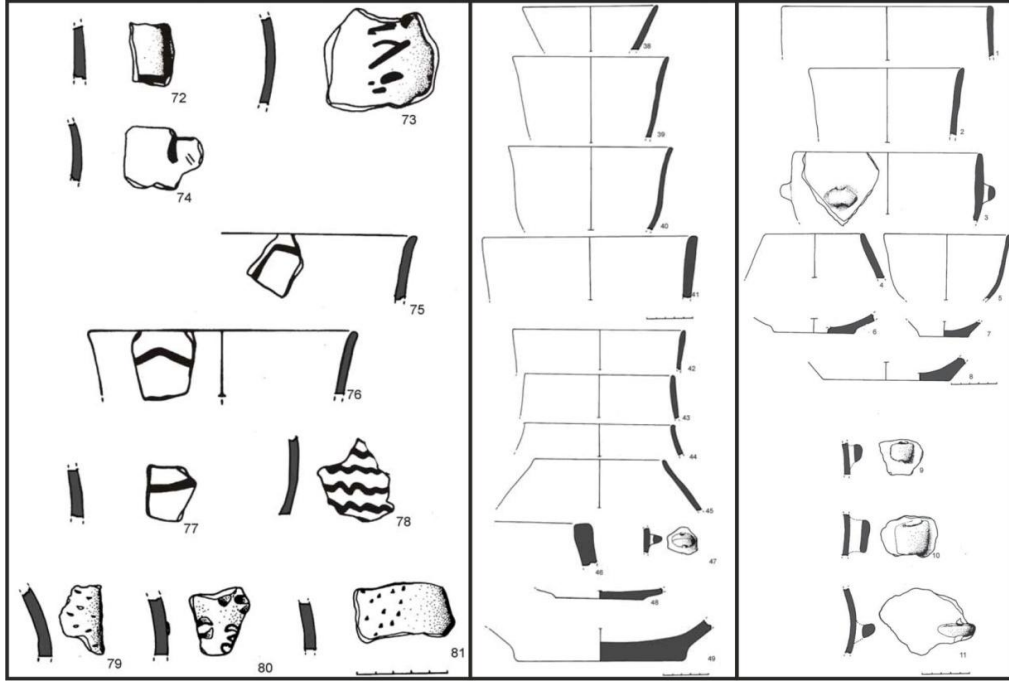
Kaynak: Çilingiroğlu ve diğerleri, 2012: 172.

EK 9: Yeşilova Höyük Mimarisi.

Kaynak: Derin, 2012a: 56.

EK 10:Yeşilova Höyük Çanak Çömlek Örnekleri.

Kaynak: Derin ve diğerleri, 2009: Fig. 6, 10 ve 13'ten düzenlenmiştir.

EK 11: Yeşilova Höyük Obsidyen ve Çakmaktaşı Örnekleri.

Kaynak: Derin 2012b: 192.

EK 12: Yeşilova Höyük Kemik Aletler ve Baskı Kalıbı Örneği.

Kaynak: Derin, 2012b: 193-195.

EK 13: Ege Gübre Neolitik Dönem Yapıları

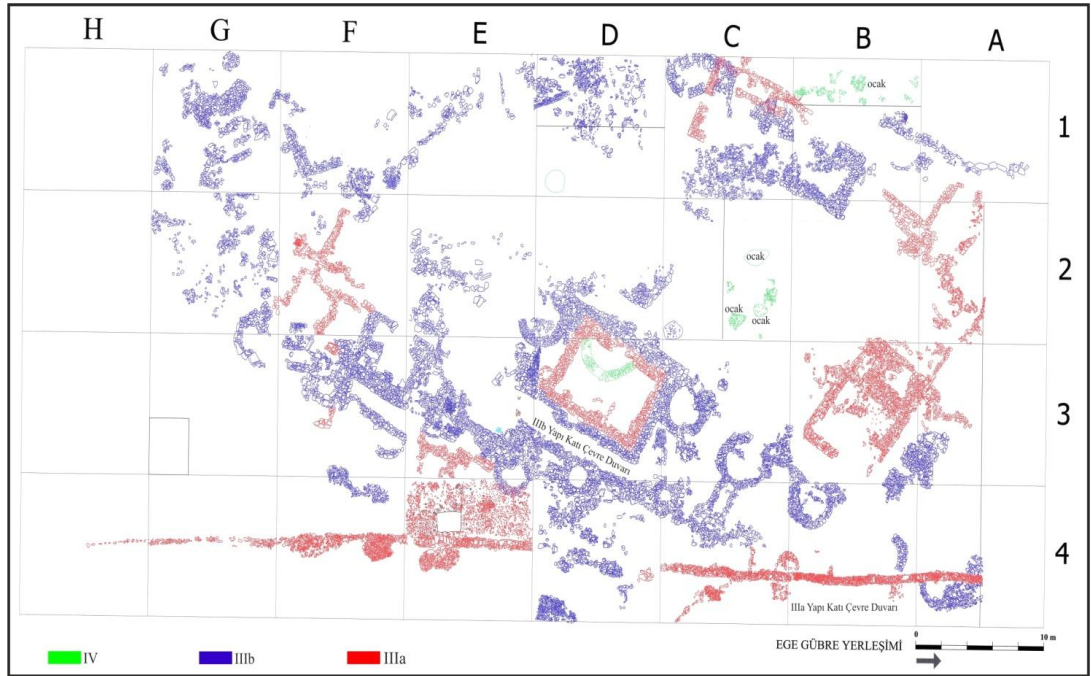
Kaynak: Ege Gübre Kazı Arşivi.

EK 14: Yuvarlak ve Dikdörtgen Planlı Taş Temelli Yapılar.

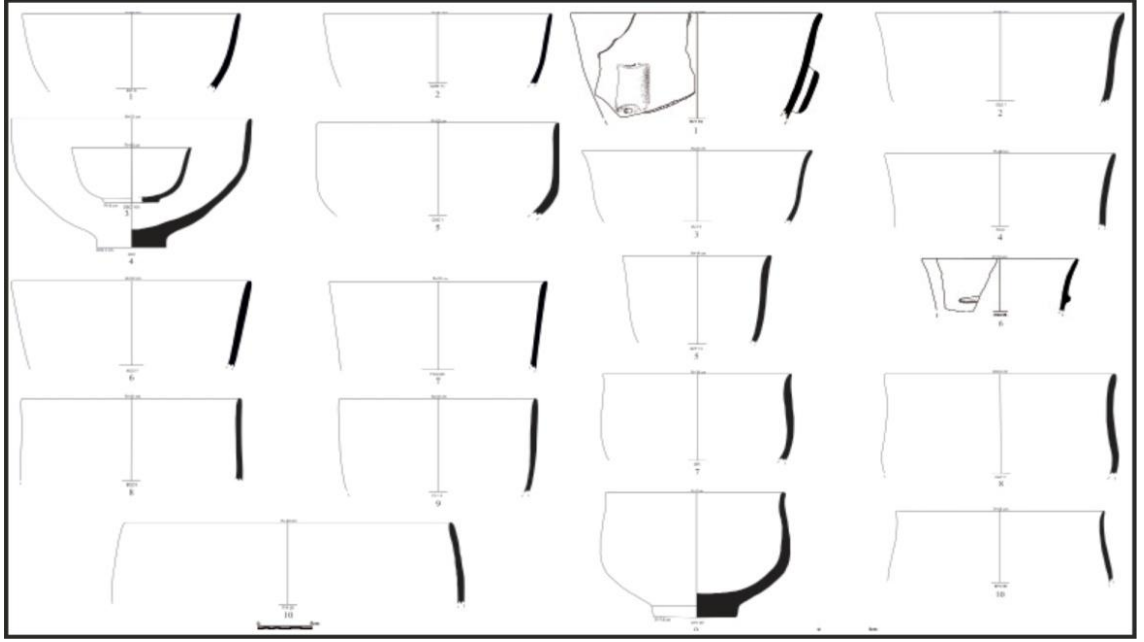
Kaynak: Sağlamtimur, 2012: 208.

EK 15: Ege Gübre Neolitik Yerleşimi Genel Plan

Kaynak: Ege Gübre Kazı Arşivi.

EK 16: Ege Gübre Neolitik Dönem Çanak Çömleği.

Kaynak: Sağlamtimur, 2012: 212-213.

EK 17: Ege Gübre Baskı Bezemeli-İmpresso Çanak Çömlek Örnekleri.

Kaynak: Sağlamtimur, 2012: 219.

EK 18: Ege Gübre Obsidyen ve çakmaktaşı örnekleri.

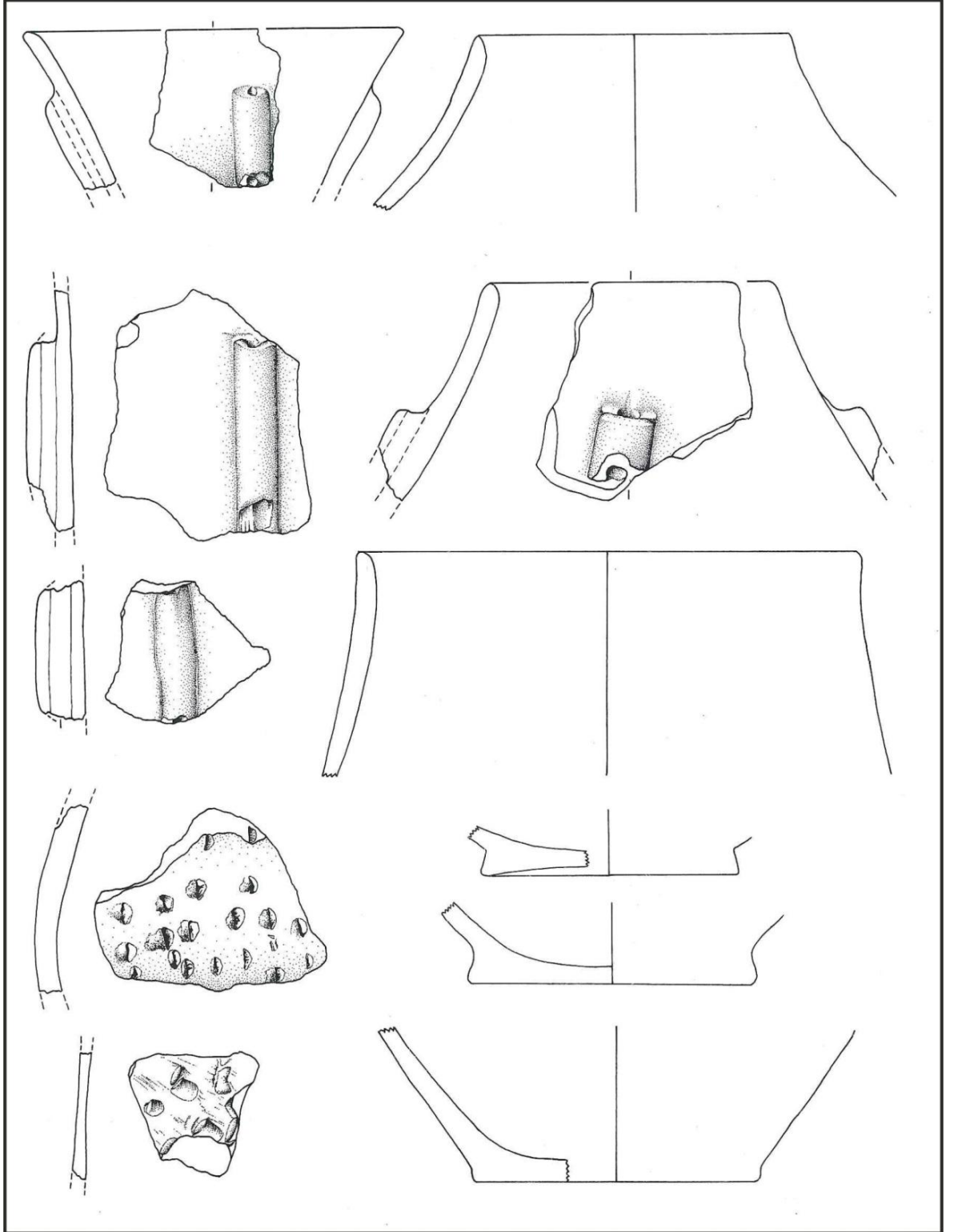
Kaynak:Sağlamtimur, 2012: 224.

EK 19: Ege Gübre Baskı Kalıbı rneği.

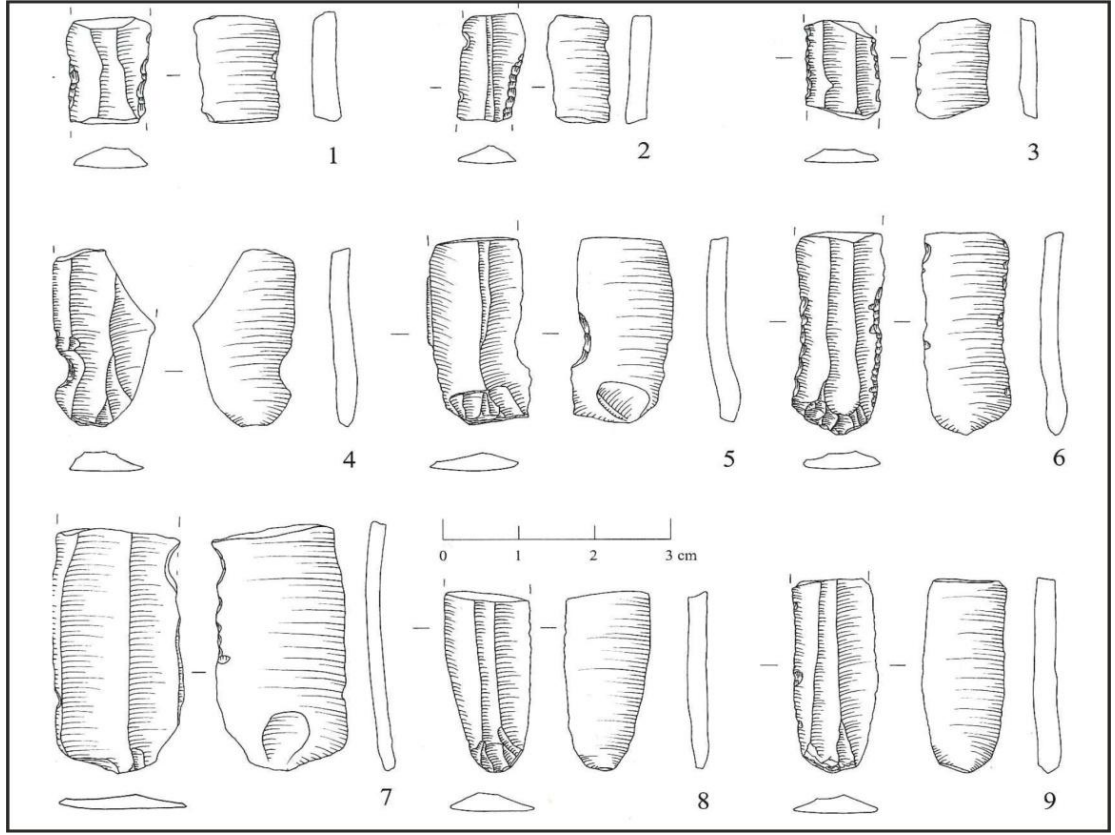
Kaynak:Sağlamtimur, 2012: 222.

EK 20: Dedecik-Heybelitepe A Tabakası Çanak Çömleği.

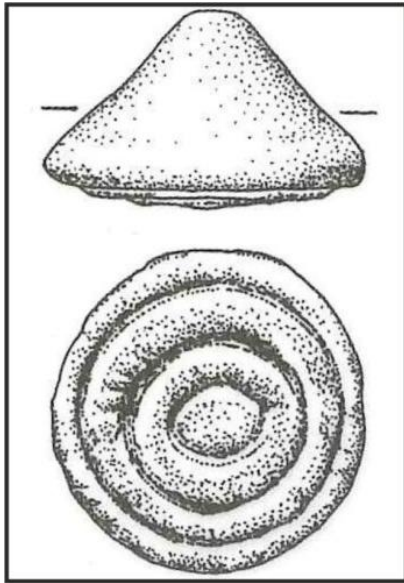
Kaynak: Herling ve diğerleri, 2008: 22.

EK 21: Dedecik-Heybelitepe Obsidyen Örnekleri.

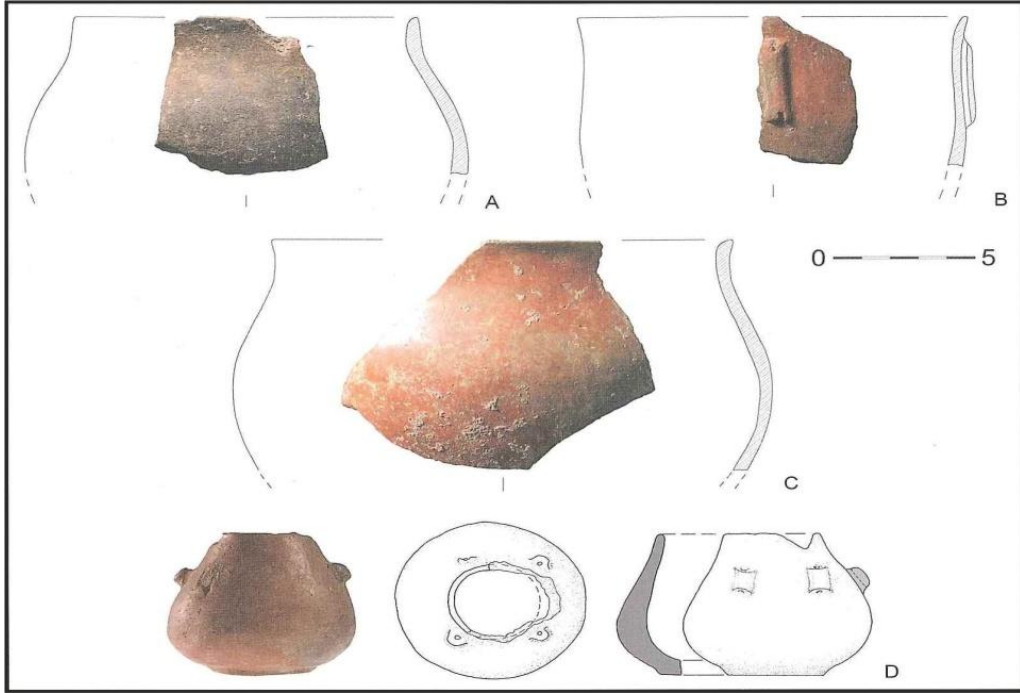
Kaynak: Herling ve diğerleri, 2008: 30.

EK 22: Baskı Kalıbı Örneği.

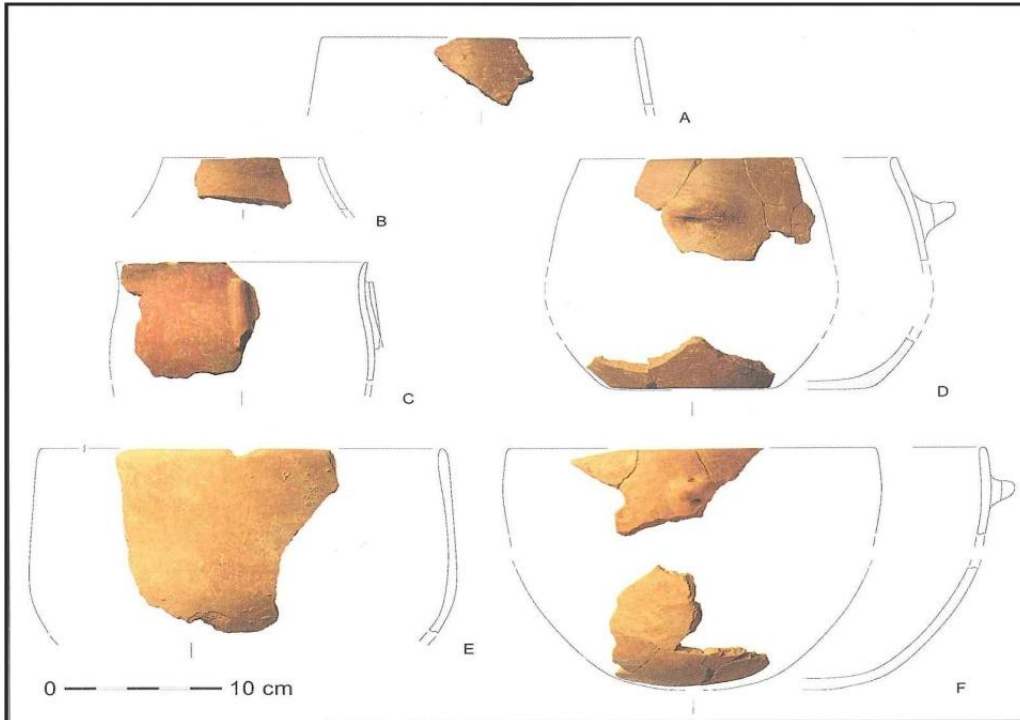
Kaynak: Lichter ve Meriç, 2012: 138.

EK 23:Çukuriçi VIII. Tabaka Çanak Çömleği.

Kaynak:Horejs, 2012: 129.

EK 24:Çukuriçi IX. Tabaka Çanak Çömleği.

Kaynak:Horejs, 2012: 131.

EK 25:ÇukuriçiObsidyen Örnekler.

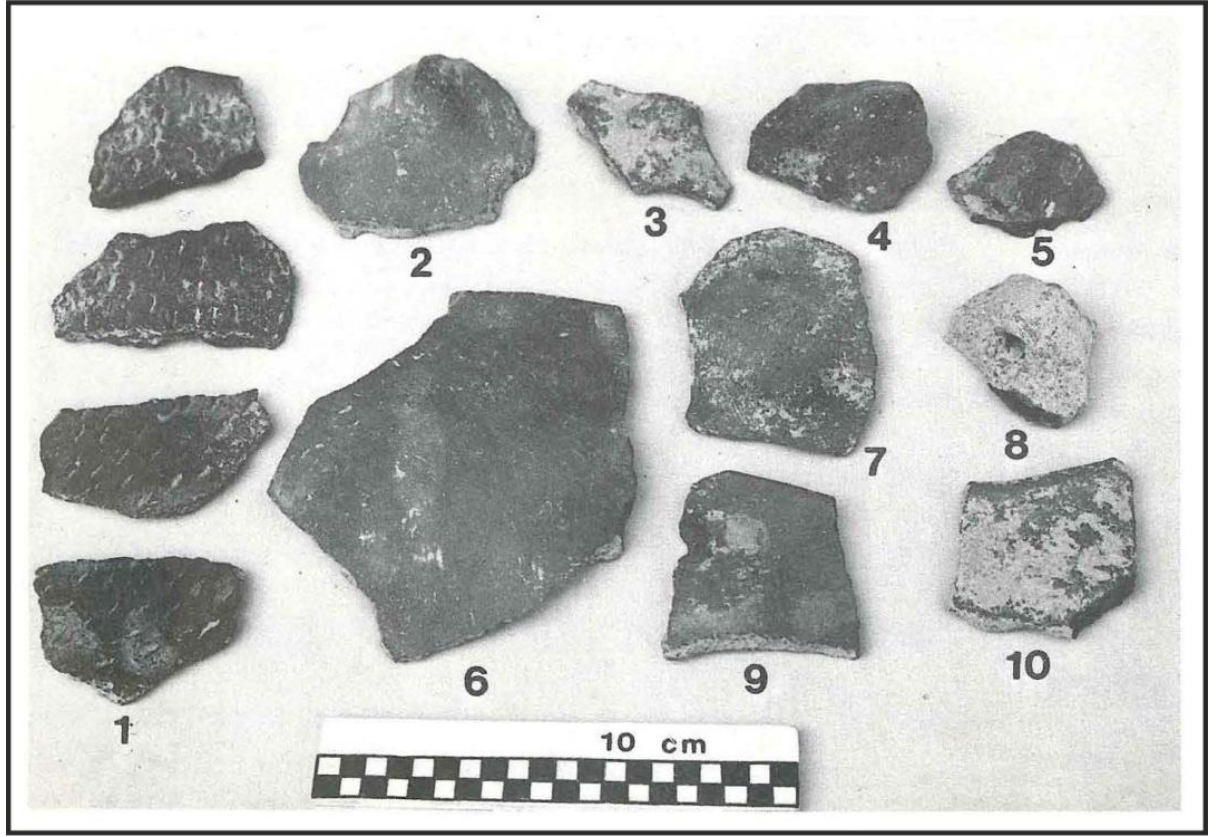
Kaynak:Horejs, 2012: 129.

EK 26:Çukuriçi Kemik Aletler.

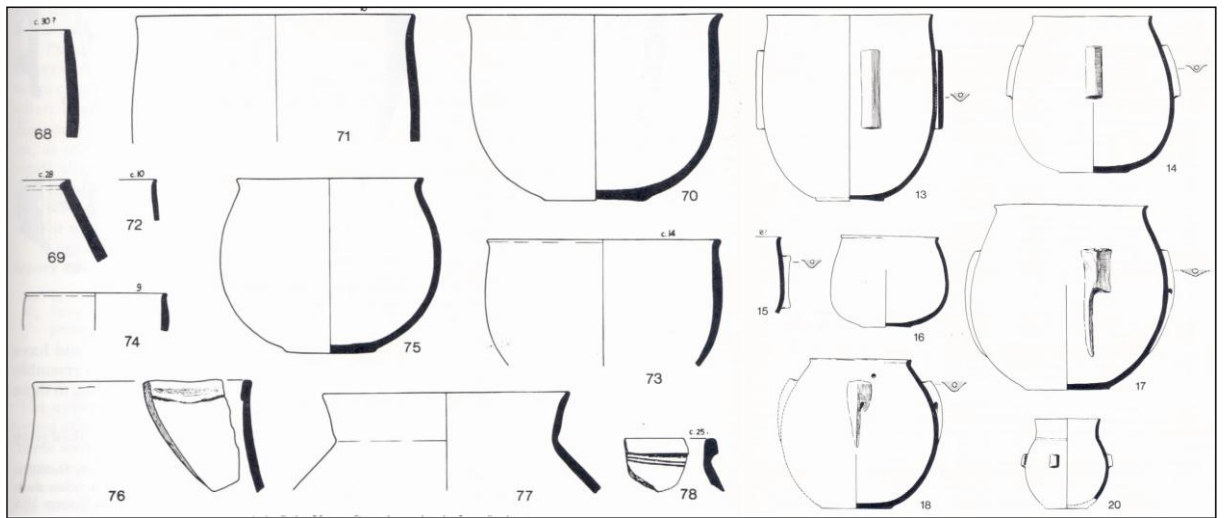
Kaynak:Horejs, 2012: 130.

EK 27: Aphrodisias-Pekmez Tepe Neolitik Dönem Çanak Çömleği.

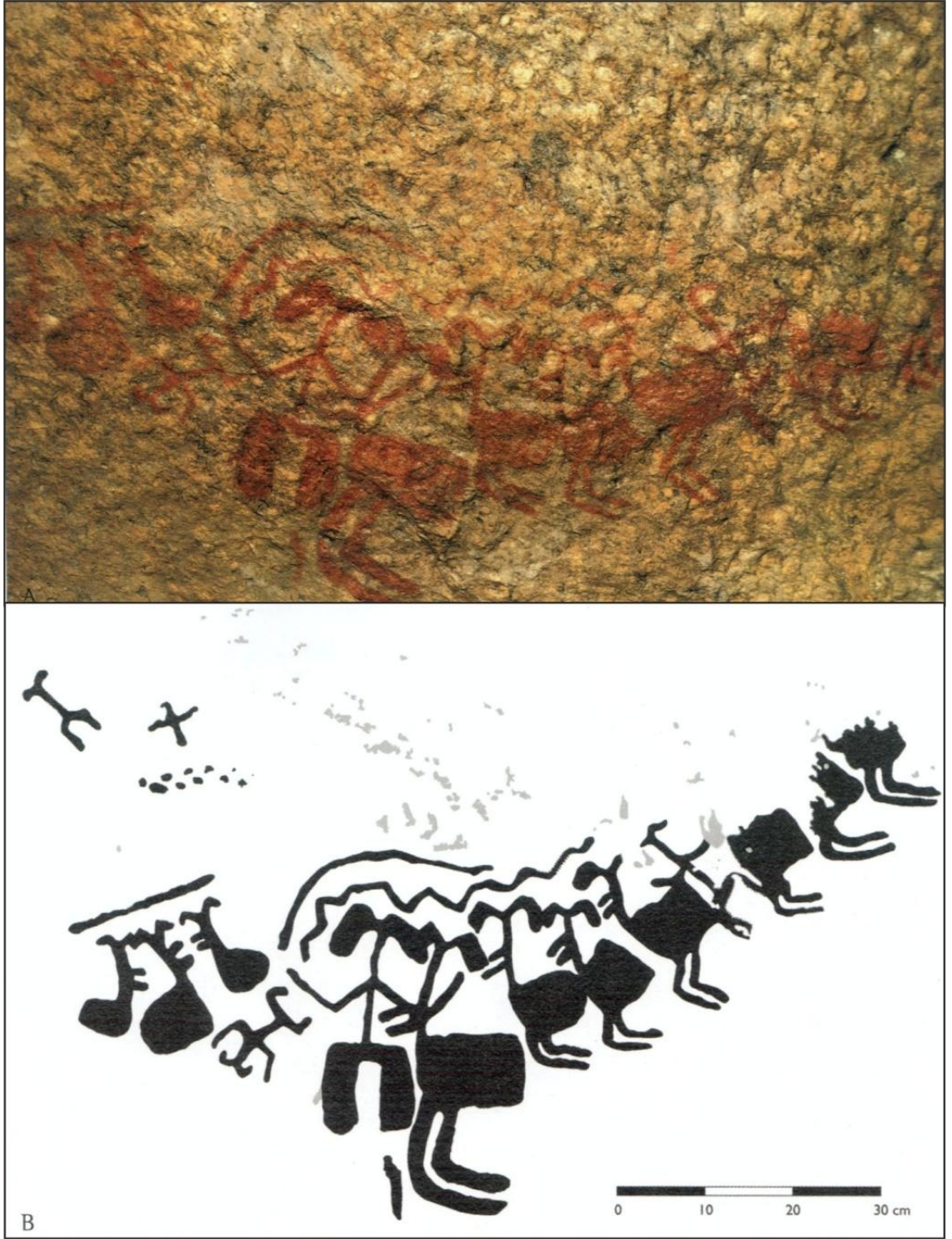
Kaynak: Joukowsky, 1986: 521.

EK 28: Ayio Gala Aşağı ve Yukarı Mağara Çanak Çömlek Örnekleri.

Kaynak: Hood, 1981: Fig. 6,17.

EK 29:Latmos Kaya Resimleri.

Kaynak:Peschlow-Bindokat ve Gerber, 2012: 91.